

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL XI

DECEMBRIE 1944

Nr. 12

EMIL ISAC	Ardealul	483
MIHAIL SADOVEANU	Anii de ucenicie (VI)	485
TUDOR ARGHEZI	Traduceri din La Fontaine	526
CAMIL BALTAZAR	Dumnezeiasca lumină	533
TICU ARHIP	În jurul unei obsesii	541
PROFIRA SADOVEANU	Scrisori din sihăstrie	569
C. RĂDULESCU-MOTRU	Problema muncii tehnice	570
GEO DUMITRESCU	Literatură	594
EUGEN HEROVANU	Cain	597
G. MĂRGĂRIT	Cimitirul Marin (trad. din Paul Valery)	616
ANTON DUMITRIU	Paradoxele științei	621

COMENTARIII CRITICE

TUDOR VIANU	Mihail Sadoveanu	641
-----------------------	----------------------------	-----

CRONICI

Minunata Anglie, de *Gr. T. Topa*; Planul de refacere al Fundației Carol I, de *Al. Tzigara-Samurcaș*; Charles Diehl, de *A. Sacerdoțeanu*; La moartea Magdei Isanos, de *Al. Popovici*; Alexandru Block, Alexis Tolstoi, de *Radu Teculescu*; Mărturiile d-lor Eduard Beneș și A. Maurois despre războiul actual, de *Eduard Rădeanu*; Hober Brett: Blueprint for Victory, de *Radu Teculescu*; André Maurois, memorialist, de *Adrian Marino*; Toamnă în Iași, de *Al. Popovici*; Oedipos într'o nouă interpretare, de *Ruxandra Otetelezeanu*; Ilustrații din opera lui C. Brâncuși, de *Petru Comarnescu* și Versuri brâncușiene de *Virgil Treboniu*; (cu 8 clișee). Reînființarea Premiilor Scriitorilor Tineri.

REVISTA REVISTELOR

Viața Românească, Revue de Transylvanie, Dreptul, The Bucarest Herald, Democrația, Scânteia Tineretului, Libertatea Tineretului, Orizont, Scânteia, Pământ Nou, Libertatea.

NOTE

Ethosul lui Nicolae Iorga; Mihail Sadoveanu, de *Dimitrie Gusti* — „Problemele de bază ale României”, de *Camil Petrescu* — Panait Mușoiu, de *T. Arghezi* — Sir William Beveridge și stâlpii securității; Principii creștine pentru noua pace, de *Petru Comarnescu* — D. Iorgu Iordan și neologismul, de *Adrian Marino* — Pentru o biografie a lui Ibrăileanu, de *Al. Piru* — Reflecțiuni filosofice și pseudo-problemele, de *Florian Nicolau* — Ultimele expoziții (cu 3 clișee).

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

DIMITRIE GUSTI, E. RACOVIȚĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU,
MIHAIL SADOVEANU, AL. TZIGARA-SAMURCAȘ,
OCTAVIAN NEAMȚU

Redactor șef: CAMIL PETRESCU

REDACȚIA ȘI ADMINISTRAȚIA
FUNDAȚIA REGELE MIHAI I

BUCUREȘTI III — BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 39
TELEFON 2-06.40

ABONAMENTUL ANUAL

PENTRU INSTITUȚII RURALE: LEI 3000

PENTRU INSTITUȚII URABANE: LEI 5000

ABONAMENT DE SPRIJIN: LEI 10000

PENTRU PARTICULARI: LEI 1440

ABONAMENT REDUS (PENTRU ELEVI, STUDENȚI, PREOȚI
ȘI ÎNVĂȚĂTORI DELA ȚARĂ) LEI 800

CONT CEC POȘTAL Nr. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POȘTAL DIN ȚARĂ

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL XI. Nr 12, DECEMVRIE 1944

FUNDAȚIA REGELE MIHAI I
BUCUREȘTI 1944

ARDEALUL

Ardealul este fântână de aur,
Ardealul este mătase.
Ardealul este lacrimi pe pâine
Ardealul este dulce ca miera —
Ardealul este ciobanul cu câine.
Ardealul este al copiilor balaur.

Ardealul este apa ce curge.
Ardealul este și foc și sânge.
Ardealul este mama ce plânge.
Ardealul este copilul ce zâmbeste.
Și floarea ce crește.

El este visul fără deșteptare.
Nemărginit îi este hotarul.
Ardealul este Isus și Calvarul,
Ardealul este lanțul ce se sfarmă,
El este al paserilor larmă,
Este sânul de mamă și oțelul tare
Este flutur alb și muntele Mare.

Ardealule, Ardealule, Ardealule,
Orice plâns și cântec din tine pornește
Ardealule frumosule, mai frumos ești
Ca Luceafărul din lunile cerești.

Tu m'ai învățat să plâng și să cânt,
Pământul tău este mai mult decât pământ.

Ești fântână de aur
 Și de argint ai găleată.
 Și piatra ta noaptea scânteiază
 Și veșnicia te-a luat în pază,
 Al meu ești, al nostru ești,
 Povestea cea mai frumoasă între povești.

EMIL ISAC

ANII DE UCENICIE

XVII

București, 1904.

La începutul toamnei 1903, îmi sosește un curier special din București: Zaharie Bârsan. Era un tânăr frumos; înfățișare bărbătească, dar zâmbet blând. Purta pelerină și plete. Poet, autor dramatic și actor pribeag, Zaharie Bârsan se abătuse și prin acel colț de țară, cu o reprezentație organizată de studențime. A venit până la mine, în ulița Rădășeni, și mi-a adus o înștiințare dela St. O. Iosif.

Cu poetul «Patriarhalelor» schimbam câteva scrisori. Mă îndemna să vin în Capitală. Zaharia Bârsan îmi făcea, în numele lui Iosif, o propunere precisă, explicându-mi-o cu amănunte.

«Semănătorul» apăruse în 1902, sub conducerea unei tovarășii de celebrități: George Coșbuc și Alexandru Vlahuță. În acest început se amestecase și îndemnul unei înalte personalități politice. Amândoi poeții, ajunși la maturitate, socoteau drept datorie să-și încununeze opera cu un apostolat. Chemau deci tineretul literar la o cinstită lucrare pentru neam și la buna noastră tradiție, întru care se străduiseră Kogălniceanu, Russo, Convorbăriștii. Foarte curat prezentat, «Semănătorul» a publicat câteva bucăți ale scriitorilor consacrați. A plutit în curentul acestei reviste, între primii, Ion Ciocârlan, care publica, sub pseudonim feminin, schițe luminoase din viața dela țară: «pasteluri» întrucâtva convenționale.

Dar I. L. Caragiale, care nu s'a amestecat la «Semănătorul», avusese cândva, în coloanele «Paginilor Literare», o vorbă potrivită într'o cronică dramatică. De ce nu ies din conservatorul nostru de comedie și dramă actori de talent? Ca să iasă din

conserva or artiști de talent, zicea Caragiale, trebuie întâi să intre. «Semănătorul» putea fi deci purtător al unui drapel ademenitor; programul său, însă, nu însemna în același timp realizări. Ca să iasă dela «Semănătorul» scriitorii chemați și prorociți de Alexandru Vlahuță, trebuiau întâi să intre, adică să existe.

St. O. Iosif se fânguia că acești scriitori chemați întârzie. De altminteri chiar Coșbuc și Vlahuță se retrăseseră dela direcția publicației, lăsând-o oarecum moștenire tânărului lor discipol. Iar Iosif făcea ce putea, ca să fie revista la un nivel ridicat și în rânduiala sub care fusese creată.

— Poezii avem, slavă Domnului, zicea Zaharie Bârsan. Critici și cercetători literari de asemeni: pe Ilarie Chendi și Ion Scurtu. Animatorul în legătură cu actualitatea l-am găsit în Nicolae Iorga, de care ne simțim mândri, deși traiul cu el, sub același acoperiș de redacție, e destul de dificil. Totuși ne înțelegem și mergem bine sub acest raport. Iorga a adus vioiciune și nerv, care lipseau revistei. Sântem săraci de proză. Ne vin colaborări din afară, dar Iosif dorește să aibă în fiecare număr o nuvelă. Când proză din afară nu ne vine, apoi să ne-o asigure unul din redacție. Până acuma, la nevoie, trebuia să mă sacrific eu și să scriu cele câteva pagini. Am secretat în viața mea, pe lângă poezii, și câteva bucăți de impresii; deci Iosif mă socoate prozator și îmi cere mie bucata de care are, uneori, nevoie. Fără să mă înșliințeze de mai înainte, ca să nu mă salvez cumva la moaică-mea la Brașov ori în provincie, ori în alt cartier al Capitalei, mă calcă disdediminează, când mă aflu încă în pat. Îmi pune pe masă un pachet de țigări și-mi dă o poruncă strictă. Nu ies de-acasă până ce nu scriu bucata. Asistă la dejunul meu, pe care îl plătește cu galantomie; apoi mă încuie în odaie și se duce să aștepte la un local din apropiere, de unde poate supraveghea ieșirea casei mele. Trebuie să mă execut și să scriu. El se declară mulțumit de ceea ce-i dau; «Semănătorul» are proza lui săptămânală. Dar știe și Iosif că asemenea isprăvi nu se pot săvârși prea adeseori. Deci am stat și ne-am cugetat; și reprezentăția mea provincială de aici a fost întrucâtva pusă la cale, ca să-ți aduc îndemnul tuturor celor dela «Semănătorul», dar mai ales al lui Iosif. Eu nu-ți fac îndemn, ci rugăminte călduroasă: scapă-mă! Am văzut, din ce-ai publicat în revistă și în

alte părți, că ne putem bizui pe dumneata, așa ca « Semănătorul » să nu sufere dinspre partea nuvelei.

Convorbirea aceasta foarte amicală și plină de hazuri, căci Zaharie era un băiat încântător, a avut ca urmare hotărîrea mea.

— Vin la București, i-am răspuns eu.

— Când?

— Cât de degrabă, în cursul lunii Octombrie.

— De ce nu acuma, îndată?

Am încă treburi aici; întâi am a pune la cale unele lucruri în legătură cu pânea cea de toate zilele. Am familie; am și un copil; ca să-mi duc casa, dau lecții, Am avut și niște suplینiri la o școală primară. În clipa aceasta nu sînt liber. Cât mi-ai povestit năcazurile dumnitale, m'am gîndit și socot c'am găsit soluția mulțămitoare.

Zaharie Bărsan a stat cugetînd, cu fruntea ușor încrețită. Nu era mulțămît.

I-am luat mâna:

— N'ai încredere în cuvîntul meu?

— Ba da, ba da, a protestat el. E cuvîntul unui ș.f de familie.

— Cândva trebuia să fac acest pas... am adaos. Du lui Iosif răspunsul.

Ne-am despărțit prietini buni și am rămas prietini până astăzi.

— Dumneata mi se pare ca ești dintr un neam de Mocani, ca și mama, mi-a mai zis el chiar atunci la despărțire. Mi-ai hotărît să duc lui Iosif răspunsul cu un accent ca al ei. Așa-mi spune ea cînd m'anunță că va veni în cutare timp să-și vadă feciorul. Stă lângă Brașov; e țărăncă vrednică. Iși pune lucrurile ei într'o straiță și cele menite lui Zaharie în alta, și poate să tune ori să fulgere, vine cînd a hotărît; și o vad de departe, din colțul străzii, grăbind cătră casa unde stau.

— Ai fi fost bun de diplomat... am zămbit eu lui Zaharie. Povestea dumnitale e deosebit de interesantă și, după ce am ascultat-o, mă aflu și mai hotărît.

Cum mă așteptam, scrisoarea lui St. O. Iosif, cam la o săptămână dela convorbirea cu Zaharie Bărsan, rostea o încredere deplină în făgăduința mea.

Era și în asta aceeași diplomație ca în povestea cu maica dela «Brașeu». I-am răspuns că sânt doritor să-l cunosc și am încredințare că, după un ceas de sfat, ne vom lega în frăție de cruce. Am aflat dela Zaharie Bârsan ce suflet fără ascunzișuri are, precum și ce bunătate neprefăcută.

Intr'adevăr, când m'am înfățișat în București, la cafeneaua «Bulevard», în ziua hotărâtă, am văzut în ochii mari ai lui Iosif viitoarea noastră prietinie, fără scădere și moarte.

Erau de față la o masă de marmoră, cu șvarțuri dinainte, redactorii tineri ai «Semănătorului». Pe lângă Iosif, se aflau Scurtu și Chendi. Scurtu m'a privit prin ochelarii lui de miop, cu interes. Era politicoș, cu gesturi rotunjite. Venise dela serioase studii universitare la Lipsca și se îndeletnicea cu manuscrisele lui Eminescu. Scrisese în nemțește o broșură — teza sa de doctorat — despre opera în proză a marelui poet. Pregătea viața lui Eminescu și un mare studiu asupra operei. Părea grăbit și mi-a spus câteva vorbe amabile.

Iarie Chendi, puternic sprâncenat și cu cioc, avea o înfățișare de agerime; privirca-i ascuțită părea puținel nesigură. De subt pălăria-i mare ca un liliac, pusă mai mult pe ceafă, m'a privit un răștimp în tăcere. Apoi mi-a pus câteva întrebări. A aflat că aduceam un teanc de manuscrise destul de îmbielșugat și nu s'a arătat prea curios, ca să nu-mi devie victimă ca ascultător. M'am ținut în rezerva mea până ce am rămas cu St. O. Iosif. Atunci m'am deschis lui cu toată încrederea. S'a arătat dispus să asculte lectura oricărui fel de manuscris ce-ași avea la mine. Ne-am dus undeva la liniște, la un fel de birt t'hnit, care se chema «la Tabacu». Mi-a recitat versuri. I-am istorisit planurile mele și el m'a crezut cu desăvârșire, văzând în orice plan al meu o realizare.

— Te văd că ești bărbat de cuvânt... mă lăuda el, cu zâmbet de bunătate.

— Încrederea dumnilale e mai mare decât a mea, i-am răspuns.

Atunci mi-a spus el „frate Mihai” și m'a îmbrățișat. Am umblat până târziu, rătăcind spre Cotroceni și sfătuind.

În toate Sâmbetele era, acasă la Nicolae Iorga, adunarea redacției și a unora din colaboratori. Iosif m'a prezentat și pe mine aprigului și neliniștitului arhanghel.

Pe lângă cei cunoscuți, am mai găsit acolo pe Vasile Pârvan și Alexandru Lapedatu. Iorga mi-a întins o mână moale și m'a lăsat numaidecât deoparte, reluându-și vorbirile neostenite despre toate chestiile cu puțință, literare, artistice, istorice și politice. Adăogea la toate și savuroase anecdote. Il observam cu atenție și oarecum intimidat. Din când în când cobo'ra spre mine o privire ca un fulger. Nu i-am adresat nicio frază măgulitoare, cum aflasem că-i place. Tăceam ca totdeauna când nu mă simt în largul meu. Eram deocamdată, pentru conducătorul «Semănătorului», un personaj fără deosebit relief. Altfel, colaborarea mea asiduă la revistă a fost favorabil apreciată de domnia-sa.

Intr'o Sâmbătă, mi-a adus o veste pe care o numea «mare». Titu Maiorescu se interesase de mine și întrebunșase, într'o apreciere a povestirilor mele, un calificativ cu totul excepțional. Nicolae Iorga era sincer bucurat de asta și s'a mirat că reacțiunea mea e întrucâtva domoală.

Intr'o altă sară, la o discuție despre literatura modernă franceză, am participat pe neașteptate cu câteva observații. Din ceea ce spuneam cu se putea ușor băga de samă că nu mi-i străină nici una din literaturile europene.

Cum spuneau foiletoniștii parizieni de la 1850: «trăsnetul dacă ar fi căzut la picioarele sale, nu s'ar fi arătat mai uimit...» Dintr'odată apăream în ochii magistrului într'o ipostază nouă. M'am scuzat cu ușoară maliție, — arătând că nu-i de mirare ca un novelist să nu fie lipsit de sculele meșteșugului său și de cunoașterea maiștrilor breslei.

Nicolae Iorga avea acest mic cusur al oamenilor mari. Categorisea cu ușurință, își făcea anume idei despre un personaj și pe urmă rămânea oarecum scandalizat că omul cu pricina e altfel și-l desminte, ca să zic așa. Tot așa de ciudat s'a uitat la mine într'un rând, la o bisericuță din împrejurimile Craiovei, când m'a surprins descifrând pisană chirilică.

La aceste serate și la adunările deosebite ale redacției, m'am legat amical cu toți ceilalți. Era și firesc să mă apropii de redacția tânără. Iorga era dintr'o generație mai veche și avea ș'o fire cu totul absorbantă și ghimpoasă.

Legătura cu St. O. Iosif s'a strâns neconținut. La prietinia noastră s'a adaos Dimitrie Anghel, sosit nu de multă vreme de la Paris.

«Mitif» Anghel, cum îi spuneam, era mai în vârstă decât mine cu vreo zece ani. Era cam de-o vârstă cu Iorga și-l știa pe marele profesor încă de la Iași. Il cunoscuse astfel din întâia tinerețe, când era un tânăr student precoce și agitat, apoi profesor căsătorit prea devreme cu o tânără cochetă, de care se despărțise precipitat. Atitudinea lui Anghel în adunările de Sâmbătă sara avea ceva de sfinx cunoscător de taine trecute. Se vădea foarte bine că nu-i agreabil directorului nostru.

Tatăl lui Mitif fusese mare moșier și arendaș în ținutul Iașului. Om inventiv, încercase, pe la 1885, culturi de orez cu lucrători agricoli italieni; aducea mașini perfecționate din străinătate pentru semănat, secerat și treier. Toate s'au îmbulzit într'un «țintirim» al «Nemților», iar Italienii, după ce au consumat mâțele de la Cornești și boierul a scăpătat, s'au așezat la Cataloiu, în Dobrogea. Din moștenirea ce i se atribuisse, Dimitrie Anghel a trăit un număr de ani la Paris. Acolo, în ultimul timp, se întâlnise cu Iosif care avusese un prilej scurt să se abată prin capitala Franței și a lumii. Legaseră prietenie. Anghel i se destăinuise lui Iosif ca un poet amator, însă băiat de bani gața, care nu ține de loc să dobândească o cunună de laur. Publicase rar și puțin în unele reviste din țară. Când i s'au isprăvit mijloacele și nu și-a mai putut îngădui petrecere în apus, Anghel a venit la București.

Era un bărbat mărunțel, cam uzat; bărbuța roșcată începuse a-i cărunți. Elegant și boieros. Amator de vin bun și stridii. Mare cunoscător al poeziei contimporane europene, de gust subțire și sigur. Cândva publicase o serie de catrene: populare spaniole și grecești. Când i-am recitat câteva, la prima întâlnire, l-am câștigat deplin, ca și cum i-ași fi fost vechiu tovarăș. Și cheful în trei, cu St. O. Iosif, s'a prelungit foarte târziu. L-am dus, eu și Steo, la hotel Metropol unde locuia, l-am ocrotit în urcușul nesigur și l-am culcat, pe când el ne recita cu limba încâlcită, «cele mai frumoase» versuri ale lui Victor Hugo:

Le carillon, c'est l'heure innattendue et folle
Que l'oeil croit voir vêtue en danseuse espagnole,
Apparaître soudain par le trou vif et clair
Que ferait, en s'ouvrant, une porte de l'air.

Mitif a publicat atunci cel dintâi volum de poeme al său, intitulat «In Grădină». Unele din aceste colorate și melodioase stanțe

au apărut și în « Semănătorul ». Pregătea în acei ani opera-i de căpetenie, « Fantazii » și, din nevoia de a-și ține necoborât standardele de viață, a convins pe Iosif să întemeieze cu el un atelier de versuri: astfel a ieșit în literatura română acel poet strălucit și fin care a avut pseudonim A. Mirea, căruia i se datoresc cronici vesele de cea mai subțire calitate literară și comedia în versuri scânteietoare « Cometa ». Versurile lui A. Mirea au fost cele dintâi substanțial onorate în publicistica noastră. Dealtminteri și Mitif voise să demonstreze că poezia bună valorează aur. Această cometă cu nuclee îngemănate a trecut însă și nu s'a mai întors pe orizontul nostru.

St. O. Iosif își publicase « Patriarhalele » și pregătea « A fost odată ». Mi-a cetit, în acea toamnă 1903, « Balada Irinei », Balada lui « Pântea Năzdrăvanul » și « Bate murgul din picior la scară. . . » Avea o dulceață ș'o muzicalitate în a cordurile lui pe care încă o prețuiesc foarte sus. Viermele care-i rodea organismul șubred nu i-a îngăduit să adaoge, baladelor de mai sus, altele care-i sunau în minte. Toate trebuiau să se prăvale, cu frunzele toamnelor, în cataracta inexorabilă.

După ce, în primăvara anului 1904. mi-am adus în București, în strada Toamnei 89, familia, — îi plăcea lui St. O. Iosif să vie câteodată la mine, în tihna mahalalelor de lângă Obor. Aveam o grădină mică de pomi și un chioșc încununat cu viță de vie. Aduceam, în acele zile, pe un prietin al nostru lăutar cu taraful său. Il descoperisem amândoi într'o zi la o crâșmă depărtată lângă lacul Băneasa. Meșterul Gheorghe Ștefan venea cu feciorii săi; naiul, țimbalul și vioara sunau în grădină, sub vița încărcată de struguri. Bătrânul « zicea », cu mare artă, cântece bătrânești.

Câteodată ne întâlneam și fără sunet și vin. Ne plimbam prin uliți pitorești, la marginea Capitalei de altădată, vedeam cavaleri cu nădragi largi și mintene căptușite albastru, cântând din harmonică domnișoarelor cu mușcată roșie după ureche. Treceam mai departe, spre liniștile de dincolo de Obor. Ne opream. Steo recita:

Jos între care
Vitele rumegă,
In depărtare
Văile fumeză.

Dorm muncitorii
Pe lângă focuri,
Apele morii
Murmură 'n scocuri.

Ne întâlneam în fiecare zi la «Minerva», în strada Regală, unde era tipografia editurii și redacția «Semănătorului». Grija lui St. O. Iosif pentru revistă era neobosită. Făcea el singur corecturile, iar asupra strofelor lui stătea aplecat îndelung, până în ultimul moment, îmbunătățind un vers ori o expresie. Ii eram ajutor și sprijin. Ii stăteam la dispoziție cu cele din urmă povestiri ale mele, pe care i le citeam totdeauna. Le asculta și-mi zâmbea la urmă cu delicateță. Vedeam în ochii lui extraordinari cca mai bună plată a muncii mele neîntrerupte. Pe lângă această plată, prietinel meu înțelegea să adauge și pe cealaltă, în calitatea lui de proprietar al publicației.

Odată cu colaborarea la «Semănătorul», am început a publica foiletoane plătite la «Voința Națională». Un om prețuit din acel timp, funcționar superior în Ministerul Instrucției, Constantin Banu, se interesa de mine și el determinase pe Vintilă Brătianu, vistiernicul gazetei, să acorde literaturii mele onorar. Se întâmpla asta întâia oară la «Voința Națională». Astfel au apărut la această gazetă toate povestirile mele pe care le alesesem, îmbunătățindu-le neconținut, în ultimii șapte ani. După ce am publicat nuvelele, a venit rândul «Șoimilor». Înainte de apariția romanului, V. Pârvan a scris un articol introductiv în gazetă.

Probabil că s'a produs oarecare mișcare și zvon cu această împrejurare. Cunoscutul umorist G. Ranetti s'a oprit asupra unor pasaje din romanul meu, care i se păreau că pot fi ușor persiflate. Dacă ași fi fost mai dibaciu, ași fi provocat și pe alți cronicari ai timpului să facă același serviciu de publicitate.

În primele luni ale anului 1904, am început tratative cu institutul de editură «Minerva», în persoana d-lui G. Filip, director, pentru publicarea unui volum de nuvele și a romanului «Șoimii». D-l G. Filip socotise că poate tipări fără pagubă «Șoimii». Dacă trec «Șoimii», a adaos domnia sa, putem încerca să tipărim și volumul de nuvele.

Nu eram cunoscător în asemenea comerț, nici nu aveam un meșter mai vechiu, să mă călăuzească și să mă sfătuiască. Ca

om cuminte, d-l Filip mi-a pus în vedere că singura sa dorință e să răspândească fără pierdere lucrările mele. Trage câte o ediție de cinci mii de exemplare și, dacă în cinci ani nu o istovește, îmi cere să îngădui ca și după acest răstimp contractual editura să aibă dreptul a vinde marfa tipărită.

Onorarul autorului pentru «Șoimii» e una sută lei. Pentru «Povestiri», două sute de lei.

XVIII

Catastiful păcatelor.

În Iulie 1904, a apărut «Povestiri». În puținătatea de producții și în seceta de scriitori de atunci, cartea, cu îngrijire tipărită și frumos prezentată cu o copertă ilustrată de desenatorul V. Rolla-Piekarschi, a găsit destui cumpărători, așa încât, în zece zile, d-l G. Filip mi-a arătat o față satisfăcută și a pus imediat în lucru «Șoimii». Tirajul prim al romanului a trecut în câteva săptămâni. La începutul toamnei tipăream o ediție nouă, pentru corectura căreia editura binevoia să-mi acorde o gratificație de trei sute de lei. Aceeași sumă mi-a fost acordată și pentru a doua ediție a «Povestirilor». Editura îmi cerea, în același an, al treilea volum și al patrulea, despre care știa că le am gata. Astfel, în 1904, a continuat tipărirea «Durerilor înăbușite» și a «Crâșmei lui moș-Precu». D-l G. Filip consimțea să sporească simțitor drepturile mele de autor. Am propus și eu o modificare esențială pentru al cincilea volum și următoarele: relațiile noastre să aibă la bază edițiile, nu epocile de cinci ani. Fără îndoială, editura a primit. D-l G. Filip părea să aibă unele scrupule de conștiință în ce privește primele patru volume, căci învoiala noastră privea eventualitatea unei desfaceri dificile a cărților mele. Îndată ce se dovedea că difuzarea lor e destul de vie, ar fi fost echitabil o revenire asupra condițiilor.

Ce naivitate în asemenea negoș! Ce lipsă de prevedere! Cinci ani de robie... Astfel mă muștrău unii dintre cunoscuții mei. Mă grăbeam să le dau dreptate, dar în același timp le arătam că inițiativa unor modificări nu-mi aparține. Îscălisem o învoială și aveam a o respecta. Dar cum în toate lucrurile se află o înțe-

lepciune ascunsă, mă gândesc că poate în acest contract oneros al începuturilor mele, deci în interesul editurii de a desface cât mai intens cărțile, s'ar afla pricina succesului meu de librărie. Dela o săptămână la alta devenisem cunoscut. Bucuria mea avea un vierme. Cunoșteam căderi ale unor celebrități de-o lună, mai tragice decât tihna obscurității.

Neculai Iorga, directorul «Semănătorului», scria, după publicarea «Durerilor înăbușite», un articol prim în revistă: «Doi mari scriitori: Vasile Pop și Mihail Sadoveanu». Această poamă mistrață a conducătorului nostru n'am mistuit-o cu plăcere. S'a scris și asta în catastiful de «dincolo», la rubrica «nerecunoștință». Iar credinciosul cel mai de aproape al scaunului Impărăției, cel ce poartă semn deosebit o cheie, deși nu are nimic de încuiat și de descuiat, a adaos cu slove mari: «să i se însemne acestuia și păcatul trufiei».

Dintre scriitorii de mult așezați nu cunoșteam încă pe nimeni. Cel dintâi a făcut cătră mine un gest de colegialitate George Coșbuc. El m'a îndemnat să colaborez la revista pentru popor «Albina». Vlahuță și Caragiale nu se aflau în București. Bătrânul Titu Maiorescu a dat iar semn lui Nicolae Iorga că dorește să mă vadă. Deci, după Coșbuc, am cunoscut personal pe Maiorescu.

Eram bucuros și emoționat în același timp. Marele critic nu mă chema ca să-mi facă muștrări pentru răutățile mele. M'a primit cu deosebită bunăvoință în strada Mercur, Nr. 1, unde locuia de multă vreme; mi-a spus dela început că a citit într'un cerc select o povestire a mea din război, «Ceasuri de pace», care-i place domniei sale în chip deosebit prin măsura tonului și sobrietatea expresiei. A citit și volumele mele publicate și n'are a-mi spune decât vorbe bune; nebăgările de samă ici, repetițiile dincolo, descrieri prea copioase în altă parte, pot fi cu ușurință înlăturate la o ediție nouă. Domnia sa îmi poate pune la dispoziție, dacă vreau, textele cu însemnările sale. I-am mulțămît cu recunoștință și am adaos că mă silesc să îmbunătățesc proza mea de câte ori o recitesc. Sânt cel dintâi care îi cunosc imperfecțiile; sânt încă un umil ucenic.

Maiorescu a ascultat atent explicațiile mele. Apoi mi-a pus o întrebare:

— Ași putea să aflu ce face tatăl dumnilale?

— De sigur. Tatăl meu e avocat.

— Și bunicul dumnilale după tată?

— A fost tot cărturar, am zâmbit eu. Nu pot spune același lucru despre părinții mamei.

— Răspunsul dumnilale îmi face plăcere, a zis cu gravitate Titu Maiorescu. Sânt încredințat că vei scrie și după vârsta când în general poezii și prozatorii noștri se opresc.

— A, de sigur! am exclamat eu. Abia încep.

— Și totuși ai câteva volume. Văd că nu-ți vei semna ultima carte la treizeci de ani. Sporul de producție cu care debutezi vine dela ascendența dumnilale. Intelectualii de primă generație obosesc curând și se istovesc. Mă uit și la «cheresteaua» dumnilale. Se armonizează și ea cu prognosticul meu.

Mai am a face și alte observări, a continuat bătrânul profesor.

Unii dintre scriitorii pe care-i avem, cu însușiri excepționale, se complac în tristeță, desamăgire și tablouri negre ale societății noastre. E adevărat că avem putregaiu, ca în Danemarca poetului tragic; însă răul totdeauna țipă, așa putea spune, pe când binele e discret. Viața nu-i numai răutate și venin. Sunt unii care au bucurii de a prezenta numai turpitudini.

S'a oprit, cercetând în privirea mea dacă înțeleg despre cine vorbește.

— Imi place Caragiale... i-am zis eu cu privirile încălzite.

— Il apreciez și eu și am și scris asta. Voiu face numai observarea că, în toată opera lui comică, operă de mâna întâi, nu se găsește niciun om de treabă. Toate personagiile sunt agenți ai răului. Ba este unul în «Scrisoarea Pierdută», om onest, însă ridicul și alcoolic. Viața amestecă binele și răul; vreau să găsesc la artiști ceva mai multă lumină, ceva mai mult bine.

L-am văzut de mai multe ori pe Titu Maiorescu; mi-a făcut cinstea să mă prezinte și soției sale și să mă poștească la masă, împreună cu persoane care se interesau de mine. Când îl salutăm pentru plecare, mă întovărășea până la ieșire și făcea gestul de a-mi ajuta să pun paltonul. Vizitelor mele, care erau cerute de domnia sa și pe care eu le socoteam porunci, bătrânul Maiorescu a răspuns protocolar, ostentindu-se până la căsuța mea din strada Toamnei și depunând cărți de vizită îndoite la un colț.

Intr'un rând, am dorit să-i cer un sfat, cu privire la « Povestirile mele din război », a căror publicație în volum o pregăteam. Trec prin strada Mercur, la o oră când știam că e acasă, și sun. Iese feciorul; îi comunic dorința mea; feciorul se retrage și văd printr'un geam luminat al unui cabinet silueta cu bărbuță a lui Maiorescu. Feciorul îmi aduce răspuns că d-l profesor a ieșit. Sa binevoiesc a pofti în altă zi.

Am tăcut. M'am retras, copilărește jignit. Avea dreptate credinciosul cu « cheie » de pe celălalt tărâm să scrie iar ceva despre mine în catastiful cu păcate. Nu m'am mai dus de bună voia mea în strada Mercur.

Datorită bătrânului conducător al « Convorbirilor » de altă dată, m'am apropiat de redacția de atunci a revistei. La 1904, « Convorbiri Literare » abundau în cercetări istorice, deoarece aveau director pe academicianul Ion Bogdan, fratele d-nei Iorga. Am fost poftit la o masă a convorbiriștilor bucureșteni, unde am cunoscut pe câțiva oameni importanți ai timpului. Mă simțeam destul de stânjenit, deși d-l Ion Bogdan îmi arăta o atenție prevenitoare. Redacția mi-a cerut o nuvelă. Tocmai scriam « Păcat boieresc ». Am făgăduit « o bucată » în câteva zile; n'aveam dreptul să precizez încă. După ce am încheiat ultima frază a acelei povestiri dramatice, am adus-o d-lui Ion Bogdan, prevenindu-l că autorul înțelege să primească un onorariu pentru producția sa.

— Știu, d-le profesor, am adaos eu, că onoarea de a fi tipărit de « Convorbiri Literare » e îndestulătoare plată. Totuși tind să-mi fac din literatură profesie.

— Cât? a întrebat, rece, d-l Ion Bogdan.

— Asta mi-i indiferent, am răspuns. Pretențiile mele cuprind mai mult un principiu.

— Bine, a reluat academicianul; să vedem; să vorbesc cu redacția. Eu am toată bunăvoința; chestia mi se pare pentru noi delicată. « Convorbiri Literare » n'a plătit niciodată colaborările. Vom citi și manuscriptul...

— Fără îndoială... m'am învoit eu, închinându-mă.

Am lăsat manuscrisul. Am aflat mai pe urmă că, la lectură, a participat și Duiliu Zamfirescu. După ce domniile din redacție au apreciat că un scriitor poate — mai ales în împrejurările mele — să-și negocieze marfa de care dispune, cineva a ridicat o

obiecție cu privire la titlu. De ce « Păcat boieresc »? E un titlu tendențios. Duiliu Zamfirescu a propus ca titlu « Iezerul ». Mă grăbesc să convin că aveau dreptate cei care făceau rezerve asupra titlului meu. Propunerea lui Duiliu Zamfirescu o subscriu acum în totul. Atunci însă, fără a discuta onorarul acordat, care, cum spusese, îmi era indiferent, socotindu-l deplin întregit cu onoarea ce mi se făcea și de care eram conștient, m'am opus schimbării titlului. Probabil că opunerea mea a fost puțintel cam bruscă. Ca bărbați înțelepți și mai în vârstă decât mine, convorbiștii au cedat. Nuvela s'a publicat cu titlul pe care îl prefera autorul. Abia mai târziu felul de a mă purta în aceas'ă împrejurare mi-a apărut în toată oroarea. Oroarea nu-i cuvântul propriu. Cum să spun? Mi-a apărut în toată lipsa lui de dibăcie.

Așa încât sfântul Petrea, chelarul de « dincolo », a avut dreptate să mai însemne un păcat în catastiful cel mare.

A doit să mă aibă sub privirea sa binevoitoare și Ion Kallinderu, academician celebru în acea epocă prin subiectele ce furniza revistelor umoristice. Era vechiu și credincios slujitor al Majestății Sale Regelui, ca administrator al domeniilor Coroanei. Fără îndoială, nu-i displăcea popularitatea ce-i făceau publiciștii veseli. În același timp îi disprețuia când se arăta pe aleele dela Șosca călare, cu cizme de lac, monoclu și cilindru cenușiu, ca cel mai inviolabil gentleman în plimbarea sa de dimineață. Desenele umoristice îl asociau obișnuit cu maica Smara, pe care severul și gravul personaj nici n'o cunoștea. Administrația sa ridicase domeniile Coroanei la o faimă de chibzuit-civilizată gospodărie.

Mi-a acordat audiența la sediul administrației sale, mai la vale de Kübler — cafeneaua inteale tualilor. Am fost primit de un fecior stilat și obsecvios. Maria sa vine îndată; în clipa asta e o upat însă; mă roagă să aștept cinci minute.

Sânt pofțit pe un scaun comod la o masă lungă. În fața mea se află ris'pitate, într'o neorânduială bine organizată, felurite broșuri cu dedicații. Nu sunt dedicații, sunt inscripții care mărturisesc recunoștință eternă unui Mecena binefăcător. Intre teze de doctoat și broșuri ale stipendiaților, găsesc, uitate negreșit, și scrisori în care accentele lirice merg până la un patetic înalt.

După ce înțeleg că mă aflu într'o cavernă a Eleimosinei, mă ridic cu atenție din scaunul meu și mă așez, modest și neștiutor,

în capătul celalt al mesei. Acolo nu sunt broșuri și volume; nu pot fi bănuir de nicio indiscreție.

Feciorul scoate capul de după o perdea:

— Vine măria sa!

Intră d-l Kalinderu. Dintr'o privire a văzut că nu mă află la locul ce mi se cuvine. Cu bunătate neprefăcută îmi rostește numele, încredințându-se că eu sânt cel chemat, apoi mă poartă în fața sa, pe scaunul ce-mi fusese hărăzit.

— Doresc să te am mai aproape și să te văd mai bine, îmi zice d-l administrator.

Mă așez cuviincios în fața sa. E un om în vârstă, cu bărbuța căruntă, de o eleganță atenuată numai de somptuosul ce o întovărășește. D-l Kalinderu e un om deosebit de bogat. Se zice că toate prisosurile sale ar fi destinate operelor de binefacere. Se mai spune că testamentul său hotărăște pe Majestatea Sa legatar universal.

S'a vorbit iarăși de generozitatea sa cu ani mai târziu când, într'o sesiune generală a Academiei Române, în preziua alegerii de președinte, d-l Kalinderu a comunicat, cu lacrimi, înaltei instituții intenția sa de a dona totul operelor de cultură. Cum și fără asta ar fi fost ales președinte, promisiunea domniei-sale s'a adăos miturilor. Majestatea Sa n'avea nevoie. De sărmani se îngrijea Domnul Dumnezeu. D-l Kalinderu n'a mai făcut niciun testament.

Așezându-se mulțămît în fotoliul său, administratorul domeniilor Coroanei mi-a zis, privind-mă cu bunătate:

— Ți s'a comunicat, cred, că doresc să am la « Steaua », bibliotecă pentru popor, o istorisire potrivită, țintind stărpirea ignoranței și alcoolismului care bântuie în unele părți ale mediului rural. Mi s'a vorbit cu elogi de dumneata și m'am gândit să-ți încredințez misiunea asta.

— Vă mulțănesc, am răspuns eu.

— Se poate?

— Da. Ași putea scrie o istorie simplă din viața dela țară.

— Cu subiectul care mă interesează?

— De sigur; n'am nevoie să inventez nimic, din nefericire...

— Da, da... suspină domnul Kalinderu; ai dreptate. În satele « mele », la domeniile Coroanei, am avut de dus luptă îndelun-

gată. Astăzi, în locul cârciumei, stau baia și biblioteca. Cred că se știe asta.

— Da, domnule Kalinderu, am auzit de această operă bună.

— Foarte frumos, mă bucur; plata manuscrisului ți se va face îndată ce-l prezinți.

— Vă mulțumesc din nou.

— Așa, așa... urmează moale domnul Kalinderu. Ași mai dori pentru bibliotecile mele câte un stoc de exemplare din volumele dumitale apărute la «Minerva».

— Imi rezerv plăcerea, răspund eu tot concis, să vă adresez personal exemplare cu dedicațiile convenite.

— A... da... se luminează ușor interlocutorul meu... Am și aicea destule cărți ce mi s'au trimis... Unele nici nu le-am văzut încă. Ce-i asta? E dela Paris, dela un protejat al meu... Și astă-laltă?... Da! «Binefăcătorului meu...» Asta-i dela un foarte valoros student pe care l-am trimis la Roma... Le-ai văzut?

— Nu le-am văzut, domnule Kalinderu... răspund eu cu nevinovăție.

— Nu e nici un secret, le poți cerceta. Îți mulțumesc, tinere, pentru darul dumnitale.

— Vă mulțămeste și editorul meu pentru gândul dumneavoastră bun.

— A, cum? Cărțile nu le-ai tipărit pe socoteala dumnitale?

— Nu. Am contract cu un editor.

— Interesant, oftează obosit bătrânul. Dumneata nu folosești nimic din achizițiile mele pentru bibliotecile Domeniilor?

— Ba da.

— Așa e, ai dreptate. Atunci am rămas înțeleși și doresc să te mai văd.

M'am înclinat; mi-a întins un deget — gestul bătrânului Rege — și m'am retras, ducând cu mine o suveniră neștearsă.

În Martie 1905, Nicolae Iorga ni s'a revelat ca un mare agitator.

O asociație de doamne din aristocrația capitalei anunțase la Teatrul Național, cu sprijinul lui Alexandru Davila, o reprezentație de binefacere în limba franceză. N'am înțeles dedesubturile intrigei politice care s'a iscat. Dintr'odată s'a vădit în societatea mijlocie bucureșteană și în studențime un interes nemaipomenit

pentru limba noastră strămoșească. Reprezentația dela Teatrul Național era înfățișată ca o umilire rușinoasă. S'au produs proteste vorbite; mișcarea tindea spre violență. În ziua cu pricina, la ora 6, înainte de reprezentație, Nicolae Iorga a vorbit popoului în sala «Eintracht». Era o îmbulzeală «moarte de om», cum spun actorii. La acel ceas al amurgului, barba mare a lui Iorga părea un steag de doliu. Prorocul a tunat și a fulgerat împotriva înstrăinașilor acestui neam nefericit. Cerea să nu se îngăduie profanarea primei noastre scene. Mulțimea din sală ajunsese la o ațătare extraordinară. După întrunire s'au adunat manifestații în procesiuni impunătoare.

Cu drept cuvânt, guvernul a crezut de a sa datorie să apere libertatea doamnelor din înalta societate de a vorbi franțuzește.

Da; însă nu pe scena Teatrului Național, observase prorocul.

Nu se știe de ce o limbă nobilă și soră — mă gândesc eu acum — trebuia lipsită de acest drept.

Gardienii publici și armata au trebuit să iasă în stradă. Iorga s'a închis în citadela sa din piața Buzești.

Mă aflam în sara aceea la intersecția străzilor Regală și Acadcmiei.

Mă purtase acolo un val al manifestațiilor. Cum era firesc, îmi pierdusem personalitatea și vociferam și eu cu stihia compactă care mă ținea rob. Când s'a vestit că vine armata, s'a produs un scurt tumult, apoi închisoarea de tramvaie din răs-pântia celor două străzi a fost desfăcută. Manifestații purtau vagoanele ca pe niște cutii de chibrituri, zăvorînd străzile spre biserica Enei, Teatrul Național și Bulevardul rou. În scurt răs-timp, băieții de prăvălie, improvizați în pionieri, au dat afară pavajul de granit, ridicând baricadă spre palatul regal. Era un moment croic și penibil. O echipă de studenți plecase în Buz ști, acasă la Iorga, ca să formeze garda personală a profesorului.

Această fierberc, înroșită de puțin sânge, a ținut până cătra miezul nopții, apoi tineretul s'a retras și s'a făcut liniște.

Participam în același timp, când s'au produs aceste evenimente, la adunările de Marți sara ale unei societăți literare a doamnelor elitci, cu numele «Cercul nostru». Cele mai dese ori ședințele aveau loc la domnul Vasile Botic, înalt magistrat, ieșan de baștină. Participau doamne din apropierea Carmen Sylvei:

doamna Boierescu, doamna Procopiu, doamna Maria Brăiloiu, care traducea unele din nuvelele mele pentru revista berlineză «Deutsche Rundschau»; doamna Marghiloman, care pe urmă a devenit soția lui Ionel Brătianu. Fuseseră poftiți la adunările acestui cerc unii dintre scriitorii tineri; mă duceam eu, cu Iosif și Anghel; venea Octavian Goga, proaspăt sosit în capitală cu puhoiul «Oltului». Se născuse în buna societate, în mare parte datorită sugestiilor amicale ale lui Titu Maiorescu, o emulație nobilă pentru literatura țării; cuvântul de ordine era să nu se vorbească decât românește. Atunci am cunoscut ce dulci sonorități are limba părinților noștri.

Iată ce vinovați erau trași la răspundere, în fața neamului, pentru crima de a vorbi franțuzește pe scena Teatrului Național. A fost, în ședința ce a urmat tulburărilor de stradă, o mică discuție cu surâsuri sceptice, și d-na Negruzzi, soția academicianului și convorbistului, a povestit cu emoțiune cum turburătorii au coborât-o cu forța din cupeu. O apostrofaseră deosebit de aprig mai cu samă câteva studente cu ochii holbați și părul zbârlit. Iacob Negruzzi era scandalizat. «Asta-i răsplata a patruzeci de ani jertfiți pentru literatura și cultura nației!» zicea d-sa.

Ascultam și priveam gânditor; începeam să mă liniștesc și să caut și dreptatea «celorlalți»; când, din cercul domnișoarelor și domnișorilor, într'o cameră unde pătrusesem, s'au ridicat protest mai energice. Câțiva tineri își luau angajamentul — ca represalii — să nu mai rostească zece ani nici o vorbă românească. Erau în dreptul lor să ia orice fel de angajamente; eu însă am fost cuprins de o sacră mânie și am rostit cuvinte cu totul nepotrivite locului de pace, tihnă și huzur unde ne aflam.

Faptele mele necumpănite au sporit și în alt chip. Stabilisem cu G. Filip, directorul «Minervei», o nouă rânduială editorială și d-sa hotărîse să-mi verse o anumită sumă de bani într'o anumită zi. M'am prezentat la ora zece și jumătate în anumita zi, după înțelegerea avută, și n'am găsit pe editorul meu. L-am așteptat un ceas, două ceasuri; n'a venit. Atunci am plecat; și rezultatul a fost că i-am trimis martori, cerând o reparație cu armele a insultei ce mi se făcuse. Interesant mi se pare acum că martorii mei, St. O. Iosif și Nicușor Beldiceanu, au îndeplinit cu seriozitate acest serviciu amical.

— Fugiți încolo, domnilor! le-a răspuns G. Filip. Aveam de încasat o ordonanță dela un minister, ca să pot răspunde angajamentului meu față de clientul d-voastră. Intârzierca nu-i a mea... He-he! dacă ași provoca la duel pe toți directorii de minister, pe toți secretarii generali, pe toți miniștrii care-mi dau audiențe și nu mă primesc, care-mi fac fătăduinți ce nu se împlinesc, — d-l Sadoveanu al d-voastră și-ar vedea editorul găurit și sfârtecat în fiecare săptămână. Mergem la Berăria «Helveția», unde berea-i excelentă, și ne împăcăm.

— Are dreptate G. Filip! a declarat Steo cu voie bună.

— Are dreptate Filip! a repetat ca un ecou cântat Nicușor Beldiceanu.

A dorit să mă vadă regina-poetă Carmen-Sylva.

— Da, de sigur, am zis eu d-nei Boierescu, mă simt foarte măgulit, însă ași dori să mi se îngăduie să nu mă prezint în frac. Doamna de onoare a zâmbit amabil:

— Pui condiții?

— Nu, doamnă; n'am frac... am răspuns cu cu umilință ipocrită, sărutându-i mâna.

— Te încredințez că te poți duc^e cum vrei, a răspuns ușor ironic d-na Boierescu. Nici Majestatea Sa nu ține în asemenea împrejurări la forme.

Academia Română mi-a acordat premii pentru cele dintâi două cărți ale debutului meu. Raportul pentru «Șoimii» a fost făcut de Ion Bianu; cel pentru «Povestiri», de Titu Maiorescu.

N'am văzut pe Bianu decât după optsprezece ani, când am devenit colegi. Pe Maiorescu l-am văzut în mai multe rânduri și nu mi-a trecut prin minte să-i mulțămesc.

Răutățile mele s'au adresat și Academiei. N'am mai prezentat nimic la premii. St. O. Iosif făcea haz de explicația mea.

— Intâi risc să nu mă premieze, ziceam eu, ceeace ar compromite înalta instituție. Iar dacă mă premiază de câte ori mă prezint, mă compromit eu.

— Are dreptate G. Filip, striga St. O. Iosif.

— Are dreptate Filip, repeta râzând Beldiceanu.

În sfârșit, am avut și o polemică.

— Într'o zi, la o berărie, am stat de vorbă timp de o oră cu d-l H. Sanielevici, tânăr învățat, profesor și scriitor eminent.

Consumând brânză rău mirositoare și sorbind din când în când din halba de bere, d-l H. Sanielevici mi-a comunicat o serie de lucruri interesante privitoare la opera sa despre rasele umane. Cu o siguranță impresionantă d-sa punea o nouă rânduială în știința biologică a veacului al XIX-lea și a altor veacuri. O asemenea operă genială — epitetul era al său — va revoluționa lumea și-i va aduce la picioare pe savanții continentelor. Cu cât uimirea mea ar fi trebuit să fie mai mare, cu atât d-sa era mai elocvent. Totuși uimirea mea rămânând în regiunile răcoroase și aprecierile mele netrecând dincolo de muțenie, d-l H. Sanielevici a închis iat și mi-a făcut onoarea să-mi ceară volumele apărute:

— Dacă ții să le cunosc și eu și să-mi dau părerea...

I le-am trimis. Criticul a întârziat o vreme. Apoi cu prilejul apariției foarte așteptate a revistei sale «Curentul Nou», la Galați, m'a desființat în douăzeci de pagini sever documentate. Literatura mea nu era decât beție, crimă, viol, bestialitate, după cum lesne se putea vedea dintr'un tablou sinoptic al subiectelor. Sufletul unui asemenea scriitor e la nivelul sufletului unui vagmistru. O asemenea literatură e o rușine; condamnarea ei e definitivă; criticul declară că nu va mai ceti niciodată un rând din asemenea volume, oricâte s'ar acumula în rafturile librăriilor.

N'ași putea susține acum că n'am fost lovit în plin, deoarece aveam în mine de totdeauna viermele otrăvit al îndoielilor. Însă în același timp am văzut limpede sofismul tabloului sinoptic, în care puteau fi încadrați toți scriitorii tuturor literaturilor. O foarte bună prietină a mea, Isabela, soția fratelui meu mai mare, agitând cu indignare numărul respectiv din «Curentul Nou», mă sfătuia serios să nu las să treacă asemenea atac.

— Il cunosc pe H. Sanielevici și-l prețuiesc; nu înțeleg cum a putut ajunge la asemenea naivitate. Ea întrebuița alt cuvânt. Cum a ajuns un om cultivat și inteligent să uzeze de înșelăciunea unui atare tablou sinoptic?

Redacțiile s'au grăbit să publice răspunsul meu. Era răspunsul unui om mândros, pe care l-am regretat numaidecât. Cred că mi l-a iertat și chelarul cu «catastiful»; e posibil să-l fi iertat și d-l H. Sanielevici. Eu îi port încă povara.

M'am înfățișat la spovedanie înaintea Dumnezeului meu. Con-dica se umpluse de răutățile mele.

Domnul Dumnezeu meu n'a pus număr timpului său ca omenii; toate faptele, toate cvurile, toate roirile de încercări nenumărate cât nisipurile oceanelor îi sunt prezente și juxtapuse. Domnul Dumnezeu meu n'are niciuna din înfățișările revelate; e cuvânt, după versetul evanghelistului. Spiritul său e în inteligența florilor, a cristalelor și a fraților mei vertebratele și nevertebratele; în moneră și în bobul de grâu, în energia vânturilor și valurilor, în codri și în ierburile pustiilor; în viață și în moarte, care sunt același lucru. La județul său ne aflăm toți din toate veacurile noastre. Clipa sa neclintită și toate viscocele veacurilor noastre sunt una.

— Doamne Dumnezeule, zic eu:

De la duhul tău încotro să plec?
 Și de la fața ta unde să fug?
 Să mă sui în cer? Acolo ești!
 Să-mi aștern sub pământ? Iata-te!
 Să mă ridic pe aripile lucașului?
 Să salășluiesc la marginea mării!
 Ș'acolo dreapta ta m'ajunge și m'apucă.
 Zis-am; întuneric să mă 'nvăluie
 Și noaptea lumea mea să fie!
 Dar pentru tine bezna nu se 'ntunecă
 Și noaptea ca ziua luminează.
 Întunericul tău e ca și lumina!
 De mânia ta. Doamne,
 Numai întru tine mă voi adăposti!

Doamne, mi s'au scris toate păcatele în catastiful cel mare, și păcatul trufiei, și al mândrici, și al violenței, care e cel mai mare dintre păcate. Însă eu nu sânt decât un trup nou, în care te afli tu, cum se află marea într'un burete. Mi-a fost dat în timpul meu, să realizez etapele umanității. Am fost sălbatic și idolatru; mă voiu domoli întru înțelepciunea generațiilor neamului meu. Fă-mi județ, Doamne Dumnezeule, în ceea ce tind — căci inima mea e dreaptă ca și a bătrânilor mei din valea Cernei și dela apa Moldovei. Adaog durerilor mele durerile seminției dintru care am ieșit; slujind cu dreptate, pre tine te slăvesc, la fel cu viețuitoarele adâncurilor de sus și de jos.

— Iertate să-ți fie toate, zice Domnul Dumnezeu, căci ai în tine iubire. Să i se șteargă acestuia toate câte sunt scrise în ter-

fclog, adaogă marele Județ; iar credinciosul cu cheie își pleacă venerabilul său nas.

— Acesta tot de trufie întru focul nestâns va arde! mormăiește el.

XIX.

Am cunoscut oam ni noi și păstori vechi.

Prin stăruința lui Constantin Banu, fusesem numit copist la «Casa Școalelor». In intenția mea situația aceasta urma să fie ceva cu totul trecător. Imediat am simțit lipsa de timp și de libertate și am început să rod o parte din ceasurile pe care le datoram serviciului. Pe măsufa mea, între teancuri de «recepise» pe care aveam îndatorirca să le înșir în tabele lungi, am început a serie istorisiri din războiul dela 1877. Ieșeam din tot ce mă înconjură, iar subșefii mei de birou priveau cu îngăduință asemenea evadări. Le-am păstrat recunoștință pentru asta d-lor Cristea și Negruți. D-l Negruți îmi povestea zâmbind, pe când își rasucea o țigară, că și Spiru Haret și-a început cariera la o masă exact ca a mea.

— Inceputurile sunt începuturi. Ințelegem că altul e destinul d im itale.

Se asocia și taica Stănescu șcful de birou, la asemenea sfaturi. Apoi mă lăsau liniștit. Trăgeam foile de sub mapă și toate din juru-mi dispăreau imediat.

La a șaptea ori a opta povestire, apărută ca și primele tot în «Semănătorul», am avut înștiințare dela ministru. Spiru Haret îmi supraveghia activitatea de mic funcționar. Mi-a acordat un premiu literar de șapte sute de lei, ceea ce era egal cu salariul meu de funcționar pe șapte luni. Era ș'un îndemn să-mi urmez cu aceeași hărnicie transcrierea interminabilă a recepiselor. Am impresia că tabloul meu n'a folosit nimănui niciodată.

Cu premiul, mi-am așezat ceva mai bine gospodăria prea modestă din strada Toamnei 89.

In 1905 Spiru Haret nu mai era la minister. Fusesem înaintat subșef de birou la «Direcția Artelor», nou înființată pe lângă Instrucție și Culte. Arhitectul Sterian, venit odată cu guvernul conservator, a ținut să mă aibă lângă sine și m'a chemat dela

«Casa Școalelor». La masa nouă în fața căreia mă instalasem, într'un fotoliu, primeam înștiințări și cereri în legătură cu comorile.

Căutarea comorilor e fără îndoială o operație tainică, de care nu trebuie să știe nimeni. Ministerul nostru, pe de altă parte, reprezenta dreptul statului pentru valorile de artă închise în sânul pământului. Cei care priveghiau și urmăreau comorile știau și căutau să se puie în rânduială, dând înștiințare că ar fi aflat așa ceva și cerând învoire pentru săpături. Asemenea scrisori, cu totul confidențiale, erau scrise neapărat cu mâna lor de solicitanți, ca să nu cunoască nimeni altul taina, și erau adresate personal ministrului.

Le deschideam eu și putea oricine să le citească pe masa mea:

«Domnule ministru am aflat că ar fi fiind îngropată în dealul Gruului o comoară de cătră hoțomani și eu știu unde și vă rog să mă lăsați să o caut și este mult bănet aur și argint și vă dau și domniei voastre parte numai să-mi dai voie... Eu diaconul Mareș Castravete din comuna Câștele de subt munte».

«Domnule ministru este un foc care s'aprinde și arde noaptea pe un deal de lângă sat ce-i zice Dealul Oilor și acolo se știe din bătrâni că este îngropată o comoară de pe vremea Turcilor. Dați-mi voie s'o caut și când o scot vă voi fi mulțămitor. Dori-medont Lungu, monah, Vatra Moldoviței».

Pentru acești cercetători de tezaure era de la sine înțeles că trebuie interesat ministrul nostru printr'un bacșiș gras, ca în timpuri de altă dată. Bune și blânde obiceiuri, oameni de treaba, căutători de umbre... Le dădeam autorizație, înștiințând autoritățile. Niciodată n'am avut răspuns că s'ar fi descoperit ceva. Fără îndoială, comorile nu se descopăr așa, cu primari și jandarmi. Se cere noapte, mister și singurătate și niște cărări care duc spre tărâmul celălalt. Pe lângă asta lucrarea-i cu primejdie. Poate să-ți ia demonul o mână ori un picior. E nevoie să cunoști și să rostești, înainte de-a desface brazda, rugăciunea cătră duhul Terofile. La mănăstire la Neamțu s'a știut că sunt douăsprezece butoaie de galbeni într'o hrubă și a trimis împăratul rosienesc oaste să le scoată și să le încarce. Nimeni nu s'a putut lipi de locul anumit. Cum s'apropiau, cum fulgera și trăsnea și se împărăștia un nour cu putoare de pucioasă.

Aceste le-am aflat de la cei care veneau, lungă cale, ei singuri, ca să dobândească învoirea. Erau neștiutori de carte și pofteau să șoptească personal taina la urechea domnului «minister».

În retragerea-i tihnită din strada Verde, care acum e «Muzeul Spiru Haret», fostul meu ministru se putea îndeletnici și cu lucrări personale și lecturi altele de cât petiții și referate. I-am trimis cărțile mele nou-apărute. Am primit răspuns că dorește să mă vadă. Am aflat chiar de la d-sa că mai ales d-na Haret îl ține în curent cu mișcarea literară.

Haret a stat de vorbă îndelung cu mine, odată în biroul său, altădată în grădina-i umbrită de copaci bătrâni. Descoperise că aveam cunoștinți despre viața satelor și păreri în chestia țărănească. Mă cerceta fără să pară și mă lăsa să vorbesc, stimulându-mă din când în când cu câte-o nouă întrebare.

Se afla mai de mult înființat la «Casa Școalelor» un inspectorat al cercurilor culturale și bibliotecilor populare. Menirea acestui inspectorat era să organizeze adunările satești instructive și educative, în sate, în zilele de Duminică, după serviciul divin, și să creeze biblioteci lângă școli, cu cărțile cele mai potrivite cu mîntea și preocupările țăranilor.

Cunoșteam întrucâtva aceste activități. Bibliotecile puține, câte se putuseră întemeia, erau alimentate cu cărți adunate la întâmplare din depozitele ministerului. Erau cărți nevândute, zăcând de mult în podurile autorilor sau editorilor: geografii vechi, aritmetici mucigăite, impresii dintr'o călătorie în Spania, un studiu asupra odelor și epodelor lui Horațiu, o fizică elementară pentru uzul școlilor secundare de ambe sexe... și altele, din aceeași marfă cumpărată cu hatâr de diriguitorii culturii.

În privința preocupărilor literare al vechiului regim i-am comunicat lui Spiru Haret o istorioară auzită de la subșefii mei de birou dela «Casa Școalelor».

În vremea ministeriatului lui Take Ionescu, aude Teodor Speranția, tatăl anecdotelor populare, că se acordă ajutoare din anume fond scriitorilor, pentru traduceri. Se înfățișează deci, solicitând favoarea să traducă și el ceva pentru luminarea poporului. Cu voie bună, ministrul pune rezoluția: «Se acordă trei sute lei, pentru traducerea basmului Cotoiul încălțat». Speranția încasează banii, apoi, ca autor onest, se pune și traduce basmul cu pricina

din limba germană. După câteva săptămâni, îl aduce personal ministrului.

— Ce-i asta? îl întreabă Take Ionescu.

— Traducerea basmului «Cotoiul încălțat», domnule ministru.

— Cum?

— Traducerea pe care mi-ați încredințat-o, excelență.

A, da; bine; las-o aici.

Speranția s'a retras, mirat de primirea ce i se făcuse, și cu drept cuvânt jignit.

După ce pleacă el, ministrul cheamă pe directorul care avea sub mana sa literatura.

— Uite, zice el răsând, un manuscris care trebuie imediat desfășurat. Dacă-l publicăm, nu mai putem da traducerea cotoiului nici unui poet sărac. Pe domnul care pleacă să nu-l mai primești aici niciodată; e un bărbat primejdios.

Haret a zâmbit, dar cu amărăciune. Serviciile din epocile ministeriatului său, strict organizate în vederea activităților școlare propriu zise, mai păstrau deci, în latura lor, obiceiuri ale trecutului. Sprijinul artei și literaturii se afla încă într'un vis al viitorului.

— Ce-i de făcut?

— În ce privește bibliotecile pentru popor, răspund eu, e nevoie neapărată să se tipărească întîi cărțile potrivite. Să se dea poporului literatura tradițională, întru care s'au desfășurat și bătrânii: «Alexandria», «Esopia», «Arghir și Elena», «Halima» «Genoveva de Brabant». Să se retipărească ediții ieftine, revăzute. Operele acestea cu bun nume au rămas în grija unor editori fără scrupule; mișună de greșeli de tipar; sunt prezentate unele în niște traduceri barbare; vânzarea lor e însoțită de «Doruri și amoruri», de cărți de farmece, de «Viața banditului Licinski», a tâlharului Fulger și a altor eroi criminali.

Deci, după ce-i deprindem pe săteni a ceti vechile cărți bune, adăugim acestei biblioteci o carte a legilor țării, cu explicarea constituției și rânduielilor uzuale, o broșură de medicină populară, alta de sfaturi domestice și agricole. Și, într'o ediție cartonată și ilustrată, «Biblia». Cartea sfântă ar trebui distribuită gratis în orice colibă a țării; să stea sub icoane și'n casa cărturarului și'n casa analfabetului, la acesta din urmă cu nădejdea că va veni și știutorul de carte care s'o deschidă.

Haret a surâs palid, cum avea obiceiul. A dorit să știe ce cred de cercurile culturale.

În cercurile culturale sătești erau îndatorați să se adune agenții statului: preotul și învățătorul, doctorul de plasă și judecătorul de pace, subprefecții, primarii și notarii. Sătenii poftiți la întrunire ascultau discursuri, într'o limbă de cele mai de multe ori păsărească, înșesată de neologisme. Doctorul vorbea contra alcoolismului, judecătorul despre datoriile cetățenești, învățătorul despre cultura legumelor. Unde se grămădeau mai sunător neologismele, muierile se sclifoseau și lăcrămau. Opreliște desăvârșită era să se pomenească ceva despre chestia pământului. Însă acesta era unicul subiect asupra căruia țăranii ar fi poftit să se audă vorbindu-se. Asta-i marea suferință a populației rurale: lipsa de pământ. Deci în cercurile culturale să se vorbească numaidecât despre asta; și'n legătură cu problema pământului, să se deschidă perspectivele nouă ale cooperației, ale băncilor populare și a cumpărării de moșii prin « Casa Rurală ».

Așa cum se proceda în acel timp, nu se putca ajunge la nimic. Un bătrân întreba:

— Dar cu pământul cum facem, domnule? Asta ne ustură pe noi, Tăcere.

— Apoi dumneavoastră ne spuneți cum să lucrăm porumbul și cartoful, De lucrat știm noi cum, căci cu plugul și sapa ne-am născut; dar n'avem lărgime și n'avem unde.

Altul:

— Domniile voastre ne învățați să facem grădini de zarzavat și livezi de pomi roditori. E adevărat că unii n'au; dar unii dintre noi avem și legumuri și pomi. Să facem multe verdețuri și multe poame, pentru negoț și pentru câștig. Însă unde să vindem? Dela noi până la tâg e cale de zece ceasuri cu piciorul. Drum greu, vreme prăpădită. La așa depărtare nici negustorii nu pot ajunge până la marfa noastră,

Haret și-a luat câteva note. Epilogul acestei convorbiri s-a vădit îndată după răscoalele din 1907, când, revenit la ministerul instrucției, odată cu noua conducere liberală, Haret a trecut o notă « Casei Școalelor », dispunând să fie numit în locul de inspector al cercurilor culturale și bibliotecilor populare tânărul scriitor cu care stătuse de vorbă la locuința sa din strada V rd .

Propunerile ce-i făcusem eu s'au și realizat, afară de «Biblie», la a cărei tipărire se amestecău zăbavnicele hotărâri ale Sinodului. Biblioteca pentru popor s'a tipărit; în cercurile culturale a apărut spinoasa ch stie a pământului.

Această vrednică-de-laudă osârdie a marelui Haret n'a avut urmări bine cuvântate. Băncile și cooperativele au ajuns la un impas, b'liotecile și sfaturile populare s'au dovedit sămânță cu puțină roadă. Imi amintesc cu mare mișcare sufletească numai sfatul de taină în care supuneam viziunile mele utopice voinței de mai bine a celui mai generos om politic din câți am avut.

Am vorbit cu Spiru Haret și despre primejdia de dispariție a datinelor poporului nostru, a cântecului, danțului, țesăturilor și costumelor. Aveam atunci idei de apărare prin instrucția și propaganda laică. Acuma nu le mai am.

Toată această comoară sufletească și artistică a autohtonilor urmează a fi amenințată de dispariție. Civilizația mecanică și tendința de standardizare a lumii moderne o sapă, o ruinează și o împuținează neconținut.

Oricât de înflăcărată propagandă s'ar face pentru păstrarea portului vechiu, industriile perfecționate și fabricatele ieftine, căroro le-am deschis de mult vămile, au înlocuit și înlocuiesc industria casnică arhaică. Înainte de tratatul de Adrianopol, acum un veac și mai bine, întreaga populație rurală a principatelor era îmbrăcată de mâna gospodinelor, iscusite în meșteșugul de țesut inul, cânepa și lâna. Înainte de acest tratat, femcia era statornică în gospodărie; după tratat, extinderea marilor culturi de grâu a cerut cât mai multe brațe, și femeile au ieșit și ele la muncile penibile ale pământului. În așa măsură s'a extins și s'a adâncit prefacerea, în cât gospodina pricepută, care nu-și părăsea altădată căminul, a ajuns roabă a ogorului, și, în această epocă, stamba ieftină a înlocuit industria casnică. Costumul mândru al altor epoci a rămas numai în regiunile înalte, unde îndeletnicirile oamenilor au îngăduit femei să-și păstreze situația nobilă de demult. Plăieșii și păstorii urmează a trăi încă în tradiție.

Până când? Căci înoirile lumii moderne bat și la porțile muntenilor.

Să opunem propaganda și difuzarea instrucției? Să întărim viața economică a poporului?

Cu cât școala pătrunde mai mult în obișnuința mulțimilor, cu atât mai mult se stârpește vechea literatură orală, așa de prețioasă. Omul, având cunoștința cetitului, nu mai simte nevoia să memorizeze. Cu cea mai mare ușurință flăcăii și fetcele dela sate lasă doinele lor pentru tipăriturile de «dor și amor» ale editurii «Pinath Klein & Comp.». Cu aceeași ușurință generațiile nouă au primit ieri polca, apoi valsul, iar astăzi danțurile americane. Și în această privință tot la munteni mai stăruiește trecutul. Cetatea aceasta a datinelor mai ocrotește arta coregrafică a strămoșilor.

Invazia lumii nouă e un fenomen fatal; viața se schimbă nesimțit și neconținut. Incet-încet se vor adăugi Europei și fiii acestui pământ. E o împrejurare pe care n'o putem înlătura. Faptul, mai de vreme, s'a petrecut și la alte neamuri. Ne putem socoti fericiți că noi mai păstrăm totuși unele comori ale trecutului și că, din firea lui, poporul nostru e încă destul de rezistent. Nicăiri, socot eu acum, grupele umane nu se mai află călăuzite în așa măsură de trecut ca poporul românesc. Datina e încă o lege strictă a neamului. Această lege i-a îngăduit să se desvolte în anume chip, i-a imprimat anume caracter unic, care constituie adevărata lui unitate. Din veacuri datina a unit întreaga seminție și întru aceasta ea și-a păstrat biruința, cu toate scăderile vieții politice exterioare.

Valabil, din mărturisirile mele de credință pe care le făceam eu atunci lui Spiru Haret, a rămas numai elogiul poeziei nescrise a pământenilor noștri. Era în ce spuneam eu dragoste și credință și această poziție a mea a rămas neschimbată până azi.

Nu mai cred, de pildă, în binefacerile legii agrare dela 1864; dar în arta populară voi crede până la asfințitul meu.

Pe mine literatura populară m'a interesat numai ca manifestare de artă. Am găsit în ea elemente de valoare diamantină, care s'au răsfrânt în opera mea proprie. Am avut pentru poezia populară o înțelegere pururi trează; mi-a plăcut s'o descopăr și am știut a o descoperi.

Pornind dela criteriul curat artistic, n'am acceptat orice. Am înțeles să aleg. Are și poporul dreptul să producă poezie îndoielnică și versuri fără valoare. Colecțiile oficiale de poezie populară sunt pline de așa ceva. După cum Eminescu a fost unic în poezia

cultă, așa se dovedesc unice — comparate cu orice fel de poezie, din toate timpurile și dela toate popoarele — uncele producții ale vechilor noștri poeți anonimi.

De mult am băgat de samă că poeții anonimi au inventat mlădioasele versuri poliritmice, care constituie oarecum noutatea poeziei noastre celei mai tinere. Orațiile — versuri rostite — se călăuzesc mai ales de rimă. Prosodia strictă e necesară poezilor populari numai în cântece, fie doine, fie balade. Iar epigramele — adică strigăturile — de asemeni urmează tactul danțului.

I-am recitat lui Harct câteva strigături epigramatice care l-au înveselit. I-am spus fragmente de orații. I-am rostit o colindă dela granița Basarabiei:

Câte flori sunt pe pământ,
Toate merg la jurământ.
Numai spicu grâului
Și cu lemnu Domnului
Stau la poarta raiului
Și judecă florile —
Unde li-s miroasele.
Le-au luat madamele
Să-și stropeasca straiele.

I-am recitat iertăciunea care s'a rostit la cununia mea.

Dumnezeu în raiu a făcut
Pe strămoșul nostru de lut,
De ne tragem și noi din neam
Dela Adam,
Cu frumusețile din soare,
Cu ochii din mare,
Cu vârtutea din vânt,
Cu sufletul din duhul sfânt.

I-am spus ceva din Miorița. De atunci sentimentul meu pentru acest cântec bătrânesc s'a adâncit.

I ni aduc aminte că mă aflam la Vizantea, în vremea războiului trecut, și auzeam tunurile mugind sus, pe culmi sub cer, în pădurea eternă. Inceștarea oamenilor se prelungea în pustiurile de piatră. Pe margini de drumuri și poteci văzusem risipite arme și căști; în cotloane de costișă, tunuri și chesoane. Amărății pământeni suiseră până în sălașurile caprelor negre, trecând tunuri pe te ponoară și aburcându-le pe țancuri. Ecourile clocoteau

măreț în toate gangurile munților. Le ascultam cu inima bătând, în acea zi fierbinte de Iulie. Lătratul tunurilor a conținut când a căzut sara și peste singurățăși negre s'a întins tăcerea ca o apă nesimțită.

Mă aflam între distrugeri și bejenii. O parte din Vrânceni pribegiseră. Alții, rămași, ascultau atenți, așteptând să izbucnească de sub acea tăcere spaimele. Poate așteptau să se ridice din veac bătrânii adormiți, căci în cetatea acelor munți dormea în țărână un popor mai numeros decât cel în viață.

Liniștea aceea solemnă a Vrancei mi-a pătruns fără să vreau sufletul și am simțit deslușit picurându-mi în simțuri, ca o adiere și ca o litanie a păstorilor răposați, acel fermecător început de baladă:

Pe-un picior de plaiu,
Pe-o gură de raiu...

De pe prispa pe care stam, sub acoperișul scund de draniță, zăream un drum cotit sub lună ș'o apă argintie care întovărășea drumul. În stânga mea, un turn întunecos de biserică. În dreapta, codrul negru suind în cer, spre stele. În apropiere, sub un șopru, oameni năcăjiți șopteau la o vatră veche de foc.

De unde îmi venea oare murmurul acela de cântec fermecat care îmi tremura în suflet?

Era un murmur melodios al generațiilor căzute. Era un cântec de păstori din zorii veacurilor și ai legendelor.

Această «Moriță» așa de suavă, așa de artistică, unică între cântecele popoarelor, prin ce minune oare s'a născut pe aceste plaiuri? Prin ce hăr au tresărit mărgăritarele lacrimilor ei în sufletul unui umil necunoscut? Cobanii acelor pustii nu s'au bucurat de nimic deosbit pe lumea asta în curgerea fără sfârșit a anilor. Drumul vieții lor nu și l-au însemnat decât cu lacrimi și sânge. Ce om din această rasă a vibrat astfel în fața naturii și a lui Dumnezeu? Acest dintăi mare poet al limbii noastre a dat dintr'odată valoare nemuritoare întregului peisagiu. N'a cântat nici vitejii, nici slavă, ci, simțindu-se element al naturii veșnic-nouă, a privit moartea fără cutremur, ca pe-o eliberare și pe-o înnoire, apropiindu-se prin aceasta de însuși Ziditorul-a-toate.

Din nou, în acest leagăn al baladelor, mă simțeam uimit de înțelegerea de mare poet a lui Alecsandri. Căci el, întâia oară, a auzit sunând silabele misterioase ale «Mioriței», urmărindu-le din vale în vale, din ecou de vânt în ecou de buciurm; el le-a recunoscut forma fină și mlădioasă, alegând lamura ei din variantele tupoase și imperfecte, până ce-a statornicit-o definitiv în forma-i pură de juvaer.

Balada asta constituie cel mai mare titlu de glorie al bardului dela Mircești. În rătăcirile lui romantice, urmărind, cu Russo și Negri, doinele și cântecele bătrânești, tânărul poet dela 1840 a simțit deodată fiorul religios al marei literaturi necrisce. A simțit pătrunzându-l acel glas din veacuri al poporului obijduit; până la el nimeni nu-l auzise. Într'o sară de vară, sub poală de codru negru, undeva în munți, în sălașul neamului, la un foc haiducesc, în preajma unei stâni și a unui pârău, stând cu fața spre stelele veșnice, sufletul lui a tresărit la suspinul buciurmului și 'n ureche i-a sunat balada aceasta. În el s'a desvălit o floare fără moarte.

Tu să-i spui curat
Că m'am însurat
C'o fată de craiu
Pe-o gură de raiu . . .
.
Brazi și păltinași
I-am avut nuntași . . .

Cântecul acesta bătrânesc rămâne singur între mii de cântece, ca un plisc pleșuv. În el e tristețea de a trăi și chemarea fericiților morți. În el se înscrie sufletul de resemnare al rasei. În el e și vechimea și stăruința și sufletul ei blând. Toate îi sunt argumente de esență divină; în glasul poetului anonim a vorbit Domnul Dumnezeu.

Imi revedeam, pentru o conferință, aceste note mai vechi, în căminul meu din București, din strada Witting, 12. Era în ziua de 4 Aprilie 1944, după ceasul amezii. Mă aflam singur și nu așteptam masa, fiindu-mi ziua aceea o zi de ajunare.

Dintr'odată s'a cutremurat pământul și s'a clătit deasupra mea bagdadia casei. Am crezut întâi că-i un cutremur; pe urmă, văzând ochii de spaimă ai soției mele în prag, am înțeles că

paserile de fier ale lumii de azi sunt deasupra Capitalei. Gara de Nord le era țintă a bombardamentului și eu mă aflam în acel cartier, deci eram sortit să le fiu victimă. Am coborât imediat, cu soția mea. Au cutremurat zidurile a doua și a treia explozie; într'un gang îngust al intrării se grămădiseră toți ai casei, precum și străini de pe stradă, sosiți atunci în gară și rătăciți în vifor. Am înțeles că mi-i dat poate să mor în acel ceas și nu m'am înfricoșat. Am avut în mine sufletul păstorului de demult. Imi țineam alături tovarășa; mă atingeau cu palmele, ca pe moaște, străinii opoșiți în juru-mi și impresionați de calmul meu.

A fost ceasul începuturilor urgiei. A pierit în preajma mea lume nevinovată, cu miile. Același ceas al spaimei a fost și în alte zile, pe care Domnul-Dumnezeu le dă omului pentru pace. Ca și altădată în veacuri crude, au urmat încercări după încercări.

Acuma văd cât de departe sântem noi, eu și baciul baladei, de barbaria civilizației. Oamenii progresului mecanic și ai vieții standardizate au pus în slujba interesului lor pe toți demonii adormiți în măruntaiele pământului. Ca ucenicul vrăjitor al lui Goethe, au rostit cuvântul care îi stârnește; hora destrăbălării lor funeste e pornită și nimeni n'o mai poate opri, căci cuvântul tainic al alinării duhurilor răzvrătirii, fiii omului l-au uitat.

O, pământean al Daciei fericite, coborîtor al oamenilor pașnici care n'au practicat meșteșug sângeros și s'au plecat furtunilor, în datina ta de blândeță și milă e mai multă nobleță decât în civilizațiile distrugătoare din zilele noastre. Nu te mai doresc evoluat, și visez să trăiesc lângă tine, sub semnul păstorilor de odinioară.

Preoți munți
Cărunți,
Stele făclioare
Și poduri de floare...

XX

Grădina liniștii.

Mă scurma într'una gândul plecării din București. Ființii mele îi era necesară această nebunie. Visam o căsuță a tihnei, din

cerdacul căreia se văd munții, și o livadă în care sună dulce murmurul albinelor. Mă vedeam liber în peisajul Moldovei.

Constrângerea birocratică îmi lua șapte ceasuri zilnic; alte obligații, care se înmulțeau cu cât intram mai mult în curentul de viață al Capitalei, îmi anulau întâi două seri, apoi patru și cinci.

În zilele de Duminică camerele modeste în care locuiam cu familia mea se umpleau de tinerii colegi de breaslă, adunați în șezători lungi.

Dragoslav își argumenta viziunile bogumilice bătând cu palma în dușamea și apoi, săltând brusc din poziția-i incomodă, gesticula spre icoane cu stânga, pe când cu dreapta își arunca după urechi pletek-i bălăi. Când, însfârșit, se mai domolea într'un scaun, sta strâmb, c'un picior răsucit de două ori în jurul celuilalt. Era atâta viscol anarhic în ceea ce scria, încât ortografia și punctuația erau întotdeauna lpsă, ca fugite de o spaimă. Când apăreau, la apelurile noastre în istente, se îmbulzeau după fiecare două-trei cuvinte, amestecându-se: puncte de exclamație cu semne de întrebare, punct-virgulă cu puncte de reticență, virgulele nebune împiedecau totdeauna asociația subiectului cu predicatul său. Era totuși ceva în el; părea un fel de sfântul Sisoe întârziat într'un secol sceptic. Părea că voiește a porni, cu desagă și toiag, pe calea povștilor, ca să găsească pe Dumnezeu cu barbă albă. Noi nu credeam de loc în minunea asta; el credea pe jumătate.

Era nelipsit la adunări Corneliu Moldovanu, care povestea totdeauna noutăți cu lăndeță și umor și se înfățișa cuviincios ca un adevărat urmaș de răzeși din valea Tutovei.

Eugeniu Boureanu avea pururi chin și neliniște în toată ființa. Obraz palid, ochelari cu șnur încălecați pe nas; nesigur, reținut și totuși izbucnind într'un entuziasm neașteptat. Ne adusese în acel timp două volume manuscrise de folclor foarte frumos caligrafiate, pe pagini mari de jumătăți de coală. Erau ale sale ori nu? Părea că se amuzează de nedumerirea noastră și ne lasa să i le atribuim. Era ca un joc primejdios, o jonglerie cu cuțite care-i făcea plăcere. Am aflat pe urmă că proprietarul acelor caete de culegeri era Tudor Pamfil. Boureanu dovedea destule cunoștinți; curiozitatea lui se întindea pe multe tărâmurii; se exprima elegant și avea dar; însă făcea parte dintre acele ființi urmărite de neșansă oriunde. A încercat, pe cât înțeleg,

multe meșteșuguri ca să găsească comoara, și abia târziu, după destule desamăgiri, s'a întors la breasla noastră, care-i aduce cele din urmă mângâieri.

Dintre colaboratorii principali ai « Semănătorului » vedeam mai rar pe C. Sandu. Era ocupat cu studii agronomice; s'a dus și în străinătate. Avea înfățișare apoplectică, ochi bulbucați pe față roșcovană, vorbă repezită. Era violența însăși, explodând neconținut. Neamul lui de plugari din preajma Brăilei avea porecla « Pârjol ». Nicicând nu s'a aflat nume mai potrivit pentru un tip dintre voinicii vădanei Șalga, dintre acei care în același timp erau numai onestitate și omenie. Se întorsese de la Paris cu admirație fără rezerve pentru Maupassant. Nuvelele lui din viața Brăilenilor și a Bărăganului au vioiciune și precizie; în ele își cheltuia prisosul enorm de energie, ca să poată să se înfățișeze blând unui veac nou. Literatura lui C. Sandu-Aldea a fost stânjenită de preocupările sale științifice. Intre știință și artă a stat ades în cumpănă, și neliniștea aceasta și-a mărturisit-o și scris. Eram apropiați prin unele caractere ale ființii noastre; dar el se elibera tot mai mult, treptat, de lumea veche, pe care eu am păstrat-o în visul meu de artă. El a ajuns curând pământeanul de mâne, primind prejudecățile europene. S'a prăpădit prea curând, ars și topit înainte de vreme.

Am mai cunoscut un scriitor de la noi din Moldova, trudit și înămolit în viața Bucureștilor; Ion Bârseanul. Era de loc de pe la Târgu-Frumos. Debarcase în Capitală de mai mulți ani. Colaborase la « Povestea Vorbei ». Tipărise în Revista pentru Artă și Literatură a lui Nicolae Petrașcu o poemă originală și meșteșugită ca versificație, cu titlul « Oțel-Badea ». Găsisem în colecția de anul întâi a « Semănătorului » o nuvelă desăvârșită, colorată și plină de mister, c'un fel de Michiduță lipovean. Îl prețuiam înainte de-a-l cunoaște personal și nu înțelegeam de ce un scriitor așa de înzestrat nu se află în primele rânduri ale generației tinere.

L-am găsit oarecum în subsolul Bucureștilor. Trăise o vreme în robie, ca elev farmacist, încercând neconținut să se elibereze. Se scufunda în desnădejde și apărea iar la suprafață. În 1905 era intrat la altă sclavie — corector la institutul « Minerva ». Capul lui mare cu ochi triști începea să aibă petele caracteristice în umerii obrăjilor. Își păstra totuși voia-bună. Uneori îl luam cu noi, eu

și Iosif. Simțeam că este în atitudinea lui față de mine ceva otrăvit. Căci mie părea că-mi surâde viața. Multora — și lui Bârseanul li se năzărea apoi că literatura mea e o funcție firească în care cheltuiesc puțină substanță; nu cunoșteau pe faurul aburit care se ostenea fără răgaz sub calm înșelător. La acea vârstă n'aveam alte pasiuni, altă preocupare, alte idealuri — decât cele legate de literatură. Mai târziu am mestecat în măsele zgura acestei zădărnicii.

Qui pourrait me donner l'adresse
D'un bon scafandrier?
J'ai laissé tomber ma jeunesse
Au fond d'un encier.

Intr'o seară, eu și St. O. Iosif l-am luat cu noi pe Ion Bârseanul la birtul lui Tabacu. Ținând să-l scoată din gândurile-i îndărătnic sumbre, Steo m'a întrebat dacă am știință despre anume «capodoperă», cum îi spunea el cu drept cuvânt, care a apărut în «Semănătorul».

— Nuvela cu ornicul și cu Michiduța? am întrebat eu.

— O cunoști?

— De sigur. Cunosc și lucruri ceva mai vechi ale lui Ion Bârseanul. Nu știu dacă-și mai aduce d-sa aminte de ele. Eu nu le-am uitat. Bârseanul se uita la mine cu privirile deodată schimbate.

— Despre ce e vorba? s'a interesat el.

— Vrai să afli?

— De sigur.

— Atunci ascultă și adă-ți aminte de «bulgăriile» dela Târgu-Frumos.

În Moldova grădinile irigate de zarzavat se chiamă «bulgării».

I-am recitat câteva strofe pe care le găsisem cândva în «Povestea Vorbei».

La căsuța lui moș-Ile .
Crește mușchiul pe șindile.
Toată cade cât s'o clătini,
Ș'o mai sprijin' niște cătini

Trec în zboruri cătră baltă,
Rațe, găște laolaltă.
Rar în ele dă cu pușca
Lipovanul Ivanușca.

Intr'un rând, din furtuială
S'a aprins o pară pală.
A ars coperișu 'ndată,
A ars și căsuța toată.

Iaca 'ntr'un târziu și moșu
Chirchilit, cu nasu roșu.
In cenușa spulberată
Amărit luleaua-și cată...

După obiceiul meu, introdusesem câteva mici ameliorări în text. Bârseanul nu le-a observat. A rămas dus pe gânduri, cu ochii ațintiți în halba de bere.

— Câți ani sunt de-atunci! a suspinat el. Câtă viață zădarnică! Asemenea lucru nefsemnat îl mai ții minte?

— Țin minte totdeauna lucrurile frumoase.

I-au venit în priviri lacrimile și s'a alăturat de mine, ca să mă sărute. Eu n'am făcut nicio mișcare. El s'a retras ușor, și în aceeași clipă prepeșița din colivia cu polog de deasupra noastră din părete a început a-și spune sbucnit numele: pitpalac! pitpalac!

Ion Bârseanul s'a întors vesel spre stăpânul localului. I-a recitat un catren, izvodit în acea clipă:

La « Sărindari »
Cântă lăutari.
La « Tabacu »
Cântă pitpalacu...

D-l Tabacu, patronul, a rămas « paf », cum se spune la București.

— Poezia asta îmi place, a declarat el. Merge de-o firmă.

— Dacă se plătește cât face, de ce nu? i-a întors cuvânt poetul.

D-l Tabacu și-a văzut de treabă și ochii poetului iar s'au umbrit de tristeță.

Tot atunci, împreună cu Nicușor Beldiceanu, m'am dus să cercetez pe un alt tânăr scriitor, bărlădean de baștină, de mult eșuat în Capitală și acum pe punctul de a se scufunda. E vorba de Ion Manolache-Holda, autorul unui volum de nuvele, « Fețe ».

Cine își mai aduce aminte de Ion Manolache? E uitat ca toți uitații.

Eu fi urmărisem proza în «Epoca». O bucată a lui, din volumașul care a precedat «Fete», îmi plăcuse în deosebi. Se chema «Dihorul». Atmosferă de mahala provincială, stil foarte supraveghiat, uscat și nervos. Manolache era un foarte isbit discipol al lui Caragiale. Iși cheltuise anii bucureșteni în gazetărie mărunță.

L-am găsit cu soția și copiii, într'o singură odăiță, care era și iatac și sufragerie. Deșirat, palid, cu ochii mari, cu mustăcioara rară. Tușea.

I-am amintit de «Dihorul» și i-am mărturisit cât îmi place bucata.

Mi-a răspuns c'o strămbătură a buzelor lui subțiri, uscate de febră.

— Inșă e cu totul alt gen decât al dumnitale... Eu nu prețesc decât stilul redus la esențial, desbrăcat de orice podoabe și descripții...

Imi întorcea oarecum complimentul.

— Imi place așa cum e, am revenit eu. E stilul necesar «Dihorului» și personagiilor celorlalte. O altă lume și o altă atmosferă cer altă exprimare.

— Altă lume? a întrebat el cu mirare neprefăcută. Unde-i lumea aceea? Probabil în imaginația romanticilor. Eu n'o cunosc.

— ...Din nefericire, am răspuns eu cu blândeță. Lumea aceea există. E raiul cătră care vreau eu să mă întorc.

Ion Manolache a avut un acces de tușă. După ce s'a alinat:

— Nu cred nimic; cine intră în iadul de aici înapoi nu se mai întoarce și în altă parte nu mai poate evada.

După ce l-am părăsit, am vorbit îndelung cu Nicușor Beldiceanu. El mă aproba în totul. Se vedea și el tolănit într'o livadă, cufundat în lecturi fără sfârșit. Intr'adevăr, de mult n'avusesem răgaz să citesc o carte bună. Ii comunicam intenția mea să reiau pe Balzac în întregime, să mă cufund iar în Dickens și Gogol, în Maupassant, Flaubert și Turghiev.

— Mi-am cumpărat și «Contele de Monte Cristo» pentru chinovia mea dela Fălticeni, în zile anumite, când vine vremea desintoxicării de «literaturism». După «Germine Lacerteux» și alte asemenea istorii a fraților Goncourt, simt numaidecât nevoia să reiau pe bătrânul Dumas.

— Ai dreptate... ai dreptate... Cu slujbele noastre ce facem? Sântem subșefi de birou și avem cu noi un director ca d-l Sterian, om așa de cumsecade.

— Ba părăsesc biroul și subșefia fără niciun regret. Casă la Folticeni am. Am aflat că este de vânzare și livada cea veche a lui Vorel farmacistul, dacă-ți mai aduci aminte... Când eram în gimnaziu, pătrundeam în ea pe furiș și mâncam mere... Se poate dobândi cu puțini bani. Tu ai ceva pus de o parte. N'ar fi oare bine s'o cumperi? Să ne regăsim iar în locurile noastre. Iți aduci aminte de Rădășeni și de căsuța bunicilor tăi. În livadă la popa Lateș am citit eu « Quo Vadis » a lui Sienkiewicz, și câte altele! În aceeași livadă am pus la cale o carte în colaborare, din care ai scris un capitol. Romanul nostru umoristic a rămas baltă; dar putem porni altul. Eu te sfătuesc să mergi și tu. Trebuie puțină îndrăzneală; trebuie credință. Am convins-gerea că se poate trăi din literatură. Bogăție nu putem strânge, dar un cămin modest putem statornici. Dacă nu isbândesc, mă pot întoarce. Dar nici atunci nu mă întorc; prefer să mor acolo, decât să mă văd în ipostaza lui Ion Manolache și a lui Bârseanul. Amândoi se stâng în București ca 'ntr'un pustiu. Și mai ales doresc să mă descătusez. Vreau libertate, vreau să fiu al meu. Mă fac l.vădar și prisăcar. Fă și tu asta, în livada cea veche.

— Să vedem, cred c'am să merg și eu... mi-a răspuns Nicușor Beldiceanu.

O întâmplare mică m'a determinat definitiv.

D-l George Filip, directorul editurii « Minerva », invitase pe autorii săi tineri la o petrecere în afară de București, într'un loc ce se chema « La Bordeiu ». Am petrecut cu vin și cu fripturi la grătar după plăcuta rânduială a crâșmelor din margine a Bucureștilor de altădată. Se aflau la acea petrecere amicală Ion Scurtu și C. Sandu-Aldea, Anghel, Iosif, Beldiceanu, eu, Zaharie Bârsan și Ion Bârseanul.

La al șaptelea pahar, Ion Bârseanul mi-a declarat că numele său de-acasă e Ion Bârsan.

— Mi-am spus Bârseanul, ca să mă deosebesc de orice Zaharie. Avea în vorbire un fel de întărâtare.

— Ai făcut bine, am încercat eu a-l îmblânzi.

— Ce bine? Unii și alții mă confundă și acum. Am destule năcazuri; nu-mai mai trebuie și acesta. Eu sânt cel ce sânt; cel ce este m'a trimis. Cei ce au urechi de auzit să audă. Se bucură unii de succese ușoare: nu-i invidiez; vor veni și pentru ei deșteptări amărâte. Alții au succese în lumea elegantă și aristocrație, pentrucă cei cu sânge albastru se cunosc și se ocrotesc. După ce și-au mâncat moștenirea, vor să facă din literatură tarabă, și găesc cumpărători. Chiar dacă n'ar găsi, mafia lor nu-i lasă să trăiască fără schwartz la Kübler și fără cravată și cămăși de matasă...

Dimitrie Anghel s'a întors spre el c'o ironie răutăcioasă:

— Despre cine vrei tu să vorbești?

— Acesta e secretul meu, afară din templu cu zarafii! a răspuns râzând vânat Ion Bârseanul. Bea cu mine încă un pahar și-ți spun.

— Uită-te la mine și spune, l-a îndemnat rece Mitif.

— Iți spun dacă vreau. Iar dacă nu vreau, nu-ți spun.

— Paharul îl beau, prietine, a acceptat Anghel, și-l închin în sănătatea ta, și-ți doresc toate izbânzile pe care le-ai râvnit și nu le-ai avut. Sânt flori fără lamură, altele fără miros. Fă-mi plăcerea și beau și tu pentru mine.

— Am să beau dacă-mi place; nu mă poate obliga nimeni.

— Ești liber să nu bei, să nu scrii, și să nu faci nimic...

— Eu fac corecturi patrusprezece ceasuri pe zi... s'a tânguit Ion Bârseanul.

Dela acest schimb acru de vorbe, ne-am trezit deodată cu Ion Bârseanul gesticulând ca un actor de tragedie.

Răcnea bălăbănindu-și brațele deasupra capului:

— Nu mai pot! nu mai pot!

Nu mai putea și-și vărsa tot veninul, toată mânia stăpânită, toată obida înfrângerii. Îl știam bun prietin cu Anghel. Mitif îl și ajuta când și când, pofindu-l la mese bune. Acuma dintr'odată prietinel era cârpă pe care poftea s'o calce în picioare. Ar fi vrut să-l sfâșie cu cângi neputincioase; îi urla invective și sudălmi. Anghel era pentru el un « ciocoiu borit ». Era un histrion ridicol care-și dă aere de poet subțire. Mamă, tată, surori, — îi spurca tot; dorea să-i spurce mormântul. Blestema, mușcându-și pumnii și scheunând cu lacrimi.

Am asistat în tăcere la toată această înfricoșată spovedanie a umilinții și neputinții și am simțit pe mine cămașă de ghiață și inima mi s'a ghemuit între ghimpi.

Hotărîrea de a evada din București s'a accentuat ca o spaimă. Am lepădat tot. În primăvara anului 1906, mi-am încărcat calabalăcul și m'am întors la Folticeni, cu puține mijloace, cu nădejdi multe. Imi asigurasem un concediu cu jumătate de salariu pe șase luni și alcătuisem cu institutul «Minerva» un contract pentru patru volume. Le-am și depus în cursul acestui an: «Vremuri de bejenie», «Insemnările lui Neculai Manea», «Oameni și locuri», «Mormântul unui copil.»

Cu Nicușor Beldiceanu mă înțelesesem să cumpăr pentru el livada ceă veche a lui Vorel, din capătul uliții Rădășenilor, de care ne legasem cu atâtea avântate planuri.

Cum m'am statornicit în căsuța unde scrisesem «Șoimii», am și început a face adaosuri clădirii, ca pentru o familie mai numeroasă și o ședere mai îndelungă. Apoi m'am înfățișat unei doamne văduve Engel, fiica bătrânului farmacist răposat, care ținea la dispoziția amatorilor livada cu pricina. Nu se arătaseră cumpărători până la sosirea mea. Bucuroasă că se poate desface de un bun pe jumătate ruinat, care nu-i aducea decât nemulțămiri, d-na Engel nu s'a arătat prea pretențioasă și am făcut cu d-sa o învoire scrisă, în numele prietinelui meu. Imediat l-am înștiințat pe Nicușor Beldiceanu. În răstimpul cât trecuse de la plecarea mea din București, prietinel meu se sfătuisese cu soția, cu socrii și cu câțiva prietini mai în vârstă și mai înțelepți decât noi. Fuga mea din București era socotită de toți ca ceva de neiertat. Plecam din locul unde se fierbe piatra cea scumpă, unde se clădesc și se desfac reputațiile, unde se distribuie puținele fărâmituri de buget care cad în tagma scriitorilor. Plecam în sălbătăcie, plecam în nesiguranță, ca o pasere bezmetică. Să nu cumva să facă și alții greșala asta, negliobia asta.

Primesc dela prietinel meu Nicușor Beldiceanu o «cartă postală.» Oricât de sărac am fost, am adresat totdeauna prietinelor mei epistole închise. Prietinel meu Nicușor nu băga asta de samă și trecea acum ușor și peste faptul că eu făcusem o achiziție a unei proprietăți, dând arvună din pușinul meu, și că-mi luasem personal un angajament față de d-na Engel.

N'am stat mult în cumpănă. I-am răspuns telegrafic un singur cuvânt: «Bine». După aceea m'am prezentat d-nei Engel, expunându-i năcazul meu. Părea foarte contrariată și mâhnită.

— Atunci cum facem?

I-am răspuns:

— Doamnă, înțeleg să-mi țin cuvântul și să răspund angajamentului. Iau asupra mea proprietatea, dacă dumneavoastră consimțiți s'o plătesc în timp de-un an.

Aveam prietini comuni care au sfătuit-o pe d.na Engel să primească propunerea mea. Am vărsat o parte din bani; până la complectarea sumei, am semnat câteva poliți pe care le-am onorat cu dreptate la soroacele cuvenite.

Astfel am devenit proprietar al unei minunate paragini de două hectare, fără împrejurire și fără casă de locuit. Se afla în capătul dela deal al târgului Folticeni, aproape de «Dumbrava Minunată» și de hucașurile Fălticeniilor-Vechi și Opișenilor. Se vedeau, dincolo de Moldova, munții în ceață; dealuri și văi romantice, spre apa Șomuzului.

Lucrând ca să-mi îndeplinesc angajamentele față de editorul meu aveam din când în când neliniști și mă opream din scris. Vedeam în închipuire viitoarea așezare a pusniciei mele și schițam într'un carnet, care trebuie să mai fie, rătăcit pe undeva, planurile unei case.

Ca adevărat urmaș al «bătrânilor» mei, întâiu am închis cărările de trecere ale străinilor; apoi am durat un zaplaz șindrilit, ca să despart de lume chinovia cea nouă.

Visând la ce aveam a îndeplini, am întreprins, în 1906, călătoria cea mare la locurile sfinte, de curățire și de ispășire. Drumul la munți l-am făcut cu trăsura cu clopote; mănăstirile nemțene le-am cercetat în răstimp îndeung, umblând domol, pe jos. În plaiurile înalte ale țării, am văzut livezi, rămnice și prisăci și m'am închinat cătră toate izvoarele.

După ce m'am întors, m'am pus să redactez «Oameni și locuri». Alternam scrisul ca lucrările de regenerare ale livezii vechi. Devenit pomolog, împreună cu fratele meu mai mic, care urma cursurile școlii de la Herăstrău, am învățat a întineri merii și a pune altoi în trunchiurile sălbaticilor. Apoi, cu aceeași osârdie, am fost învățăcel întru stupăit și prietin al albinelor, deprinzând rânduiala prisăcilor, fie din cărți, fie de la prisăcari bătrâni.

În același timp, m'am înțeles cu meșteri iscusiți, călăuziți de Ghiță a Andrioaei, dulgher de la Bunești, și am ridicat într'o singură vară casa, așa cum o aveam în viziunea mea îndărătnică. Mi-am reluat umbletele, vânătoria și pescuitul, și, odată cu întoarcerea în țara mea adevărată, mi s'au isprăvit și anii de ucenicie. Mi s'au înmulțit în raft volumele, iar paragina s'a înnoit și a devenit raiu al copiilor mei, după datina și

După legea din bătrâni
Din bătrâni, din oameni buni...

A fost, până la 1914, o epocă tihnită a vieții mele. Pe urmă, liniștea mea a făcut aripi și a intrat în furtună.

MIHAIL SADOVEANU

ȘOARICELE DE ȚARĂ ȘI CEL DE ORAȘ

Șoaricele din oraș,
Proprietar și bogătaș
A poftit la el, pe vară,
Șoaricele dela țară.

Nu-mi aduc prea bine-aminte,
Era șef sau președinte?
Dar precât am înțeles
Era șoarice ales
Și chemase la ospăț
Pe un văr cu traista'n băț.

Cam nătâng și cam sfios,
Nu'ndrăznea să șeadă jos
Nici să calce pe covoare,
Nici măcar să stea'n picioare,
Șovăind între bucăți,
Farfurii și bunătăți.
— Ce ai, dragă frățioare,
Nu ți-e poftă de mâncare?
— Slavă Domnului, mi-ar fi.
Aș mânca, m'aș ghiftui,
Inșă vezi că nici n'apuc
Să'ntind mâna și să'mbuc.
Ori că scârțâie ceva,
Ori pășește cineva.

Dau să iau și mi-e cam frică
 Și tot cheful mi se strică.
 De altfel și Dumneata
 Te temi parcă de ceva.
 Văd c'ascuți pe ciugulite
 Cu urechile ciulite.

Se trânti atunci o ușe.
 Ei, cu dumițații'n gușe,
 Au fugit de-a herbeleacul,
 Și bogatul și săracul.
 (Așa-i datul și la șoareci:
 Unul blană, altul cioareci).

Zgomotul când n'a mai fost,
 Cel de câmp, țăran și prost,
 N'a mai vrut nici mort să vie
 Iarăși în sufragerie.

— Mulțumescu-ți, zise, frate.
 Am venit pe nemâncate
 Și mă'ntorc cum am venit,
 Tot flămând și mai lihnit,
 Mă întorc la mine 'n sat
 Să mă satur cu păsat.
 Dacă te apucă strechea
 Să tragi numai cu urechea,
 Ce se mișcă, ce se scoală,
 Iți rămâne burta goală.
 La bordeiul meu e pace,
 Geamul doarme, ușa tace,
 Și'n culcușul meu, stăpân,
 Nu trăiesc cu frica 'n sân.

CÂRPACIUL ȘI BOIERUL

Umblând cu sula petecul să-l dreagă,
Cânta cărpaciul ziua'ntrezgă,
Prea mulțumit când isprăvea să puie
O talpă bine prinsă'n cuie

Vecinul lui nici nu cânta nici n'avea somn,
Era un om bogat, un domn,
Fecior cu stare, de bani gata,
De pe la unchi, mătuși, de pe la tata,
Și huzurind trândav, când ațipea puțin
Il și trezea cărpaciul cu cântecul. Ce chin!
Că de s'ar vinde somn în piață
Ar cumpăra și dânsul un coș, de dimineață.

Chemând pe cântărețul nădrăvan,
L-a întrebat: Tu ce câștigi pe an?
— Pe an? . . . Mă trece nădușala.
Boierule, noi facem altfel socoteala,
Că înădim de azi pe mâine,
O pâine azi și mâine-o pâine
Și-ajungem la sfârșit de an
Din colcovan în colcovan,
— Atuncea, zi:
Cam cât câștigi pe zi?
— O zi mai mult și alta mai puțin
Și-ar fi de-ajuns, dar trebuie să țin
O sumedenie de sărbători:
Pe lună de opt, nouă ori.
Nu știi de unde taica Popa scoate
Atâția sfinți și câte toate.

Râzând de nerozia cârpaciului, fi dete
Un sac de bani, boierul, zicându-i: Ia, băiete,
Și ține-i pentru tine, să fii și tu bogat.

Cârpaciul doar n'a leșinat.
Atât bănet i se părea că-i vis
Și noaptea ochii nu i s'au închis.
Avea și-a 'ngropat-o lângă zid
Și'n loc să doarmă, a păzit,
S'a frământat , a tresărit.
Pisicile din pod și-acoperiș
Veneau să-i ia comoara pe furiș.
De când ajunse și el om avut,
N'a mai cântat cârpaciul și glasul și-a pierdut.

Și, într'o zi, se duse drept la domnul:
— Boierule, fi spus, dă-mi cântecul și somnul.
Și îți muncesc, Cucoane, un an fără parale,
Dar ia 'napoi dă-saga dumitale.

STEJARUL ȘI TRESTIA

Stejarul zise trestiei, cu care
Nu știu pe unde s'a 'ntâlnit din întâmplare:
— Tulpina ta-i prea fragedă, și vai!
Cuvinte să te plângi destule ai.
O vrabie pe moșul tău, în fugă,
Atârnă cât o buturugă
Și firul cel mai slab de vânt când trece
Îți face capul să se plece
Pe când al meu, cât piscul, cât un munte,
Știe furtuna mare să o 'nfrunte
Ce ție-ți este crivăț la mine-i o șoptire.
Incai de-ai crește, zveltă și subțire,
In adăpostul meu de frunză.
Te-aș fi scutit de vânt, să te pătrunză.
Dar tu te naști, de obicei,
La marginile lumii și'n mlaștinile ei.
A fost nedreaptă soarta cu tine, soră dragă,
Că te-a lăsat plăpândă, streină și pribeagă.

Ea, trestia, răspunse: — Ești bun și-ți este milă
De trupul meu prea gingaș, de copilă.
De vânt n'am a mă plânge:
Tulpina-mi se'ncovoiaie mlădie, nu se frânge.
Mai grije mi-e de tine. Din bolțile cerești,
Tu, fulgerat de trăznet, întreg te prăbușești.

Și nu sfârși, că neguri și vânturi dau năvală,
Se-aruncă, se adună, se răscoală,
Sparg zările, zmulg codrii, răstoarnă și înneacă.

Stejarul pune pieptul iar trestia se pleacă.
Și'ntr'adevăr, stejarul se năruie de-o dată,
Dar zgudui pământul, căzând dintr'o bucată.

Da, trestia rămâne, izbânda se cunoaște,
Slăvită și cântată de mormoloci și broaște.

OALA DE FIER ȘI OALA DE PĂMÂNT

Oala de fier pofti pe cea de lut
Să facă, având vreme de pierdut,
Călătorie lungă împreună.

— Te-aș însoți cu voie bună
Dar stau mai bine lângă vatră.
Ar fi de-ajuns un colț de piatră
Și m'aș întoarce bucățele.
Tu ești mai grea, ai altă piele,
Mai tare și mai groasă.
Eu nu mă mișc, tu du-te sănătoasă.

— Haide la drum, că ori pe unde apuci
Te ocrotește pavăza de tuci.
Să-ți iasă fricile din cap,
Că eu mă pui la mijloc și te scap.
Oala de lut primește. Cea de spije
Se-așează-alături și-i purta de grije.
Pornind pe câte trei picioare.
O iau încoa și'n colo, la plimbare.
Printre făgașe, prin pietriș,
Târîș, grăpiș,
Se cam ciocnesc și sună.
Călătoria nu-i prea bună.
Și n'au făcut nici pașii jumătăți:
Oala de lut sări în cinci bucăți.

Pe-atare prieten, dacă suferi,
N'ai nici cum să te superi.

T. ARGHEZI

DUMNEZEIASCA LUMINĂ

Treci umbră deasupra ferestrii spre moarte;
lumină treci asupra întunecatei ferestre
îmi închizi viața în liniști de carte,
mi-o resfiri pe nuferi în poveste.

Poate ai să te intrupei cândva:
biserică a Meșterului Manole
poate te vei intrupa
numai în trei versete dintr'o melancolie;
până atunci, de câte ori tristețe doare 'n gând, —
chem aripa ta, vie Impărăția ta, vie...

DOUĂ DEDICAȚII

pe «Cina cea de taină».

I

Lui Aluma,
draga de ea:
inima mea,
în palmele ei,
ochii mei
în genele ei,
pleoapele ei
pe ochii mei,
sufletul meu
în bine și 'n rău,
inima mea —
mărgăritărea —
până la lună,
scoică brună,
până la stele,
până 'n lacrimile mele
și 'n drag și 'n jele.

II

Această carte fie-ți căpătâi
și reazim fie-ți, precum mi-a fost mie,
și 'n duhu-i să te-afunzi și să rămâi
așa cum ești în sufletu-mi de vie.

Aceste stihuri, scrise într'un leat
când palma-ți încă nu se aplecase, —

precum o frunză într'un imprimăvărat
să lase 'n inimă sărutu-i de mătasă,

să-ți fie cetățuie limpede și dură,
cum mi-a fost mie lacrimi și tristeți,
și fiecare lacrimă-o oglindă pură
în care să te scalzi ca 'n dimineți.

ALEGENOR

Pe masa mea de lucru, în noaptea fără veac
arzând peste orașul cu orhestrări minore,
înveninate de o tristețe fără leac
în amintire, în prezent, în ore, —

cum stau deasupra-mi, lampa 'mi agrăiește cu umor,
pe limba ei filtrată de feciorii marine:
cum noaptea și orașul, îmbrățișate dor
pe-o masă unde insul din mine-fi fără mine.
Să mai mă sgâlțâi, să mă 'ntorc în dublul trist
ce-am fost, ce sânt, ce-am stat sângur, —
fiindu-mi și Hristos și baletist,
când aș fi vrut să fiu, eram și nu știam că-s înger.

ADAM ȘI EVA

Vino mai aproape
și lasă-ți subțirele glesne
în mâinile mele; și lasă-ți genunchii
să ți le netezească palmele rotunde.

În ningerea de petale străvezii
ce-ți adumbrește pielița 'n arome,
ești — toată — de-o intangibilă puritate.

Știu, noaptea în așternutul lunii
de-am adormi goi, îmbrățișați,
ne-am trezi dimineața
tot aburiți de roua nevinovăției
și m'aș simți — băiețește — înfrățit cu odoarea
nealterată a tainițelor trupului tău.

Lasă-mă să șuier, ca un Pan copil la glesnele tale,
să-mi desmierd genunchii
în rotunjimea lor catifelată,
să freamăt la umbra care dă fiori
a ființei tale trupești.

Te-alătură de mine ca un tipar
ce m'acoperi și te identifici cu mine plenar.

Să fim o singură făptură, un unic flaut
în care căutându-mă
cu degetele pe mine,
pe tine să te caut.

RUGĂCIUNE IN PRIMĂVARĂ

Doamne, ai dat drumul la atâtea pluguri,
atâtor țarini, oțel și belșug;
gunoaielor ruguri,
cerului strălîmpede crug.

Boilor elegii în mers,
biblic pas omului;
culoare și ghiers
pomului.

Desculță'n carnea tare, pe ogoare ude
faci să meargă, sub ceruri, o țărancă,
mie, spre a'ncheia aceste rînduri nude
îmi surâzi umil ca o talancă...

AQUA FORTE

Dulce-acrișoară ca un măr creșesc,
desprins din pom la gât cu panglica-i de frunză
ești, draga mea ; și ești de seva lui pătrunsă
și 'nvăluită de aromele-i de pur și fecioresc.

Și graiul ți-i ca duhul: clar și cu contur,
privirea, ca și inima, sâlhuie.
Șăgalnic răsul și vorbirea amăruie
și c'un pătrunzător și sufletesc sursur.

In tot ce faci și spui răzbate — atotcutropitor
parfumul frust de plantă naturală,
sorbind din smârc și 'ntinderi forța-i virginală,
soră cu zarea, soarele și vântul călător.

Ființă a nimănui, a cerului și-a tuturoră ;
și demon și sublim, ca tot ce e natură ;
să fii ursită omului: pieire și-auroră,
s'abați asupra-ți, deopotrivă dragoste și ură !

Din care fumuriu și tainic secol
menită fuși să-mi întretai și zodia și destinul,
infiripare de divin, candoare și ridicol
sfânt. Și pentru'ntâia dată 'n viața mea veninul !

TĂLCUIRE

Arcuș, penel, condei de la olaltă
doar de-ar putea transpune și timbra
ceva din sbuciumarea ta învoaltă,
prietenă și mândra mea.

Ce orgi plurale să pornesc spre-a tălmăci
răvășitorul, gravul geamăt
al ființei ce din iad și raiuri prisosi,
ce mări, păduri spre-a'ntruchipa un freamăt

din care unduie vulcani și lumi astrale
și-un svon din alte evuri de'nceput,
când om și Fire, ca în șesurile natale,
 trăiau firescul, necurmatul ruth ?

Penelul cui spre-a contura privirea,
jocul deconcertant de-expresii alternanțe,
de umbre și lumini și inefabile cadențe,
'n cari se'mbină demoni cu dumnezeirea?

Ne'ncăpători alexandrini, catrene, stanțe
spre-a întrupa semena eruptivă,
 trăind cu'nflăcărare și tărie
un simțământ; și aprigă, nemilostivă,
transfigurând simțirea'n măreție.

Doar dalta poate, translucida viziune
a unui meșter de Renaștere'n granit cioplind,

putea-ar strămuta vânzolitoearea svoană de genune
a ființei tale: ghioc de trup-apune
dar și belșug de sânge prisosind.

și'n piatră să-l înscrie, vraja înzeind
și lacrima suavei restriști nemurind,

Ei va creșta în marmuri și zenituri imnul
ce se cuvine aceleia ce'nvederează
cum poți atinge prin dureri și chin sublimul,
că suferința e acea ce transfigurează.

Străluminând țărâna, dansa o viiază
fiind lutului incandescent polei
și sufletului chip de strămutare.

Spre-a sui din glod până la prag de dumnezei,
lacrima-i prețul de răscumpărare.

De'mi fuși menită unică inspiratoare,
Plătind cu sbucium a iubirii castă spuză,
(aflai din ultima neînfruntare, —)
astfel cum din adâncuri marea svârle cu meduze, —
așa și suferința ta e creatoare.

Ea te învăluie de-o ireală aureolă și ferveare,
tu copilandră neagră, minunată muză,
fecundă cum e-a mării sare.

CAMIL BALTAZAB

IN JURUL UNEI OBSESII

În centrul oraşului, lume mai multă ca de obicei, părea să profite de o generoasă invitaţie a soarelui de amiază. În dreptul unei băcănii mari, câteva mese care nu fusese încă strănse, se ofereau şepene, ca nişte bănci goale, de grădini părăsite, cu frunze veştede pe ele, căzute din castanii bulevardului, lărgit într'un fel de piaţă.

În bodega de alături, chelnerii cu şorţuri lungi se încurcau grăbiţi, purtând cărucioare cu aperitive sau tăvi pe degete răsfirate, ca mici coroane plate de pomi mediteranieni. Câţiva bărbaţi bine îmbrăcaţi, cu chipuri nordice, şi toată înfăţişarea străină, se amestecau printre provincialii băştinaşi, de o eleganţă oarecum diferită, purtând în hainele de dimineaţă, croiala ceremonioasă a hainelor de vizită.

Cum o pornise printre lumea aceea străină, spre masa lungă a unui bar improvizat, Mihai Drăgescu zări prin uşa deschisă, din spre magazinul în care dădea bodega, o femeie înaltă şi subţire care plătea un bon la casă. Bănuind cine era şi vrând să-i evite privirea care se îndrepta spre el, se întoarse brusc, prins de un fel de spaimă subită. Ar fi vrut să se facă nevăzut. Unde s'ar fi putut ascunde?

Peste câteva clipe însă, Olga, pe care nu o mai văzuse de multă vreme, după ce luă pachetul din mâna vânzătorului, intră şi ea în bodegă. Era o minunată ocazie, să-l vadă pe Mihai de aproape, mai cu seamă că observase lângă el, pe aceeaşi femeie cu care se plimbase în dimineaţa aceea rece, dincolo de barieră, când plecase dela ea, pretextând treburi la tribunal.

La doi metri depărtare unul de altul, printre oameni străini sau cunoscuţi cu care schimbau câte un salut, Mihai şi Olga îşi

potriveau mereu locurile, așa ca unul să se ascundă și celălalt să observe. Olga nu izbutea s'o vadă bine pe Cora, fiindcă Mihai o ținea de vorbă, silind-o să stea cu capul întors.

Ca să scape de privirea Olgăi, Mihai se cuibărise într'un loc înghesuit, trăgând după el pe Cora, în mijlocul unei îmbulzeli de care avea oroare, și pe care altădată n'ar fi știut cum s'o ocolească. Dar trebuia să mai aștepte, nu putea lăsa neplătite, aperitivele pe care le comandase.

Fără să înțeleagă ceea ce se petrecea, strânsă de toate părțile, cu pălăria căzută când pe o parte, când pe alta a capului, căutând să-și strângă cât mai mult coatele și să nu-și piardă punga și mânușile, Cora se înălța pe vârful picioarelor, așa ca să vadă măcar lumea din bodegă, făcând semne lui Mihai că nu auzia nimic din ce-i spunea. Enervat că Olga nu se mișca din loc, ci împietrise parcă, într'un surâs plin de înțeles, Mihai se hotărîse să plătească și să plece. Fără niciun fel de explicație, lăsă banii pe masa barului și apucând pe Cora de braț, o târî spre ușă.

În urma lor, Olga, la fel de grăbită ca și ei, își făcea loc să iasă, atrasă de o curiozitate din ce în ce mai ascuțită și mai ales de atitudinea încurcată a lui Mihai. Auzise în fund o voce bărbătească strigând-o de mai multe ori, dar nici nu întorsese capul. Pornise pe trotuar după Mihai și Cora, la câțiva pași depărtare.

La început ocoliră de câteva ori piața, printre lumea care urca grăbită spre centru sau cobora agale spre străzi lăturalnice, apoi cotiră la întâmplare în dreptul unei căruțe cu pâine. După câțva timp, Mihai începuse să spună ceva Corei, și ea se întorcea mereu, măsurând cu privirea pe Olga. Aci îl lua de braț, aci se despărțea de el, cu gesturile din ce în ce mai nereținute, oprindu-se, traversând, uitându-se îndărăt spre Olga, apoi pornind iar, după Mihai. Cu aerul că nici nu-i văzuse, Olga îi urmărea mereu: încet, fără să se turbure, sau să se grăbească, mai calmă și mai neprefăcută cu cât Cora părea mai revoltată, îi măsura din spate, dându-și bine seama de lipsa de sens, a ceea ce făcea.

Simțea însă crescând panica în cei dinaintea ei și se bucura ca de un dar, după atâtea zile de nesiguranță și de chin.

În fața lor, nu departe, la colțul străzii, niște cravate colorate agățate ca o reclamă, se legănau până 'n mijlocul trotuaru-

lui, în dreptul unei maghernițe fără fereastră. Ca niște răufăcători urmăriți, se strecurară înăuntru cu gândul să rămână acolo, câtva timp în întunec. După ei intrase și Olga și atunci vânzătorul văzuse aiurit, cum o clientă mută gonise dela el, din magazin, alți doi clienți înspăimântați... fără nici o vorbă, fără nici un gest și fiindcă nu încăpeau amândoi deodată în ușă, cei fugăriți se îmbrânciseră, parcă ar fi luat foc, îndărătul lor.

La câțiva pași după ei, liniștită, fără să-și piardă distanța, ieșise din magherniță și Olga. Și atunci, cu capul plecat, cu umerii încovoiați, fără să mai reziste, Mihai și Cora porniră mânați de Olga, spre o mahala lăturalnică și murdară, cu un soi de mic trotuar, de-a-lungul căruia se scurgeau lăturile gospodăriilor.

Pălăria Corei se strâmbase de tot, fundul îi trecea peste ureche și cocul îi căzuse pe ceafă până peste gulerul hainei. O șuviță de păr îi dădea în ochi. Din când în când, căuta să se mai potrivească, dar nu se putea uita în oglindă... trebuia să ocolească și noroiul acela infect, care nu se usca decât în toiul verii. Străzi necanalizate, gândi, în care oraș se mai pomeneau atâta mizerie și atâta lux laolaltă!... Mihai era de nerecunoscut: încovoiat, veșted, ghemuit, parcă nu mai era el!... păcat și de pantalonii lui!... doica îi călcase așa de frumos, și păcat și de ghetete.. Cora se uita mereu la ghetetele lui Mihai: porniseră parcă de capul lor, prin apă și noroi... dar era ridicol ce făceau... ridicol... cât timp aveau să mai meargă așa?... cât timp?...

Se oprise deodată, hotărâtă să înfrunte pe Olga, să o întrebe ce voia, să se certe, să se bată dacă va trebui, dar când se apropiase de ea, o luase speriată după o căruță ce ieșea dintr'o curte, în goana cailor.

— Mihai, țipase Cora, Mihai? ...

Dar el nici nu o auzise. Simțise îngrozit, în spatele lui, pașii egali și măsuțați ai Olgăi, parcă ar fi vrut să i se urce de-a-lungul șirei spinării, cu ciocăniturile unui trecut ce nu voia să dispară, și atunci se aruncase înaintea cailor. Cora istovită, abia îl ajunsese. Aproape nu se mai putea ține pe picioare. Glesna i se frângea mereu spre pământ, într'un gest caraghios: pusese pantofi noi, cu tocuri prea înalte și prea subțiri.

Poate că Olga râdea în spatele lor.

Iși încetiniră mersul, cotind printr'o curte de biserică părăsită, ca să apuce iar spre centru și mult timp nu se mai uită nici unul îndărăt.

Târziu, la răscruce, un automobil în goană, le tăia drumul. Nevoiți să se oprească, trăsese cu ochiul, îndărăt: pe stradă nu era nimeni. Se uitară cu mai mult curaj: nimeni.

Acasă, Cora nu-și putuse veni în fire, multă vreme. Ea, femeie frumoasă, cu situație, cu nume, cu relații... «ea»... în sfârșit, «ea»... să fugă prin mahalale din cauza unei necunoscute, unei provinciale oarecare... cine era?... ce voia... de ce se ținea după ei?

Pusese tot felul de întrebări lui Mihai, împlorându-l să-i răspundă, să o lămurească. Nu putea admite să-și facă intrarea în lume, la brațul logodnicului, terorizați de o smintită. La toate întrebările, Mihai răspundea ridicând din umeri. Era obosit și nu voia să dea nici un fel de explicație. Ii spusese înainte să plece la București, era tot ce avea de spus. Voia să fie lăsat în pace.

— Lăsat în pace?

Cuvântul îngrozise pe Cora. Cum lăsat în pace?

— Uite așa...

Deodată îl văzuse sub un alt aspect. Tăios și indiferent, în acelaș timp. Gata, poate, să-și ia inelul înapoi. Cu o dorință de a rămâne singur, cu amintiri care nu mai priveau decât ceva ce nu aparținea Corei: un străin. Niciodată nu îi păruse atât de străin de ea.

Și plecase trântind ușa. Mihai nu încercase să o rețină. N'ar fi putut, se simțea doborât de o idee: Olga era periculoasă, o femeie periculoasă care nu putea fi lăsată la o parte, ca un obiect de care nu mai ai nevoie. Până și amintirea ei era un pericol. Acum, după ce o zărise în bodegă și îi auzise pașii îndărătul lui, îi simțea pielea moale și corpul de șarpe de-a-lungul coapselor! O mai iubea? Nu... Ar fi putut să o ia în căsătorie?... Nu, de sigur că nu... Tot orașul știa că prima lui nevastă se omorâse din pricina ei, și chiar de nu ar fi fost adevărat, el nu se putea lua de piept, cu tot orașul... Atunci... atunci ce voia?... de ce se ținea după el?... de ce nu îl lăsa în pace?...

Ca în ajunul unor hotărâri mari, când ți-e teamă să nu ți se ghiciască gândul, Olga glumise în automobil cu Profira Murgeanu,

nelăsând-o să creadă că întrebarea pusă așa de indiscret și de nevinovat în același timp, îi răscolise sufletul.

Ar fi dorit să o descoasă: De unde știa că Puica se omorîse din cauza unei femei? Vorbise chiar ea, cu vreo rudă sau aflase prin alții, și prin cine?

Nu era nicio noutate faptul că se vedea învinuită, dar nici odată nimeni nu avusese îndrăzneala să o întrebe așa de la obraz:

— « E adevărat că nevasta lui Drăgescu s'a omorît din pricina dumitale? ».

Nu mai ținea minte aidoma, vorbele Coanei Profira, dar înțelesul era clar: « S'a omorît, fiindcă erai amanta bărbatului ei »...

Acolo, la serbare, în mijlocul lumii aceleia, strânsă cu gândul să petreacă, pregătită să fie veselă și să râdă de orice, întrebarea avusese același efect, ca și cum cineva s'ar fi repezit în mijlocul veseliei și ar fi spus altuia:

— Știi că ai un cancer?

Un an întreg, după moartea Puicăi, Olga nu se putuse desprinde de gândul perfid, că prietena ei se omorîse, fiindcă era nenorocită și la nenorocire contribuise și ea... ea care nu avusese niciodată intenția să-i facă cel mai mic rău ..

Și s'ar fi simțit foarte vinovată, dacă nu și-ar fi adus aminte de traiul din casă al Puicăi, de certurile cu Mihai, de destrămarea aceea, zi de zi, paralelă cu moartea, fără să fi fost nimeni vinovat, fără nicio cauză precisă, un fel de ardere, ce se consumă, trecând din părticică în părticică, din moleculă în moleculă, lăsând în urmă, după câțva timp, cenușă moale, ce mai păstrează forma a ceea ce a fost, până când vine ceva și doboară scrumul.

Poate că acel ceva, fusese ea, Olga, și dragostea ei pentru Mihai.

Cum ajunsese acasă, Olga intrase la maică-sa hotărîtă să pară bine dispusă. Incepuse să povestească vânzările din pavilioane, reprezentația, conversația cu Profira Murgeanu, fără să pomenească nimic despre indiscreția bătrânei.

Numai după ce se culcase, fundul sufletului ieșise încet, încet, la suprafață, ca și cum cineva i-ar fi spus:

— « Bine că am rămas singuri, ia să vedem acum, ce e de făcut »...

Și după o pauză, în care acel cineva i-ar fi umblat parcă în conștiință, cu pași mari, dându-i răgaz să se reculegă așa cum făcea tată-su, când o certa, fiindcă o găsea voluntară și încăpățânată, începu să-și dea seama cu groază, că o bănuială era mai greu de îndurat, decât un adevăr: Oare Puica Drăgescu știuse, că ea era amanta lui Mihai? Fusese în stare să ascundă așa de bine secretul ei, încât să nu lase să se vadă nimic?

Atunci de ce îi povestea despre alte femei de care era geloasă? Făcea poate înadins? Ar fi avut oare altă soartă Puica, dacă ea ar fi renunțat la Mihai? sau vina, în esență era aceeași, chiar dacă nimeni n'ar fi cunoscut legătura cu el?

Dar atunci, tot era o deosebire, fiindcă asta însemna că prietena ei nu se omorîse propriu zis, pentru ea...

Și cu foarte multă băgare de seamă și simpatie, acel care îi lua interogatoriul, îi sufla răspunsurile, atrăgându-i atenția să nu cadă, lunecând pe un adevăr devenit periculos, ca o pantă de ghiață, pe care o lucise alții.

— Stai încetișor, îi spunea vocea... vezi că lunecă... ia seama, adu-ți bine aminte... așa... nu te pripi... ai simțit vreodată că prietena ta, te bănuia?

— Nu! se repezise Olga să răspundă... Nu!... Nu!...

— Fii calmă, draga mea... fii calmă... ia încearcă... adu-ți aminte:

Odată, când Puica era în pat, fiindcă răcise, Mihai prinsese în sufragerie pe Olga și o sărutase apăsător pe gură, cu toate că din iatac, nevastă-sa îl întreba ceva, la care el, ar fi trebuit să răspundă.

Și pauza aceea, care umpluse timpul cu o greșală, se simțise trecând prin ziduri. Dar de unde ar fi putut Olga să știe dacă Puica își închipuise sau nu, pentru ce bărbatul ei nu răspundea? Ea se desfăcuse înspăimântată din brațele lui și alergase lângă Puica, vrând să ștergă impresia care se pulverizase ca o dără de parfum.

Iși dăduse osteneala să se arate cât mai drăguță, mai plină de atenții, fără perfidie, naturală și sinceră, zile în șir, după sărutul acela. De altfel, închisese în inimă o amintire minunată. Mihai, o ținuse lipită de pieptul lui, și îi spusese:

— «Tare mie-ești dragă» pe fugă și vânjos, pareă ar fi înfundat un piron într'un maldăr de ciment moale, ca să se întărească, cu timpul.

Așa îi simțise vorbele și totul durase numai o clipă.

Pe urmă, rămânea la ei seara, până târziu, mâncau câte și trei, în dormitor, în jurul patului ei, și după aceea jucau panșarola pe boabe de fasole.

Și niciodată, nici ea, nici Mihai, nu se dăduse de gol. Ruga pe doică să-i aducă o mașină, ca să se ducă acasă, cu toate că Puica se supăra, și insista să o conducă Mihai, măcar până în centru.

Ii era imposibil să-și închipuie că Puica se prefăcea. Părea așa de mulțumită! Mihai râdea și glumea, în timpul jocului!

— Să vii și mâine, îi spunea, la plecare... auzi?... să nu mă lași singură, că mă supăr.

— Dar mâine, nu pot, încerca Olga să protesteze.

— Mihai, spune-i să vină, că de nu, mor de urf...

Avea un vraf de cărți bune, cu foile netăiate la căpătâi, pe care le primise în dar de sărbătorile Crăciunului și trecuse un an, fără să fi pus mâna pe ele.

Iar doica, de câte ori intra în casă, îi spunea: — «Cucoană ce faci cu rufele alea?... mai cârpește că nu mai am ce spăla de ele...»

Puica, răspundea: — «Lasă că o să le cârlesc când oi avea vreme» dar n'avea vreme niciodată.

Intr'altă zi, Puica spusese Olgăi: — «Uite, dacă aș muri la noapte, crede-mă că n'aș regreta nimic..., absolut nimic..., din contra, ar fi pentru mine o fericire».

Olga o certase blând și îi vorbise de copil, pe care avea datoria să îl crească, și de greutățile vieții mărunte, de fiecare zi, pe care le îndură mulți și alte multe lucruri banale dar convingătoare.

Ii era milă sincer și, nesimțindu-se vinovată, i se părea doar că lua parte la durerea Puicăi, așa cum ar fi făcut cu oricine, dintr'un sentiment de umanitate, care fîi poruncește să intervii, în fața responsabilității care te așteaptă, dacă ai lăsa să treacă momentul acela, fără să iei vreo măsură.

Ii spusese și lui Mihai, să fie atent, să ia seama...

Și când a două zi, Puica reîncepuse scena, Olga o certase iarăși. Iși aducea aminte că o silise să se așeze lângă ea, și privind-o aspru, se răstise: — «Nu ți-e rușine să vorbești mereu așa?...».

Și iar îi spusese lui Mihai, temerile ei. Dar peste câțva timp, observase că Puica, după ce mărturisise că voia să moară, o lăsa singură cu Mihai... ca să-i repete probabil, gândurile ei negre.

Până când, într'o zi, Mihai îi spusese plictisit:

— «Dar tu, de ce nu o întreci de ce vrea să moară? Bănuiește că iubesc pe cineva?»

— «Nu bănuiesc numai una, răspunse Puica, bănuiesc zece..., o sută...».

În seara aceea, Olga promisese ca Mihai să o conducă acasă și pe drum nu se putuse opri, să-i facă o scenă. Amenințarea Puicăi îi părăsise din minte, iar cele «zece», o «sută» îi se păreau o insultă directă. Tocmai târziu, când să intre pe poartă, îi aruncase ca și cum ar fi fost ceva secundar:

— «Ia scama Mihai... azi mi s'a părut că era foarte abătută.

El ridicase din umeri râzând și înglobându-le într'un plural comod: — «Sunteți ridicole..., nu știe nimic...».

Ce însemna acel: «nu știe nimic»? R lativ la cine?... la ea?... la alta?... poate vreo noutate care apăruse de curând la orizont? Și Puica de ce o întrebuse cum o văzuse intrând pe ușă:

— «I-ai spus?... ce ți-a răspuns?».

Va să zică, el voia să afle ce știa nevasta lui, iar dânsa amenința, ca să afle el... și între ei doi, Olga le servea ca o curea de transmisiune, care atingea când o roată, când cealaltă, fără nicio altă ieșire, decât un circuit închis, neputând să-i apropie, dar nici să-i despartă, într'o mișcare continuă, anostă, fără sfârșit...

Senzația aceea de continuă atingere, fără să se poată contopi nici cu unul, nici cu celălalt, fără să intre în prietenie, fără să răzbată în dragoste, ajutând doar la aceea ce viața promovează în afară de indivizi, ca un produs de mașină, într'o uzină a Universului, senzația aceea de cespersonalizare o făcuse să nu vadă că alături de ea, prietena ei se va omori.

Așa fusese... așa...

Intr'un colț de subconștient însă, un întreg consiliu se strânsese ca într'o sală de ședințe secrete a sufletului, cu ușile închise.

Nu mai era o singură prezidență, bună, milo să, îndemnând-o să-și aducă aminte, căutând împrejurările favorabile și îndepărtând mărturiile care i-ar fi fost potrivnice. Nu mai era taică-su, care o adora, chiar când o certa.

Simțea prin suflet, murmure de străini revoltați, de public indignat și dacă nu i-ar fi fost teamă că mătușile ar fi putut zări vreo dungă de lumină, ar fi aprins lampa ca să nu mai rămână pe întunerec.

Altădată, Puica o întrebase: — « Tu n'ai vrea să mori?... ești așa de fericită?... fără bărbat, fără copii? ».

Și când Olga îi mai cumpărase o carte, ca să i-o dăruiască, Puica îi spusese enervată: — « Eu n'aș putea să trăiesc ca tine, cu Racine și cu Molière... ».

Sau poate că nu Puica îi spusese așa, ci Lili. Era ciudat, cum peste un an, găsisese în noua ei prietenă, o mulțime de trăsături de ale Puicăi, cu toate că erau așa de diferite și în nouă curtezan, Ion Dragomir, atâtea trăsături de ale lui Mihai Drăgoescu, cu toate că erau așa de diferiți.

Cu mâinile și picioarele moi, sub plapumă, Olga simțea învârtindu-se totul împrejur, cu iuțeli nebunești în fiecare punct din afară și în fiecare bucățică din ea, care dispărea ca greutate, Poate forfotul dela serbarea din vila Dragomirilor, îi rămăsese în creierul care nu voia să adoarmă și sgomotele în urechile care nu puteau să surzească.

Ion în loc de Mihai și Lili în loc de Puica... și ea, aceeași, pornind să îndeplinească ceva din afară, parcă n'ar fi fost om cu judecată și voință, ci doar un moment, din destinul unei abstracții... S'ar fi putut că singurele realități pe lume să fie acelea pe care nu le vedea, iar figurile cărora le împrumuta o înfățișare stereotipă, niște umbre fără existență, în nevoia ei de fericire?... Dar umbrele astea o împingău să omoare. .Mihai îi poruncise să omoare pe Puica, oare Ion îi va porunci să omoare pe Lili?...

Afară, noaptea era splendidă. După căldura de peste zi, răcoarea intra pe sub haine, ca un cristal înmuiat, care se lipea

plăcut pe piele. O seceră de lună bine conturată, coborîse deasupra unor ploi din curtea vecină, iar stelele mai luminoase ca altădată, se răsfățau într'o imobilitate de dincolo de viață, oarecum ironică.

Prin cartierul acela, nu erau trecători, nici câini, nici pisici. Casele despărțite prin curți largi, păreau niște jucării presărate într'o vitrină pitorească, cu lux de lumină și gust. Departe, drumul cotea înfundat, desvelind poate acolo, surpriza unui peisaj nou.

Rămași în urmă, pe trotuar, Olga și Ion, unul lângă altul abia se mișcau, pas după pas, privind împrejur, în față, în spate, sau privindu-se din când în când, fără să se apropie prea mult, în ajunul unui timp al lor, pentru ei, cu drumul înainte, și bucuria momentului acela, fără mâine, poate...

— Vrei să ieșim la pădure, după ce s'o întoarce Dumitru, o întrebare, sau vrei să ne ducem în altă parte?... unde?...

— Știu și eu? îi răspunsese puțin inventivă, ... unde vrei tu...

Era învățat cu răspunsul acesta, care de fapt, nu-i plăcea cu atât mai mult cu cât credea că era supărată fiindcă nu mai trecuse să o vadă, după ceea ce se întâmplase în ziua serbării, sus în chiosc.

Și mulțumit că o simțea supusă, se întorsese să o privească într'un anumit fel, felul lui: așa cum nu privise până atunci pe nici o femeie, ci numai pe copiii pe care îi iubea cu slăbiciune și nu întotdeauna chiar pe copii. Cu o licărire care însemna că ardea ceva în el, se consuma din ființa lui, ca să poată da... În momentul acela nu era nici inginer, nici director, nici tată, nici amant, nu era nici măcar om: era o scânteie mică, luminând fondul de sinceritate în care se recunoștea și în care se arăta acelor care voiau să-l creadă, lipsit de ambiții, de poftă sau de vanitate. Atât cât era, nici mai mare, nici mai puternic, gata să se șteargă cu totul, ca să întindă unui seamăn, o mână.

Dar ea, nu-i observase privirea, sau chiar dacă o observase, nu-i dăduse importanță. Era mulțumită că singură cu el, va putea deslega o mulțime de bucurii ciudate. Iși făcea curaj, de teamă că nu va putea vorbi destul de clar, să limpezească atâtea întâmplări: purtarea nevestei lui la serbare și chiar a lui și lipsa de prietenie și mai ales de sinceritate. Iși dăduse seama că Lili

voise să o gonească de la serbare și în unire cu Cora Drăgescu, rânduise dinainte ieșirea brutală a Coanei Profira. Dacă îi era prieten, de ce nu veghease asupra ei și nu numai că nu veghease, dar când boierul îi atrăsese atenția, Ion luase grija boierului în zeflema.

Pe urmă, îmbrățișarea în chiosc, aproape cinică, profitând că era amețită de grijă, de teamă, de oroarea că va fi dată afară...

Nu, nu-l iubea... erau clipe când îi era simpatic, câștigată ca toată lumea de farmecul lui bărbătesc... atâta tot, dar nu-l iubea, așa cum nici el nu o iubea,

— Dar de ce nu mai vii dragă pe la noi? izbucni deodată Ion, eu am fost zilele astea foarte ocupat și dacă nu am putut să dau pe la tine, nu ne-am văzut atâta timp...

— Cum vrei să vii, dacă nu fac plăcere lui Lili?

Era mulțumită că începuse vorba el, cel dintâi.

— Asta e o prostie! tăiașe Ion.

— Dar ea de ce nu mai dă pe la mine?... de ce nu mai telefonează?

— Fiindcă s'a împrietenit cu nevasta lui Drăgescu și nu mai are timp pentru nimeni. Sunt toată ziua împreună: n'aud decât Cora și iar Cora.

— Atunci recunoști singur.

— Nu recunosc nimic... așa sunteți voi, femeile, cu nasul de ceară! adică, de ce să telefoneze ea? și să nu telefonezi și tu?... se plângea zilele trecute că nu întrebi nici măcar, de copii...

Ce ar fi putut să răspundă? I se părea atât de nedrept, că renunța să discute, în zadar. Era mai bine să tacă, așteptând, poate să înceapă el vorba despre altceva. Ținea întotdeauna cu nevasta lui și în afară că nu voia să o asculte, pericolul stătea în faptul că silindu-l să o înțeleagă, risca să devină răutăcioasă. În câteva clipe, elanul îi pierise. Avusese intuiția că niciodată nu se va putea înțelege cu niciun om, cât timp va căuta să-i desvălească un adevăr, care pentru el nu trebuia să fie adevăr.

Și nu voise cine știe ce, nu voise mare lucru, o recunoaștere a unor fapte care pe dânsa o destrămasese în două săptămâni... Până atunci, poate că lumea o arătase cu degetul: « Uite, din pricina femeii aceștia, prima nevestă a lui Drăgescu s'a omorât »,

dar ea nu mai simțea, că s'ar fi putut ca vreunul din nebunii lumii aceleia, să fi avut dreptate...

În după amiaza serbării, degetul Coanei Profira, care nu izbutise să o arate altora, o arătase din nou, ei însă-și

— De ce s'a omorît Puica?... pentru ce s'a omorît prima nevestă a lui Drăgescu?... era prietenă cu dumneata...

Și degetul acela, care îi intrase în suflet, se înfipsea atât de perfid, încât nu-l mai simțea străin ci crescut acolo, de mult, de la început, când Mihai trimisese cu doica biletul în care scrisese doar: « S'a omorît ».

Ingrozitor... îngrozitor... pentru că nu suferise un an întreg ce suferea acum, prin indiscreția bătrânei și nu simțise un an, ce simțea acum, prin complotul lui Lili... dacă va rămâne așa toată viața? să nu mai poată să-și găsească liniștea? să nu mai poată să glumească? să râdă? să nu mai poată să se bucure singură, în ea, cu ea? să dea mereu de degetul acela, care să-i amintească, în fiecare zi, dimineața și seara:

— Ți-ai omorât prietena... ți-ai omorât prietena...

Și ce vroia omul de alături de ea?... să-l iubească? dar cum l-ar fi putut iubi, când umblau de câteva minute, unul lângă altul și ea nu putuse să-i spună în ce chinuri trăia de două săptămâni, nu putuse să-l facă să înțeleagă că era la marginea puterilor, că nu se mai simțea în stare s'o ducă așa, că trebuia să se întâmple ceva! Nu putuse nici măcar să înceapă să-i spună cel mai neînsemnat lucru, când ar fi vrut să urle o spovedanie care să spargă până și urechile cele mai indiferente, ale lumii care o înconjura, străină și departe, ca stelele din noaptea aceea și ca drumul înfundat, făcut parcă înadins, pentru ei doi!

Stătuse probabil, mult timp, fără să vorbească.

— La ce te gândești? o întrebase Ion, apropiindu-se și voind s'o oprească și s'o întoarcă spre el.

— Știi Ioane, încep... eu înțeleg prietenia altfel...

Luase un grav, ton parcă ar fi vrut să-i taie cheful de glumă și el aștepta fără încredere, jumătate încrunțat, jumătate binevoitor.

— Ia să vedem, în ce fel înțelegi tu o prietenie, dragă mică?

Se apropiase așa de mult, că simțise nevoia să o ia de talie. Și fiindcă tot nu se hotărâ să răspundă, se gândi să o îmbuneze ca pe un copil bosumflat.

— De ce complici lucrurile? de ce cauți întotdeauna să vezi altceva decât vede, orice om de bun simț?

— Asta era prea tare. Deschisese gura să-i răspundă, dar el nu voise s'o mai lase să vorbească.

— Tu ești o fată deșteaptă... așa e?... și dulce... atunci?... cum nu poți tu înțelege că un copac nu e altceva decât un copac? nu spun că în mintea ta, nu poate avea alt sens, decât în mintea... să zicem a nevastă-mi sau a alteia... dar ca să comunic, îți cobori noțiunile proprii, la un plan cu toată lumea... vezi că îți fac destule complimente, nu?

— Da, da...

Ar fi preferat să nu-l asculte.

— Uite dragă mică, acum suntem bucuroși amândoi și afară de asta, nu mai e nimic... mâine om vedea noi... ca să facem planuri pentru un an, n'ar avea rost... păcat de timp să-l pierdem... și ca să scormonim ce-a trecut, înseamnă să nu mai trăim acum... înțelegi?... te-ai supărat?... de ce?... spune că nu te-ai supărat... grozav semănați voi femeile între voi!...

— Mulțumesc.

— Vezi că te-ai supărat? și mi-am bătut gura, degeaba! Un bărbat nu se leagă dragă, de nimicuri de astea...

Prin urmare atât înțeleșese, că voise să o vorbească de rău, pe nevastă-sa. Tresări uluită. Ion lovise așa de rău cu pumnul într'o scândură pe lângă care trecuse, că se cutremurase tot gardul.

— Cum nu vrei tu, fată dragă, să pricepi că gardul ăsta nu e altceva decât un gard păcătos, gata să cadă când îi dai cu pumnul!

Și trăgând-o spre el, lovise iar, parcă ar fi vrut să se răz-bune.

— Dinapoi fășnise o lumină care dispăruse brusc, până dincolo, pe trotuarul celălalt. Dumitru aprinsese și stinsese peste câteva secunde, farul cel mare, discret, după ce își anunțase stăpânul. Mașina se oprise pe nesimțite, așteptând ordinele, și Ion se despărtase, într'o clipă de Olga.

— Vezi că un gard nu e tocmai un gard, își zise Olga. I-a fost teamă să nu-l vadă șoferul, prea aproape de mine.

Când au ajuns, peste mai bine de o jumătate de ceas, pădurea era fermecată, cu umbre gata să înghită forme și contururi.

Pe alocuri, în golurile mici, fără copaci, lumina intra ca în niște pâlnii și se scurgea, fără penumbră. Câteva privighetori își răspundeau de la un pom la altul, într'un fel de înțelegere și de ceartă din care suia pe deasupra frunzelor o întrecere de ritmuri și melodie limitată la câteva fraze, ce se rostogoleau parcă pe toate părțile, în triluri fără sfârșit.

Ion trecuse înainte. În urmă, Olga se apleca pe sub crângile pe care i le ținea ca să nu o lovească. El pășea rar și greu, fără să-și caute drumul, strecurându-se pe unde era mai anevoios. Ea îl oprea din când în când și atentă, asculta. I se părea că cineva șoptea îndărăt, apoi că altcineva gemea. Temerile înăbușite atâta vreme îi dădeau o stare nervoasă și o sensibilitate bolnăvicioasă. Asta nu însemna că în aceeași jumătate de ceas când i se părea de multe ori că viața devenea de nesuferit, nu vedea bucuria la un lat de palmă, gata să o transfigureze. În momentele acelea, își alunga gândurile negre și faptul că putea să se întrebe dacă omorîse sau nu, i se părea curată nebunie, chiar dacă ar fi știut sigur, că prietena ei se omorîse pentru ea.

Sgomotele din spate nu erau gemete. Erau crengi, care lăsate liber după ce fusese ținute, se izbeau de alte crengi. Ion nu voise să o ia pe cărare și o luase de-a-dreptul printre copaci, ca să ajungă la poenița din coasta de dincolo, a pădurii. Era vesel. Ii spunea că se simțea în stare să scoată din rădăcină, copacul care nu l-ar fi lăsat să treacă, dar își puna mereu mâna în fața ochilor, fiind că își simțea obrazul sgâriat, și râdea strângând ramurile, ca să facă loc, Olgăi.

— Ce muncă grea, spusese, să duci pe o femeie, ca să faci noaptea, cunoștință cu pădurea... respiră bine... cască gura și, trage aerul din piept... nu ți se pare că bei ceva rece?... ți-ai fi închipuit vreodată că un pom poate să-ți ofere o limonadă la ghiță?

Ea rămânea în drum și îl asculta. Era mai bine așa: să ridice mâinile ca să apuce o ramură, să se ferească într'o parte, fiindcă pășise într'un mușuroi, să-și tragă rochia pe care i-o fura, în trecere, un ciot de trunchi. Era mult mai bine așa: nu mai avea timp să se gândească la nimic, îl lăsa să vorbească, fără să știe ce spunea, să fredoneze, să râdă... și ea nu se mai simțea nici în panică, dar nici fericită... era probabil așa cum trebuia să fie o femeie, care făcea noaptea vizită pădurii...

Poenița era de nerecunoscut. O iarbă de catifea cu umbre, parcă un negustor ar fi ridicat-o cu două degete din loc în loc, ca să-i pună în valoare calitatea, înainte să o vândă. Și niciun loc chel, niciunul. Olga cunoștea valea mică, între două tufișuri, la un metru unul de altul, cu iarbă înaltă și măceși, dar trebuise să dea cu mâna, ca să se convingă că ținea bine minte. Verdele luminat de lună acoperise totul, transfigurând formele ei și schimbând distanțele.

După câțva timp, ca speriată de pata pe care rochia ei albă o făcea în mijlocul poenii, se lungise cu brațele întâi sub ceafă, apoi într'un cot, apoi pe șold, căutând să se subțicze, cu fusta strânsă ca o dungă, într'un culcuș, la dispoziția stelelor și a nopții. Inchidea puțin pleoapele și le deschidea iar, ca să prindă secera lunii și fiecare stea mai mare și toate la un loc, într'un fel de dorință care îi deschidea pieptul ca să iasă tot ce era străin în ea, de spațiu, de neant... străin, dar odihnitor și mare...

— E bine aici... de câte ori oi fi supărată, o să viu să mă trântesc pe iarbă...

El nu înțelesese. Aplecase puțin capul, parcă ar fi vrut să își îndrepte urechea, să prindă sensul care îi scăpase.

— Adică, acum ești supărată?... de ce?

— Poate că n'am spus bine supărată, dar cu atâtea îndoieli!

— Ce fel de îndoieli, dragă dulce?

Și deodată, cât era de înalt și masiv, își dăduse drumul la picioarele ei.

— Ia spune... ce fel de îndoieli?

Avea un accent sincer și Olga se gândi că era, cu siguranță, sincer. Aștepta să-i răspundă și ea privia în sus, mai departe, preferând să nu înceapă o discuție.

Dar el, n'ar fi voit să o lase așa, fiindcă își dădea seama că nu o supăraseră niciodată... nu-și aducea aminte să fi voit s'o supere. O cunoștea de atâtea timp, ținea la ea, nu ar fi fost în stare să-i facă un rău, ca unui copil, ca unui cățel. Totul în ființa ei era moale și pufos și tocmai fiindcă o cunoștea nu-și îngăduise niciun fel de asprime... sus, în chioșc, fusese altceva...

— Olguleț, tu nu mă cunoști, încep cu o voce mai gravă... ca și ceilalți de altfel...

— Ca și celelalte, corectase Olga, blând.

— Da, ca și celelalte, dacă vrei...

Se simția că nu fi mai ardea de glumă. Il atinsese parcă într'un loc dureros.

— M'am convins că nu mă cunoaște nimeni... nu trebuie să te supere asta,... nu mă cunoaște nimeni... nici...

Făcuse o pauză.

— Nici copiii mei... Uite, o să-ți mărturisesc ceva obișnuit, poate, pe care toată lumea îl spune ușor, dar care pentru mine, are un înțeles cu totul aparte: să știi că te înșeli... Auzi Olga-guleț?... te înșeli... tu crezi că înfățișarea asta a mea, e tot una cu mine... și îmi pare rău... fiindcă dela tine, aș fi așteptat altceva...

— Altceva... ce?...

Îi răspunsese poate, prea ironic. Nu voia să se lase înduioșată, mai ales că nu avea dreptate. S'ar fi putut să nu îl cunoască foarte bine, dar îl cunoștea totuși, destul de bine. Și se uita la el, cu coada ochiului, ca să vadă, ce va face. Il simția contrariat și mai ales plictisit, că trebuia să-și piardă timpul cu discuții fără rost. Era prea mândru să stăruie în spovedanii și peste puterile lui să comunice cu o femeie, în lucruri atât de serioase. Îi plăcea să o asculte ciripind, dar pe un alt plan, așa încât să-și coboare atenția spre dânsa și Olga, în loc să fie vorbăreată, tăcea... tăcea mereu, ca să-l lase pe el să vorbească.

— Bine, spusese peste câtva timp... bine domnișoară... bine...

Parcă ar fi voit să-i arate că era timpul să înceapă altă conversație. Apoi se întinsese să o ia iar de talie, ca să o mai întrebe ceva, dar ea se trăsese speriată.

— Fugi de mine?... pentrucă ți-am vorbit sincer?

— Nu pentrucă ai vorbit, râse Olga, dar pentrucă m'ai luat de talie.

— Și nu e voie?

— Nu...

— De ce?... a intervenit ceva?

— Dar nu înțeleg pentru ce?

El izbucnise în râs, dar se reținu, ca să nu o supere.

— Cum nu înțelegi?... ai uitat?... Acum două săptămâni... sus... în chioșc...

— Eu n'am uitat, ... dar de atunci ne-am mai văzut și nu mi-ai spus niciodată nimic... credeam că tu ai uitat...

— Ne-am văzut numai odată sau de două ori... la Frosa...

— Mai ales, îl întrerupse Olga.

Se întoarse mai mulțumit. Dacă ar fi fost numai atât, supărarea Olgăi putea să fie de scurtă durată, fiindcă el, nu ținea la Frosa.

— Tu crezi că între mine și Frosa Paraschiv... e ceva?

Era rândul ei, să râdă. Dar se pornise un vânt atât de rece, că se ridicase în picioare. Cum de nu observase că tăvăluri de nori veniau gonind dinspre dealuri și că jumătate din cer, era negru?

— Mai bine ne-am grăbi, că o să ne apuce ploaia.

Întors cu pânțele pe pământ și rezemat în coate, se uita la ea, parcă ar fi prins o pradă, pe care nu avea de gând să o schingiască, dar care îi făcea plăcere să o simtă sub el. Îi izbise accentul ironic al Olgăi când vorbise de Frosa Paraschiv, și nu voia să-i dea drumul: va să zică, era gelo să. Dacă nu ar fi fost, nu ar fi întrerupt așa... spusese: «mai ales»... asta însă mna că nu îi era indiferent când îl vedea, la ea.

— Ce zici O'gulț?... te-ai mai gândit sau nu la mine, de atunci?

Se făcuse deodată o lumină tremurată și mare, așa de mare că s'ar fi zis că nu mai putea crește și totuși creștea. Olga holbase ochii, văzuse poiana cum o cunoștea ziua, pe Ion alături de ea și un sgomot groaznic, ceva de pământ care se sparge ca să înghită tot.

Se trez se în brațele lui Ion, care îi spusese calm:

— A trăznit, undeva.

Picăturile de ploaie începuse să cadă, din ce în ce mai repezi. Furtuna stărnită din toate părțile doborâtă, înfoia pădurea, ca pe o fustă de bătrână cocoșată, care nu se mai putea mișca.

— Incepe să-mi fie frică.

— De ce?... Nu ești cu mine?

Iși scosese haina și i-o puse așa, ca să-i acopere și capul. Nu mai avea nicio voință. Infofolită, ca un copil, se lăsa dusă, potrivit-și pasul după pasul lui cu senzația că era, în momentul acela, singura fărâmă de lume care putea să o apere. Îl

simția stăpân pe el, neprișit, nici măcar surprins de furtună sau de ploaia care îi lipise cămașa, neplictisit, bine dispus.

— Unde mergem?

— Sub un copac.

— Mi-e frică.

— Cum vrei să stăm așa, în ploaie?...

Fulgerele se strânsese deasupra pădurii și el o ducea într'acolo, par'că ar fi vrut să se bage sub ele. Dacă nu și-ar fi simțit brațele ca legate cu funii împrejurul ei, de brațele lui sfârșite în două paftale de palme ce o cuprindeau, dacă nu și-ar fi simțit limba împiedecată, înțepenindu-i vorbele gata să iasă, i-ar fi spus că nu voia să meargă într'acolo, fiindcă simția că sub copaci, va fi sfârșitul. Dar nu îndrăznia să spună nimic. Se lipise de el, cu umerii strânși, ca să nu fie loc mult, fără respirație, și se lăsa dusă...

— Mi se pare că e un pavilion, pe acolo... spusese Ion.

Nu-l văzuse niciodată... mințea ca să-i dea curaj și ea știa că minte.

— Dacă ne trăznește în pădure?

— Nu poate trăzni și în casă, îi răspunsese, la fel de calm.

O mâna ușor, înfundându-se din ce în ce mai mult, printre copaci. Umblau greu, printre mlădițe dese ca niște tufișe fără rădăcini, cu frunzele întoarse, îndreptând mereu creștetele capetelor spre întunerecul care îi pleznia cu frunze ude.

— Vezi că pe aici, am mai scăpat de furtună?

Abia mai zăria. Pământul era cleios, iarba dispăruse într'un lunecuș moale, vântul era și el, negru. Împrejur sălta pe loc, o întregă armată cu clăbuci la picioare, ca re năpustea câteodată oblic, ca să plesnească trunchiurile în coastă.

Din când în când un fulger lumina: pădurea se vedea brăzdată de furia potopului, apoi un pocnet care se spărgea fără văjăit și fără rezonanță, se îngropa undeva, printre copaci.

Și Ion nu voia să rămână locului. Umbla mereu, ... umbla să dea de alt copac, mai mare, cu frunzișul mai des.

— Percă ar căuta moartea, gândise Oiga și încercase să se uite la el.

Il văzuse la lumina unui fulger, așa cum îl cunoștea și, în loc de muiat, cum trebuia să fie, îi păruse de piatră. Cu

șuvițele lipite, desvelindu-i fruntea, cu umerii rotunzi și tari, cu fața pe care curgea apa, fără să-i schimbe expresia. Dacă ar fi vrut să o asculte și să rămână într'un loc! dar por-nise iar.

Niciodată n'ar fi crezut că între brațele lui așa de strânse putea să fie atâta spațiu, încât să nu se simtă strivită. Și nicio-dată nu și-ar fi închipuit, că pe pieptul lui, care căuta trănzu-tul, era pentru femeia pe care o ocrotia, o saltcluță de vată caldă. În loc să închidă ochii când fulgera, el îi deschidea mai tare și în loc să se ferească, pornea parcă într'acolo.

De frică, ea nu putea să-i mai spună altceva, decât:

— Nu mai merg.

Dar mergea.

— Nu mai merg.

Și totuși mergea.

Ar fi vrut să ghicească ce avea de gând și îi era necaz că se lăsa dusă, aproape pe sus, fără să știe unde, fără să priceapă de ce, sub cortul brațelor lui, parcă n'ar fi fost adevărat, parcă ar fi visat, într'un bubuit care o amețea în loc să o trezească, într'un vuiet care trecea pe deasupra, în băltoacele care îi udase picioa-rele și pulpele până la genunchi.

La lumina altui fulger îl văzuse zâmbind, parcă ar fi fost pe canapea, la Frosa Paraschiv.

— Tu nu simți că ploaia a mai stat, proastă mică?

În loc să-i răspundă, se plânsese iar.

— Nu mai pot să merg.

Ca și cum n'ar fi auzit, voise să o facă să treacă peste o scur-soare cu frunze și vreascuri și simțind că se oprea cu piciorul ud și greu în aier, o îmbiase, lipind-o și mai bine de el:

— Pune piciorul, pe piciorul meu... ești așa de ușoară, că n'are cum să mă doară.

Apoi se depărtase cu ea spre un copac cu trunchiul lățit și rotund ca un pântec, din care porneau alte două trunchiuri ge-mene. N'apucase să ajungă, și în fața lor, o lumină ca aceea din poiană, despărțise crângile aruncându-le în aer, și îmbinându-se cu un răget de monstru lovit. În același timp, țipase și Olga, țipase îngrozitor... Se simțise strânsă mai tare de paftalele palmelor lui și într'o secundă de secundă se crezuse moartă dar fericită că

avusese dreptate: Ion căutase în pădure, cu tot dinadinsul, culcușul trăznetului mare.

— S'a isprăvit, îi spuse cu aceeași voce calmă, potolește-te, s'a isprăvit, n'o să trăznească aici, de două ori.

Il ura și ar fi vrut să-l bată. Nu-și putea reveni, n'ar fi fost în stare să miște un deget necum o mână. Era mai moale, mai fără putere, decât și-ar fi închipuit. Strânsă între brațele lui, cu capul descoperit, cu ochi aiuriți.

— Sărută-mă, îl auzi... nu vrei?

La lumina câtorva crângi aprinse, îi vedea fața și șuvițele de piatră udă. De sus, picurau boabe grele și reci.

— Olguleț, sărută-mă...

Iși întoarse capul.

— Sărută-mă... n'auzi?... nu vrei să mă săruți?

Și o strânse tare.

Ii era rușine că îi fusese așa de frică, dar nu se putea stăpâni. Tremura toată, îi clănțăneau dinții. O obseda același gând: că o luase în brațe ca să o dea trăznetului, fiindcă ea îi atrăsese atenția că era periculos să intre în pădure, pe vremea aceea, și el nu voise să înțeleagă.

— Sărută-mă, îl auzi iar... de ce nu vrei să mă săruți?

La câțiva pași, copacul zăcea pe o rână, cu o scorbura de jar, ca o gaură cu sânge aprins, în inimă. Și toți copacii împrejur, stăteau muți și înțepeniți, întocmai ca oamenii când vor să uite, că unul din ei, nu mai trăiește. Ion vrusese să o lase pentru câteva momente singură, ca să se apropie să vadă copacul trăznit. Ea scâncise. Neprefăcută, sinceră. Ii era frică. Ploaia stătuse și se vedea destul de bine, dar se temea să nu se ascundă pe undeva și să nu-l mai găsească.

Nu mai știa, dacă Ion era foarte bun, fiindcă îi dăduse haina, sau dacă era foarte rău, fiindcă voise să o omoare. Poate că știe ce se vorbea în oraș. Cu siguranță că știe. Și o disprețuia în ascuns. Când ai curajul să lași pe cineva să moară, din pricina ta, nu trebuie să-ți mai fie frică de moarte... și ei îi fusese frică... foarte frică...

Fără să o mai strângă în brațe o ducea acum ușor, de spate, spre scorbura de jar, și cele câteva crengi care abia mai pâlpâiau.

— E frumos să mori așa, într'o clipă, fără să suferi; de ce ți-a fost frică?...

Ea tăcuse, de rușine. Niciodată nu-l va putea întreba dacă bătrâna Profira Murgeanu avusese sau nu dreptate, când voise să o gonească de la serbare: era sau nu vinovată? prietena ei se omorise fiindcă ea fusese amanta bărbatului ei și era oare, un păcat foarte mare, să iubească, atunci când nu putea mărturisi în fața oamenilor, cu așezările lor sociale, că iubea?

Alături, el mângâia copacul și cu mâna pe coaja arsă, privea în sus. Ce voia să vadă? Norii se răspândeau. Intre două coroane de frunze, secera lunii se arăta iar luminoasă.

— Mai ales că ai fi murit cu mine, laolaltă.

Ea îl privise serioasă, dar el se pornise pe râs, ca pe canapea, la Frosa Paraschiv, apoi se oprise brusc. Așa cum stătea, drept, mare, masiv și fără culoare, era grozav de frumos, aducea a statuie vie.

Când s'a văzut lângă mașină, alături de Dumitru, înspăimântat că nu știa ce se întâmplase d-lui director, Olgăi nu-i venea să creadă că era adevărat prin ce trecuse. Întrebuse pe Dumitru dacă pădurea era foarte mare și dacă s'ar fi putut pierde pe întuneric. mai ales în timpul furtunii. Voia să știe dacă lângă poiană era vreun pavilion și dacă ce auzise despre niște tâlhari care se acuiase pe acolo, nu era minciună. După obrazul lui Dumitru, tot era adevărat, afară de pavilion, de care nu auzise niciodată, iar după surâsul lui Ion, tot era minciună afară de pavilionul din inima pădurii, peste care nu putuse da, din pricina întunericului.

— Unde vrei să mergem acum? o întrebase Ion, ajutându-să se suie în mașină, după ce îi trăsese el singur, pantofii din picioare.

— Pe malul Prahovei, spusese Olga în râs.

— Bine... ia-o pe șosea...

De abia se suise alături și o trăsese spre el. Neașteptat, brutal, căutându-i gura, să o sărute. Cămașa îi era udă și caldă, lipită toată de piele, răsuflărea fierbinte. O prinsese cu o mână de mijloc, cu alta peste umeri și proptind-o ca să nu se miște, pe deasupra hainăi, pe care i-o pusese peste picioare, îi înțepenise ceafa pe perna din spate, ca să-i nemerească gura. Ea nu putuse

la început decât să-și miște capul, ca să se ferească, și cu dăre umede, pe bărbie și obraji, pornise să se sbată așa, ca să ajungă la geamul care-i despărțea de șofer.

Voia să o ia cu sila, în brațe? Atunci îl ura iar, l-ar fi sfâșiat. Se dăduse îndărăt și fiindcă nu izbutea să se desprindă din îmbrățișare, cu o mână îi înfipsese unghiile în gât și cu alta se întinsese, ca să deschidă ușa...

În sfârșit o lăsase, ca în pădure, după ce căzuse trăznetul. Dar se uitase la ea, cu atâta dispreț, că nu se mai gândi să sară din mașină, nici să bată în geam, lui Dumitru, să întoarcă.

Era sigură, că nu o va mai atinge.

Chircită într'un colț, nu mai îndrăznea să se miște, când deodată îl auzi țipând la Dumitru care în loc să fie atent la volan, privea pe geam la apa din vale.

— Vrei să dai mașina peste cap?... nățărăule... ce o să vezi jos, altceva decât apă?

Și peste câtva timp:

— Te-a găsit romantismul și pe tine... idiotule...

Din colțul în care se trăsese, Olga se îndreptase așa ca să nu mai poată zări, nici ea, apa. Peste câteva minute se trezi spunându-i blândă cu o voce mică, pe care nu și-o recunoștea:

— Dacă ești obosit, sau dacă crezi că e prea târziu,... spune să întoarcă...

— Intoarce, se răsti din nou... e caraghios să ne bălăbănim așa, ca trei morți uzi, pe șezut, într'un dric, incomod...

Ai auzit Dumitre?... Intoarce, îți spun...

Se răstise degeaba, fiindcă Dumitru oprise de mult, ca să întoarcă.

TICU ARCHIP

SCRISORI DIN SIHĂSTRIE

I

INCHINARE

Iubite, cere a-ți scrie
De-aici din sihăstrie,
Din piscul munților de brad
Deasupra ploilor ce cad;
Din negura de totdeauna
Prin care țese luna,
Izvor de apă
La care dorul mi s'adapă;
De-aici din ceață
De unde turma lacrimilor creață
Coboară în șuvoi spre viață;
Din a singurătății mlaștină,
A duhului ținut de baștină;
De-aici de unde-am poposit
Trudit,
De lângă tâmpla sură a lui Dumnezeu,
Din cerul sufletului meu,

Din lumea'n care umbra ta
Acopere pe-a mea.

II

RUGĂCIUNEA DE DIMINEAȚĂ

Bună-dimineată, umbră credincioasă,
Prima licărire și-o închin, pioasă.
Mă ridic din moarte și ingenunchez,
Cartea mea de visuri inimă așez
Și pornesc mătăanii umilite,
Rugăciuni cu lacrimi împletite.
Cătră tine, mândre Impărate,
Trup și suflet suie' ngemănite;
Lup și oaie laolaltă'n turmă
Lângă strălucirea-ți frați până la urmă.

Lângă mine clipa, sub icoană,
Sfântă mucenică, a'mpietrit în strană:
Soarele, a hanghol, i-a'mpletit cunună,
Raze de lumină îngerii să-i pună,
S'o ridice'n ceruri adormită,
Lângă tronul veșnic să ia loc sfințită,

Să rămâie-așa, cu visu'n mâna lină,
Dulce mieluşea ce se închină.

III

BRADU-STRĂMB

Să-ți spun, iubite, ce s'a năzărit:
Din cețuri luna noaptea s'a topit
Și despicață,
O lume nouă apăru deodată.
Intunecata negură s'a destrămat în soare
Și-o vale largă cu izvoare
Și ape limpezi șerpuitoare
Mă chiamă,
Din înaltul sihăstriei s'o îmbrățișez
Și lângă Bradu-Strâmb să mă așez. —
E-atâta clocot în lumina vie
Ce fuge răsturnată pe câmpie,
Că mă cuprinde și pe mine viața
Și scutur de pe suflet ceața.

O, vino, umbră, lângă mine
Pân'nu se stânge soarele
Și nu seacă izvoarele;
Acuma cât cristalul lumii noi
Mai sună în talanga de la oi,
Cât vulturul ce se rotește'n nor
Se plimbă falnic, aprig dor,
Cât zarea albă încă nu s'a stâns,
Cât morții apei nu s'au apucat de plâns,
Cât Bradu-Strâmb nu cade putrezit

Din culmea munților svârlit,
Cât visul negru zace fermecat
Pe piscul munților uitat.

O, vino, umbră, să fim doi
Că toată frumusețea-i pentru noi.

IV

POIANA NĂZDRĂVANĂ

Dulce m'am trezit în zori de zi:
Soarele în mine răsări
Ca'ntr'o poiană
Fără buruiană,
Fără spini,
Poiană'n. care te închini.
Calc pe inimioara ei cu tălpi de catifea,
Sânt copil și lumea e a mea,
Cred că orișice e cu putință,
Toate paserile cântă a credință;

Soarele îl iau în mână și mă joc,
Vremea o încalec și o țin în loc,
Viața miere'n flori aleg,
Mărul veșniciei îl culeg.

Stânsă-i noaptea pentru totdeauna;
Umbra ta e noaptea mea de-acuma; —
Noapte dulce-a fiecărui pom,
Moarte străvezie-a fiecărui om.

V

P O V E S T E

— Unde-i Mierla-neagră?
 Să vie Mierla-neagră!
 Să se înfățișeze la palat!
 — Mărite, m'am înfățișat.
 — In tufe iute să alergi,
 Puzderie de zmeuri să-mi culegi! —
 Și Vulturul-albastru!
 Unde-i Vulturul-albastru?
 Să mi-l aduceți pe sihastru!
 — Măria-ta, acuma am căzut.
 — Vrau apă din izvorul ne 'nceput! —
 A, da, la veverițe mă gândeam:
 Vă duceți la una de neam
 Și-i spuneți să-mi dea doi băieți!
 — Luminăție, iată-ne drumeți.
 — Vrau să-mi aduceți mulți bureți,
 De soiul!
 — Nălțate-impărate, las' pe noi.
 — Să nu uităm de buhnă:
 Unde-i Mânioasa?
 Să-și lase 'n clipă casa,
 In păcura pădurii să se-afunde,
 De unde-nedeunde,
 Lăutarii cei mai buni să-i scormonească
 Să-i am aici la curtea mea domnească! —
 Dar Căprioru-năzdrăvan

Ce se născu acum un an?
Să se coboare la lărgime!
— Slăvite, să-l aduc pe cine?
— Te du pe drumuri neumblate
Uitate,
Pe unde neamul vostru a trăit cândva,
Pe stânci de peruzea
Sub cerul alb încremenit.
Dac' ai sosit,
Să bați în stâncă:
Din inima adâncă
Poate-a ieși cel așteptat din veac,
La boala dragostelor leac.
Să-l iai în clipă ne 'mbrăcat,
Să mi-l aduci aicea la palat!

Să vie, că-l așteaptă cineva
Acuma cât nu-i vremea rea,
Cât inima luminii nu se împietrește,
Și 'mpărăția mca mai dăinuiește.

VI

S F Â R Ș I T

Slăvita 'mpărăție a lui Dumnezeu
Pe umbra ta se sprijină, mereu;
Și pata străvezie dacă s'ar topi
Intreaga lume mi s'ar nărui —
Un mare val de negură s'o ridica,
Văzduhul vieții mele s'o întuneca,
Căzută 'n brânci la al nădejzii pod,
Ca un sărman cerșind o pită la norod,
Să cânt voi căuta prilej,
Dar glasul mi s'o stânge în gâtlej.
Și nimeni nu m'o auzi
In lunga, nesfârșita zi...

Așa voi rămânea pe totdeauna,
Ca 'n cețuri, căutându-și umbra, luna.

PROFIRA SADOVEANU

PROBLEMA MUNCII TEHNICE

Problema muncii tehnice poate fi cercetată din două puncte de vedere. Primul este cel psihologic. Prin natura faptelor aduse în discuție, cu deosebire a acelor referitoare la origina muncii tehnice, acest punct de vedere duce la considerații de filosofie generală, și într'o mare măsură la aplicații practice de pedagogie. Al doilea punct de vedere este acel economic și politic. În cadrul acestuia, problema muncii tehnice se restrânge la cercetarea raportului dintre dezvoltarea tehnicii și organizarea economică și politică a societății omenești în cursul timpului. Sub acesta de al doilea punct de vedere, revine de drept locul de a se cerceta: întrucât dezvoltarea muncii tehnice este legată de anumite organizații politice; în special, de a se găsi răspunsul la întrebarea: dacă este, sau nu, capitalismul modern singura formă de organizație adecvată la progresul realizat de tehnica zilelor noastre. Foarte mulți publiciști contemporani discută cu aprindere consecințele de tot felul bune și rele pe care le are capitalismul în viața popoarelor; uită însă să discute problema tehnicii. Dacă organizația capitalismului modern este o simplă manifestare a dezvoltării muncii tehnice dintr'un anumit stadiu, adică un simplu înveliș extern al unor factori de bază, care-și au cursul lor nestingherit în istoria omenirii, atunci de ce discuția asupra consecințelor capitalismului, care sunt doar un simptom al celor ce se petrec în adâncul istoriei omenirii, și nu discuția asupra determinismului factorilor de care depinde însăși dezvoltarea tehnicii?

Între amândouă punctele de vedere este o strânsă corelație. S'ar putea chiar zice o relație de subordonare. Al doilea punct de vedere este subordonat celui dintâi. Fără o prealabilă cunoaștere a

rolului pe care-l are munca tehnică în producerea civilizației omenești, și mai ales fără cunoașterea factorilor sufletești care au dat naștere și care întrețin munca tehnică într'o continuă dezvoltare, este riscant de a se preamări, sau de a se condamna formele de organizație politică pe care le are societatea omenească. Fie cât de importantă sau fie cât de șubredă construcția edificiului social în care ne ducem viața politică și economică, această construcție este, totuși, cum am zis, un simplu înveliș trecător. Permanente, sub acest înveliș, sunt legile de dezvoltare ale muncii tehnice. După cunoașterea acestora avem deschis orizontul pentru a vedea în deplină lumină însușirile sau defectele de construcție ale edificiului social în care trăim.

În paginile ce urmează, care completează pe cele publicate anterior în Revista Fundațiilor Regale (Nr. pe August 1944), România Militară («Tehnica, civilizația și războiul», Octombrie 1944) și Analele de Psihologie (Vol. X. Este tehnica antiumană?) ne mărginim la primul punct de vedere.

* * *

După o cunoscută teorie a etnografilor și a istoricilor culturii omenești, jocul a precedat, în evoluția omului, deprinderile la muncă. În primele sale începuturi, munca ia forma de joc. Această teorie, confirmată prin repetate observații făcute asupra popoarelor sălbatice, este în conformitate și cu explicarea care se dă jocului la animale. Animalul folosește jocul ca un exercițiu care anticipează manifestările lui de mai târziu. Așa, ar părea că se petrece și la om. Prin joc, omul își pregătește funcțiunile de care are nevoie în diferitele genuri de muncă, la care este obligat în viață de maturitate.

Această teorie, examinată însă mai de aproape, are defectul de a implica în ea o generalizare, care cu privire la om, duce mai curând la eroare decât la adevăr. Ea implică anume generalizarea că jocul prin simplul său exercițiu pregătește munca de mai târziu. Adică; ea lasă a se înțelege că exercitându-se prin joc, întocmai ca animalul, omul poate ajunge la deprinderea de muncă adevărată. Evident, o eroare. Manifestările de care animalul are nevoie mai târziu, în lupta ce duce cu greutățile mediului, sunt dela naștere fixate prin instincte, iar jocul, fiind și el un

instinct, în mod natural are să le anticipeze; căci jocul, ca și manifestările de mai târziu ale animalului, sunt pe linia instinctelor; pe când la om, cazul este cu totul diferit. Genurile de muncă, cerute de adaptarea omului la mediu, nu sunt fixate prin instinct, pe când jocul este și la om un instinct: așa că la om rolul de anticipare a jocului nu este de loc natural, ci este o inovație pe care nu o putem explica prin simplă analogie după aceea ce se petrece la animal. Animalul, trecând dela joc la manifestările cerute de lupta pentru existență, rămâne pe același plan: pe planul vieții instinctive; omul, când trece însă la muncă părăsește planul pe care se află jocul instinctiv: la muncă el are nevoie să fie mai întâi educat, și încă adeseori cu multă oboseală, pe când jocul vine spontan, sau provocat de imitație. Din exercițiul jocului nu iese niciun gen de muncă, așa cum nici din repetarea unei expresii emoționale de râs, sau de plâns un act de voință. Jocul, ca și expresiile emoționale, deși pune în mișcare organismul omnesc, nu urmărește ca munca o realizare externă, ci rămâne în cadrul lui intern subiectiv; este o descărcare menită să-și găsească scopul în propria sa activitate. Omul care se joacă, râde sau plânge, în mod natural bine înțeles, iar nu în mod artificial, în calitate de actor pe scenă, nu urmărește o realizare obiectivă în afară de el, ci își descarcă sufletul, rămânând în sfera lui proprie subiectivă. El n'a produs ceva, care să rămână după ce jocul, râsul, sau plânsul lui au încetat; s'a mulțumit pe sine și atâta tot. Deprinderea la muncă are un curs diferit. Ea își are originea într'o activitate de conștiință luminoasă, și e repetată sub conducerea unei instrumentații tehnice, care depășește sfera subiectivității aceluia care muncește. Munca urmărește un produs obiectiv, peste mulțumirea de sine a aceluia care o face: un produs transmisibil și aceluia care n'au participat la executarea lui. Jocul și expresiunile emoționale sunt, cu alte cuvinte, fără utilitate practică, adică fără valoare de schimb, pe când munca, stă la baza producției utile.

De această deosebire trebuie ținut seama, înainte de a face uz de teoria raportului dintre joc și muncă, enunțată mai sus. În această teorie sunt două afirmații. Prima: jocul este mai vechi ca munca. A doua: munca la începuturile ei ia forma de joc. Dacă prima afirmație este adevărată, deoarece este confir-

mată prin constatările etnografice și este în același timp conformă cu legea psihologică a priorității instinctelor față de activitățile conștiente, nu tot așa este cu afirmația de a doua. Inceputurile muncii nu stau în joc, fiindcă munca nu începe instinctiv, ci începe conștient și este condusă de o voință conștientă.

Este adevărat că uneori vedem că munca se amestecă cu jocul, dar în aceste cazuri nu munca vine după joc, ci dimpotrivă. Este un fapt obișnuit în viața sufletească a omului că atunci, când nu se poate realiza un act conștient complicat, locul lui îl ia un act de automatism instinctiv. Când bunăoară, este cineva bolnav de abulie și nu poate semna cu numele său un contract, această abulie nu-l oprește totuși să miște mâinile și chiar picioarele în mod ritmic, pentru a-și descărca enervarea. Același lucru și în cazurile de muncă. Dacă munca este prea grea, sau este neplăcută, ea rămâne nefăcută și în locul ei intervine o ocupație distractivă. Copilul de sătean, trimis la câmp cu vitele la pășunat, știe prea bine, că la întoarcerea acasă îl așteaptă pedeapsa, dacă a lăsat vitele libere să strice recoltele, totuși ispita de a se juca este prea puternică în el ca să-i reziste. Rezultatul îl știm: o bună parte din recoltele sătenilor sunt stricate de vitele care n'au fost bine păzite, din cauza jocului. Școlarul care pleacă de dimineață la școală, știe prea bine că orice întârziere va fi notată rău, cu toate acestea este destul ca un coleg să-l tenteze cu un joc, pentru ca întârzierea să se producă. Un tânăr lucrător pornește din zori la drum ca să-și găsească o ocupație la un stăpân oarecare. De câteori însă nu rămâne căscând gura pe strada, adevărind astfel zicătoarea: am plecat după stăpân, dă Doamne să nu gălesc. Un funcționar este obligat să fie la biroul său, la oră fixă. În drum spre birou poate întâlni însă un prieten cu care a jucat la cafenea o tablă în ajun, și i-a rămas dator o revanșă. Foarte probabil ajunge la birou după ora fixă. Un profesor are să facă lecția asupra unui subiect plicticos. Intră în clasă cu fruntea încruntată, și orice pretext îi este binevenit ca să întârzie cu începerea lecției. În cele din urmă, se trezește în bune dispoziții, înșirând retoric tot felul de recomandății pedagogice și de exemplificări ocazionale. De ce cutărui preot; cutărui medic; cutărui inginer, etc. i-a ieșit porecla de preotul-zăbavă, de medicul-zăbavă, inginerul-zăbavă, etc.? Fiindcă munca ce-i

aștepta la client le-a părut prea grea, și a fost mereu amânată. Munca a fost înlocuită cu distracția.

Românul, zice Ion Creangă, se apucă cu greu de o treabă, dar se lasă de ea ușor. De ce? Fiindcă munca metodică și persistentă n'a apucat să intre prea adânc în tradiția lui, pe când jocul, care este instinctiv, îi stă totdeauna gata la dispoziție. Un proprietar de pământ care a studiat în tinerețe sa agricultura în Franța, îmi istorisește că nu este nicio asemănare între atitudinea pe care o au muncitorii la câmp în aceasta țară, și atitudinea pe care o au muncitorii noștri.

Pe când în Franța munca se execută fără multă vorbă și aproape monoton, la noi, mai ales când este nesupravegheată, este sgomotoasă și plină de joc. Destul ca unul dintre muncitori să dea un chiot, după un câine, sau să înceapă o snoavă, că de îndată se și opresc cu toții din lucru, începând a vorbi și râde. Această observație am putut-o verifica și noi în diferite rânduri.

Încă cu un adaus foarte caracteristic. Am văzut muncitori, veniți seara la conac pentru plată, după o zi de muncă făcută la secerat de grâu sub arșita soarelui de Iulie, pe care-i credeam istoviți de oboseală; cerând voie să învârtească ceva danțuri. Și cum voia era totdeauna dată, am văzut în tot cursul luni Iulie pe muncitorii pe care îi credeam oboșiți, jucând cu o vioiciune, ca și cum ar fi fost odihniți toată ziua. Nici depărtarea pe care o aveau de străbătut până a ajunge la casele lor; nici grija că a doua zi trebuie să se scoale de dimineață; nimic nu-i făcea să se lase de joc. Căci deși aceleași mișcări corporale constituiesc, când jocul când munca, mișcările ritmice ale jocului totuși nu obosesc, pe când acelea ale muncii obosesc, destul de îndată. Ce fericită ar fi omenirea, dacă munca ar fi, întocmai ca jocul, de natură instinctivă, iar nu sub conducerea funcțiunilor conștiinței. N'ar fi obligată atunci, să învețe cu trudă a munci, căci munca s'ar impune ea singură, ca o nevoie de descărcare a energiei nervoase. Din nefericire însă pentru omenire, munca nu este un joc instinctiv, ci o disciplină sufletească severă, cerută de dificultățile mediului de viață; disciplină care nu se dobândește decât printr'un învățământ metodic și în condiții greu de realizat. Adăugăm chiar: în condiții așa de greu de realizat, că puține popoare au ajuns să aibă în bune condiții un asemenea învățământ.

Și este greu de realizat învățământul muncii, fiindcă, în primul rând, înțelesul muncii este pentru mulți oameni, chiar pentru așa ziii oameni de școală, foarte vag. Avem în vedere, deocamdată, munca industrială, aceea care are de scop transformarea mediului material și extern omului, rezervând pentru o altă ocazie cercetarea muncii propriu zis intelectuale, care servește la înăvuirea sufletului omenesc cu raționamente logice, norme de conduită realizări artistice, etc. și care aduce după ea transformarea mediului cultural și economic. De pe acum însă anticipăm prin a afirma că rolul tehnicii este în ambele munci cam acelaș. El consistă în dirijarea, într'o ordine de corelație constantă, a activității omenesti, dându-i astfel acesteia puțința de a se repeta și verifica în tot momentul. Tehnica este un aranjament inventat, prin care omul canalizează, spre folosul său, diferitele forme de energie ale naturei. Este industrială sau spirituală (logică, juridică, artistică, educativă, etc.) după câmpul de activitate în care este introdusă.

De cele mai multe ori înțelesul muncii este scos din definițiile care se dau muncii în Mecanică și în Fizică, adică în științele unde nu este vorba de activități sufletești, ci de fenomene reduse la proprietăți simple și uniforme. Astfel se înțelege prin muncă de către unii mișcarea corporală, sau spirituală, care înlătură din drumul ei o dificultate. Scurtarea însăși a drumului, prin sporirea vitezei, este o muncă. Este chiar de ajuns ca numai mișcarea să existe, pentru ca ea să se numească muncă. După unii filosofi mecaniciști lumea întreagă este un lanț înfinit de manifestări de muncă; lanț care se desfășură pe toata durata timpului și pe toată întinderea spațiului. Munca este peste tot. Omul care se apără de muște, precum și copilul care se suie în vârful pomului, luându-se la întrecere cu alții copii, cu toții muncesc, fiindcă se luptă cu vădite dificultăți. Unul cu muștele; ceilalți cu înălțimea pomului. În categoria muncitorilor trebuie să punem apoi pe toți excursioniștii care urcă cu mare trudă pe potecile de munte, precum și pe vânătorii care au întâlnit în cale și s'au luptat cu animale sălbatice. Iar în categoria specială a intelectualilor muncitori, trebuie să punem negreșit pe toți aceia, care învingând uitarea, reproduc din memorie fără greșeală poeziile învățate în copilărie. Muncitoare așa dar ar fi

toată lumea. Căci nu este om care mișcându-se să nu dea la o parte dinaintea sa o dificultate care-l împiedeca să fie, așa cum dorește. Cu dificultăți luptă toată lumea: dela copil până la bătrân; dela sărac până la bogat. Dacă a munci înseamnă numai atât, atunci pentru o asemenea muncă nu este nevoie de un învățământ special. În orice caz nu este nevoie de școală. Este în deajuns tradiția și imitația.

Pentru alții, munca are înțelesul de efort. Și acest înțeles este vag, întocmai ca și cel precedent.

Munca, producătoare de civilizație, și pentru care avem în vedere un anumit învățământ, nu consistă în simplul efort, pe care-l face un om în vederea orișicărui scop. Efortul, bunăoară, pe care-l face cineva de a ieși de sub dărâmurile unui zid are vădit un scop, și este însoțit de multă oboseală, dar nu este o muncă pentru care trebuie creat un învățământ special. Tot așa nu este muncă, în înțeles propriu, nici efortul de a împăca pe doi vrăjmași care au ajuns să se lupte cu cuțitele, sau invers, efortul de a ațâța pe doi oameni pașnici să se răzbune unul contra altuia. Eforturi de acest fel au fost cunoscute de mult în viața oamenilor primitivi, fără ca ele totuși să fi fost producătoare de civilizație. Cu toată filosofia lui Maine de Biran, care face din efort un izvor al libertății, efortul în sine este o impresie de natură pur psihologică; adeseori o impresie iluzorie. Câți bolnavi mintali nu trec din efort în efort, închipuindu-și că luptă cu tot felul de greutăți!

Efortul intră în complexul activității de muncă, drept element, dar el singur nu este niciodată suficient pentru a produce munca adevărată. Munca adevărată este o activitate conștientă, dirijată de o instrumentație tehnică, prin mijlocirea căreia se poate ajunge la produse obiective și prevăzute. Activitatea dirijată după inspirație, schimbătoare în rezultatele ei dela om la om, nu este o muncă adevărată; în orice caz nu este o muncă pentru care să fie de nevoie un învățământ. Asemenea activitate constituie cel mult o ocupație, nu o muncă: ocupație care după om și după împrejurări poate fi utilă sau inutilă societății; ajutoare sau indiferentă civilizației. Și omul primitiv a fost ocupat: cu vânatul; cu culegerea de fructe; cu aranjarea peșterii pentru locuit; cu îngrijirea corpului și cu pregătirea hranei; cu dansurile și cu muzica. etc.; toată ziua a fost ocupat, fără însă să prac-

tice o muncă adevărată. Deprinderile câştigate de el în aceste ocupații, constituiesc un cămin sufletesc al său propriu, care trăiește și dispore deodată cu dânsul, nu se transmite descendenților și nu realizează un progres de civilizație.

Munca adevărată, producătoare de civilizație, cere negreșit efort, dar efort cu dirijare conștientă în vederea unui scop; dirijare asigurată, mai totdeauna, prin o instrumentație tehnică. Efortul nedirijat, după o instrumentație tehnică în vederea unui scop, este un simplu gest de valoare subiectivă, fără consecințe pentru progresul civilizației. El dovedește bune intenții la acela care-l face, nu și capacitate de muncă.

Specificul muncii stă în modalitatea dirijării, iar nu în intensitatea efortului. Un efort, puțin intens, dar bine dirijat, este totdeauna mai producător de rezultate, decât un efort anarhic, fie el cât de intens. Un om slab, chiar slăbănog de tot, ajutat de tehnică și de prevedere științifică, poate executa o muncă, pe care sute de alți oameni, dotați cu mușchi puternici și bune intenții, nu o pot nici măcar începe.

În înțelesul muncii, cu alte cuvinte, dispozițiile de joc și de mișcare, precum și efortul, au un rol ajutător nu principal. Rolul principal îl are dirijarea pe care o dă omul dispozițiilor ale de mișcare, de joc și de efort. Muncitor este acela care, izbutește să iasă din cadrul subiectiv al dispozițiilor înăscute făcându-le pe acestea să realizeze, prin mijlocirea tehnicii, un scop de mai înainte prevăzut. Cu cât dirijarea este mai conștiincioasă și mai bine luminată de prevedere științifică, cu atât munca este mai reală. În deosebire de ocupație, care este lăsată la jocul improvizăției, munca este o activitate disciplinată în executare.

Nici scopul urmărit, nici tehnica de care ea se servește, nu sunt lăstate pe seama improvizăției. Căci scopul muncii nu poate fi decât în conformitate cu legile naturii externe, pentru a fi prevăzut; iar tehnica de asemenea, nu poate fi decât scoasă și verificată prin experiment științific; prin urmare unul ca și cealaltă nu pot fi improvizate ci strict determinate de realitatea naturii. Indemnul la muncă vine la om numai după ce în sufletul lui a încolțit încrederea în cunoștințele obiective despre natură, precum și în tehnica inventată de el. Fără această încredere,

poate să existe uneori o muncă impusă, o muncă de sclav, nu însă o muncă liberă, pornită din inițiativă proprie. În acest înțeles se vorbește, în țările culte ale Europei, de dreptul la muncă. Dreptul la muncă presupune că munca este liberă. Civilizația modernă este produsul muncii libere.

La acest înțeles al muncii adevărate, care este acela al muncii libere, au ajuns popoarele europene foarte târziu, după sute, sau poate mii de secole; secole de primitivitate și de sclavie. Inceputurile acestui înțeles, s'au întezit și organizat definitiv, deodată cu introducerea metodelor experimentale în practica omului de știință. Căci în metodele experimentale, unde verificarea adevărilor ipotetice se face prin mijlocirea instrumentației tehnice, este dat simbolul oricărei munci tehnice adevărate. Uzinele industriale, în care munca lumii civilizate de astăzi își găsește marile ei centre de producție, n'ar fi fost cu puțință dacă înaintea lor n'ar fi existat laboratorul omului de știință experimentală.

În laborator s'au anticipat realizările practice, pe care apoi industria le-a multiplicat și le-a pus la îndemână fiecui. Laboratorul științei experimentale este instituția generatoare în care se pregătește viitorul muncii industriale. Aci se săvârșesc în cantitate redusă, dar în calitate superioară, toate genurile de muncă tehnică pe care le întâlnim în viața popoarelor de astăzi. Avântul industrial al timpului nostru este fructul muncii de laborator. Originalitatea inventivă a acesteia susține în mijlocul fiecărui popor producția industrială. Fiecare popor își are pe terenul muncii industriale caracteristica originalității pe care i-o dă elita oamenilor săi de știință experimentală.

Strânsa legătură pe care am constatat-o între organizarea definitivă a muncii tehnice, care este adevărata producătoare de civilizație, și introducerea metodelor experimentale în știință; din care cauză întârzierea producției industriale nu este o coincidență întâmplătoare, ci dimpotrivă este un fapt esențial în problema tehnicii și mai ales a învățământului tehnic. El ne dă cheia explicării a multor nedumeriri.

Pentru ce omenirea a ajuns așa de târziu la practicarea muncii tehnice, când nevoia acesteia era de mult simțită? Pentru

ce în timpurile vechi primele începuturi ale muncii tehnice au fost disprețuite și lăsate pe seama sclavilor? Pentru ce metode experimentale și-au făcut așa de târziu apariția; când este sigur că omenirea antică a avut în mijlocul ei cugetători iluștri, considerați chiar până astăzi ca neîntrecuți?

Aceste nedumeriri și multe altele au făcut ca în problema tehnicii, și mai ales a învățământului tehnic, să se producă o discuție fără sfârșit, și în cursul căreia au fost întrebuințate tot felul de argumente. S'au invocat condițiile economice noi în care trăiesc popoarele moderne, în deosebire de cele vechi. Apoi, decăderea credințelor religioase și înlocuirea lor prin libertatea de cercetare științifică. S'a invocat dezvoltarea individualismului în viața socială. Intensificarea raporturilor dintre oameni prin descoperirea de continente noi, și prin înmulțirea căilor de comunicație. Apoi răspândirea unor ideologii filosofico-creștine care identificau chemarea omului pe pământ cu realizarea însușirilor sale de muncă. Condițiile geografice care au impus fiecărui popor genuri de muncă deosebite, după natura solului pe care locuște. În sfârșit în anii din urmă, cu progresele obținute de cercetările psihologice și antropologice s'au pus în circulație argumente care ating mai de aproape miezul discuției, întrucât ele se referă direct la structura sufletească a omului, unde foarte probabil trebuie să se găsească explicarea constatatei coincidențe. În seria acestor argumente vom căuta și noi sprijin pentru deslegarea problemei puse în discuție.

Structura sufletească a omului este astăzi pentru psihologii și antropologii contemporani o noțiune care a înlocuit pe de-a'n-tregul vechea noțiune a substanței sufletului. Psihologii mai ales fac din structură o noțiune dominantă. Ei atribuesc structurii (sau după unii: formei, configurației, etc.) caracterul de invariant, pe care mai înainte îl avea substanța sufletului. În structură se păstrează unitatea și identitatea cu sine însăși a vieții sufletești; în ea, sunt elementele care pot servi pentru o explicație științifică. În structură se află cu alte cuvinte, realul pe care vechii psihologi îl căutau în substanța sufletului.

Înlocuirea aceasta a adus pentru știința vieții sufletești foloase apreciabile. Ea a înlesnit, în primul rând, a propierea psiho-

logului de metodele experimentale. În adevăr, noțiunea de substanță a sufletului era din principiu refractară la orice fel de experiment, ea fiind concepută ca spirituală și deci fără dimensiuni de spațiu și timp. Structura dimpotrivă este legată fie de o intuiție fie de o ordine ideală, în care sunt implicate dimensiunile spațiului, sau ale timpului. Structura este totdeauna constituită din relațiuni, cu înțeles logic, și pe care le putem lumina la ocazie prin mijlocirea experimentului. În al doilea rând, noțiunea de structură, introdusă în știința vieții sufletești, are avantajul de a găsi analogii în domeniul celorlalte științe speciale, care pot să-i fie de folos. Astfel: în Fizică, în Chimie, în Mineralogie etc. intervenind adeseori noțiunea de structură, analogiile sunt ușor de stabilit. Chiar dacă noțiunile de structură, utilizate în aceste științe, s'ar deosebi de acea din Psihologie, totuși din compararea acestora din urmă cu acelea utilizate în celelalte științe speciale, pot să rezulte indicații prețioase care să ducă la îmbogățirea noțiunii din Psihologie. Lucru ce s'a și întâmplat. Structura în Psihologie a fost concepută la început ca figură geometrică, adică în înțeles de structură statică; numai după aceea, prin analogie, după modelul câmpurilor magnetice din Fizică, ea s'a îmbogățit cu înțelesul de structură dinamică. Și odată îmbogățită cu acest înțeles, au năvălit în definiția ei multe alte împrumuturi. Psihologii din ultimii ani vorbesc: de potențialul și inerția structurii; de elementele dominante ale structurii; de rolul catalizator al unor structuri; de polaritatea dintre elementele structurii; de energie structurală în creștere și descreștere; de complexuri structurale, etc., de tot felul de structuri sufletești prin analogie cu structurile materiale.

Mai important, ca toate aceste împrumuturi însă, este orizontul cel larg pe care-l aduce noțiunea de structură în studiul vieții sufletești, prin introducerea ideii de evoluție, și prin aceasta prin stabilirea unui contact strâns între Psihologie și Biologie. Noțiunea sufletului substanță, din vechea Psihologie, era greu de împăcat cu ideea evoluției. Prin caracterile de finitate și nemurire atribuite sufletului, ea era chiar cu totul contrară. Noțiunea de structură dimpotrivă se împacă ușor; ba chiar ea se completează prin ideea de evoluție. Căci, întocmai cum, în știința Biologiei, evoluția speciilor animale rezultă din compararea for-

melor acestora, așa și în Psihologie, evoluția vieții sufletești constituie însăși explicarea faptului că pe suprafața pământului se găsesc structuri sufletești, diferențiate prin anumite caractere și asemănate prin altele.

Pe baza noțiunii de structură, se dobândește în plus și un criteriu obiectiv pentru aplicarea ideii de progres, așa de strâns legată, în domeniul vieții sufletești, de ideea de evoluție. Foloascele aduse de noțiunea structurii sunt așa de numeroase, că prin ele vechiul capitol al Psihologiei intitulat: despre caracter, a devenit așa de bogat în documentări și în generalizări că el constituie o știință de sine stătătoare, aceea a Caractereologiei sau Tipologiei, în care se cuprind cunoștințele despre diferențieri de caracter, sau de tip, între: indivizi, vârste, clase sociale, națiuni, rase, etc.

În lumina structurii sufletești, ca fapt constitutiv în toate manifestările sociale ale omului, și în primul rând în cele privitoare la munca tehnică, este întreprins și studiul de față. Problema tehnicii își are pentru noi deslegarea în evoluția diferitelor structuri prin care trece omenirea în decursul secolelor. Munca tehnică este o activitate cerută de dinamismul intern al structurii sufletești, la care ajunge omenirea într'un anumit stadiu de evoluție. Primul îndemn spre tehnică vine din plămada sufletului; condițiile mediului extern având rolul de a secunda sau de a împiedeca acest îndemn. De altfel afirmația că mediul extern poate secunda sau împiedeca îndemnul la munca tehnică este numai un mod de a vorbi; în realitate orice fel de mediu poate fi când favorabil, când nefavorabil muncii tehnice, după cum este firea poporului pe care mediul îl adăpostește. Un mediu bogat în materii prime, când este locuit de un popor sălbatec, rămâne fără industrie; dacă este însă locuit de un popor civilizată devine bogat în producție industrială. Un mediu sărac este, pentru un popor, îndemn la muncă industrială, iar pentru un alt popor este o piedecă. Zonele industriale de pe suprafața pământului, nu corespund la gradele de bogăție ale acestuia, ci la însușirile sufletești ale popoarelor. Cu alte cuvinte munca industrială se acomodează la orice fel de mediu, dacă omul este potrivit ei. Aceasta este concluzia la care ajung mulți teoreticieni în materie de cultură, și pe care au adaptat-o mulți publiciști

populari, mai ales în urma propagandei rasiste din ultima vreme.

Este ea pe deplin îndreptățită? Putem oare afirma, pe baza ei, că munca tehnică este apanajul unei anumite structuri sufletești, în care se nasc câteva popoare predestinate? O asemenea afirmare n'ar depăși generalizarea legitimă pe care o îndreptățeste observarea faptelor istorice?

Să examinăm concluzia noastră mai de aproape. După ea, din plămada sufletească a poporului isvorăște îndemnul la munca tehnică, indiferent de condițiile mediului în care poporul trăiește. Dar atunci, cum să explicăm întârzierea pe care a avut-o munca tehnică până ce ea a pătruns în viața omenirii? Plămada sufletească, dirijată spre industrie, a trebuit să fie dela început în mijlocul omenirii, căci altfel de unde ar fi răsărit? Iar dacă această plămadă sufletească, dirijată spre industrie, n'a fost dela începutul omenirii, ci a fost un produs istoric, datorit evoluției, atunci pentru ce numai câteva popoare au ajuns la această plămadă, iar altele nu? Ce face pe unele popoare să persiste în forma de muncă-joc, sau de muncă-ocupație, și nu le lasă să practice munca tehnică, producătoare de civilizație? Ce plumb greu, atârnă în aripile sufletului unor popoare, făcându-le să întârzie dela avântul industrial?

Evident; în forma extremistă la care ajung teoreticienii rasisti, concluzia de mai sus nu se poate susține. Intre munca industrială și structura, sau plămada sufletească, dependența trebuie să fie mai complicată decât așa cum ea apare în lumina teoriei rasiste. Noțiunea de muncă tehnică implică în ea o activitate pe planul conștiinței prevăzătoare, pe când noțiunea de structură se menține pe planul subconștientului. Structura este înăscută, adică ereditară. Ori ereditatea transmite tendințe, nu acte de prevedere. Tehnica implicând acte de prevedere, stă sub dominația structurii, dar nu o reproduce aidoma, ci în ea, pe lângă influența tendințelor din structura internă sufletească, intervin și alte influențe din mediul extern. Din naștere, nu vine nimeni pe lume ca muncitor tehnician!

Teoria rasistă trebuie așa dar modificată și exprimată într-o formă, care să țină seamă de influența și a altor factori, pe lângă aceia cuprinși în structura sufletească a omului. Astfel modificată,

teoria a fost de noi expusă pe larg într'o scriere anterioară, intitulată *Personalismul energetic*, din 1927. Rămânem la teoria expusă în această scriere, fiindcă niciun rezultat nou, adus de cercetările psihologice și antropologice făcute după 1927, nu o contrazice. Din contră avem impresia că cercetările noi întăresc din ce în ce mai mult teoria expusă în *Personalismul energetic*.

În cele ce urmează vom expune, mai întâi, teoria adoptată în *Personalismul energetic*, pentru a arăta apoi în lumina ei, neajunsurile de care suferă, în prezent, organizarea învățământului tehnic.

* * *

Personalismul energetic face o deosebire radicală între individualitate și personalitate. Individualitatea gravitează spre funcțiunile vitale organice; personalitatea, spre funcțiunile sociale și ideale. Individualitatea este cu atât mai caracteristică, cu cât este mai redusă; personalitatea dimpotrivă este cu atât mai caracteristică, cu cât este mai complexă. Amiba este o individualitate; Statul politic o personalitate. Din această cauză viața socială este aproape indiferentă individualității organice; dimpotrivă este esențială pentru constituirea personalităților; oamenii în grupări colective sunt personalități. Personalitatea și individualitatea sunt, cu un cuvânt, pe două planuri diferite. Personalitatea este pe planul social, iar individualitatea pe planul biologic.

Individualitățile organice, în mare număr, se folosesc de funcția conștiinței, ca și omul, pentru a se orienta în mediul lor de viață. Între individualitatea omului însă și celelalte individualități organice există o mare deosebire, în aceea ce privește funcția conștiinței. La om, conștiința funcționează într'un mod cu totul deosebit, prin faptul că în câmpul ei un loc central îl ocupă simțirea *Eului*; simțire care lipsește la celelalte individualități organice. Omul raportează toate actele sale de conștiință la un *Eu*. Prin această raportare, câmpul conștiinței nu se lărgeste, sau se luminează, ci își transformă structura. Simțirea *Eului* pune, între actele de conștiință omenească, opoziții și diferențieri de valoare, care nu există în conștiința celorlalte animale. Omul are dorințe, ambiții, suferințe, amor pro-

priu, etc., convingeri și prevederi proprii personale, în opoziției cu lucrurile străine de el, și pe care nu le prețuește, sau chiar le urăște, pe când în conștiința animală, toate stările de conștiință: subiective și obiective, emoționale și reprezentative, se confundă, și stau la un loc pe același nivel. Nu că în simțirea *Eului* ar fi înăscute, ca niște forme preexistente, aceste diferențieri și opoziții: simțirea *Eului* este de natură afectivă; este o intuiție de prețuire pur emoțională, izvorită din atitudinile de încordare ale corpului omenesc în luptă cu primele greutăți ale mediului de viață; forma ei primitivă are un conținut așa de redus, că aproape nu se poate defini. Cum să definim, *eul* copilului? O simțire mistică de gigantism? O iluzie euforică de putere, dată lui de natură ca o compensație, pentru totala slăbiciune cu care s'a născut?

O definiție este cu neputință de găsit. Cu toate acestea, în jurul simțirii atât de simple a eului se cristalizează actele de conștiință, dela primele licăriri ale acesteia, și se organizează treptat personalitatea omenească. Funcția pe care o au enzimele în transformarea compozițiilor chimice, o are simțirea eului în transformarea sufletească a omului. *Eul* nu dă dela el un adaus de elemente, ci dă numai impuls. El dă înălțimea dela care curge cursul vieții sufletești. Sau, în cuvintele din *Personalismul energetic*, este fermentul iar nu tiparul personalității omenești.

Eul, la primele sale începuturi, a fost o simplă intuiție emoțională. El s'a îmbogățit mai târziu cu multe elemente intelectuale, care au permis apariția « conștiinței de sine », sau a « eului rațional »; totuși, și după această transformare, fondul primitiv emoțional s'a păstrat. În *eul* cel mai rațional persistă un fond irațional, emotiv. Din acest fond irațional izvoresc înclinările neresistibile, acel « fiat » de care ne vorbesc filosoffii în actele voinței. *Eul* impune cursul de viață al fiecărui om. El dă chemarea sau vocația. În el nu stă o mare bogăție sufletească; dimpotrivă conținutul său este mic, aproape punctiform. Și cu toate acestea, în conținutul lui mic stă resortul tuturor tensiunilor sufletești. Un răsător este predestinat să fie vijelios, sau potolit; înconjurat de ghiață sau de verdeață, după înălțimea pe care el o are pe suprafața pământului. Cu cât vine mai de

sus, cu atât apele sale curg mai repede. Diferența de nivel este generatorul energiei sale.

Tot astfel și cursul vieții unui om. În sămburele eului său stă diferența de nivel, generatorul de energie. S'a născut cineva, purtând în intuiția eului său primitiv o perspectivă de superioritate față de lumea înconjurătoare; se simte puternic și fără seamăn, atunci drumul vieții sale este indicat: nimic nu-l va face să-și piardă curajul; va fi un optimist. Dimpotrivă, un altul va fi pesimist, dacă în intuiția eului său superioritatea va fi de partea lumii înconjurătoare. Un om este războinic și un altul religios; unul este artist și altul negustor, unul este contemplativ și altul activ: fiecare ia forma de viață care convine intuiției eului său. Forma de viață este, după vârsta omenirii, săracă sau bogată, simplă sau complicată. Un războinic din timpul faraonilor egipteni, are un alt port și alte deprinderi, de cum are un războinic din timpul nostru. Intuiția eului lor a rămas totuși același. Potențialul energiei la unul și la celălalt este susținut pe același resort intern.

Eul este însă, în formarea personalității omului, cu rolul de ferment organizator, iar nu cu rolul de tipar. El determină procesul de formație, nu și forma însăși a personalității. Elementele din care se constituie forma personalității sunt date de tradiția și de cultura mediului social. Asupra lor eul are o putere regulativă, iar nu constitutivă. Personalitatea datorează eului începutul și direcția structurii sale, iar pentru rest, adică pentru tot ce privește materialul și forțele de coeziune ale acestui material, ea își are organizația sa proprie ¹⁾.

Dacă personalitatea omenească s'ar forma numai prin amplificarea progresivă a eului, atunci diferențierile ei ar fi foarte puțin numeroase. Ele s'ar mărgini la câteva tipare, caracterizate prin dominația emoțiilor egocentrice, așa cum le prezintă vârsta

¹⁾ Unii psihologi mai noi, sub influența ideilor psihoanalitice ale lui Sigm. Freud, înlocuiesc personalitatea cu *Supra-Eul* (N. Mărgineanu, *Psihotehnica*, 1943, p. 140 și urm.). Înlocuirea, departe de a aduce o lumină în plus, produce confuzie. Termeni ca: *supra-eul*, *supra-omul*, *supra-individul*, etc. sunt imagini frumoase, dar nu termeni potriviți cu observarea strict științifică.

copilăriei. Procesul formării personalității însă se emancipează treptat de sub dominația emoțiilor egocentrice. În manifestările omului matur, eul este de nesuferit (*le moi est haïssable*, zice Francezul), pe când în manifestările copilului din contra eul este mai de grabă plăcut. Un mare psiholog american, E. B. Titchener, deși afirmă importanța personalității, tăgăduște existența eului ca simțire proprie, și lucrul acesta nu este de mirare. Savanții, care de regulă sunt și bătrâni, sunt predispuși la o evadare de sub dominația egocentrismului; sunt impersonali, sau după părerea poporului, sunt modești.

Cu cât mai vibrant este eul, cu atât mai amorfă este personalitatea. Un om vanitos și exagerat de ambițios este în genere un om fără caracter. Cu cât mai ordonat este eul, cu atât mai energetică este personalitatea. Și deosebirea se explică. În eu intră factori legați de spontaneitatea individualității, pe când în personalitate intră factori biologici și psihologici legați de viața speciei omenești. Nimic din aceea ce constituie tendințele și deprinderile personalității nu-și are începutul în improvizațiile momentului. Gestul faptului hotărât; cuvântul inspirat de bună intenție; gândul iscoditor de tehnică; normele de conduită în împlinirea datoriilor; principiile după care se stabilesc convingerile și se probează adevărul; toată rânduiala, în sfârșit, din organismul persoanei noastre își are rădăcinile în îndepărtatul trecut al culturii omenești.

Noi nu inventăm limba în care ne înțelegem; nu inventăm logica, după principiile căreia ne convingem; nu inventăm obiceiurile pe care le practicăm și nici normele de morală, după care ne prețuim; toate acestea sunt plămădite după legile fixate de istoria omenirii. Singurul lucru nefixat de istoria omenirii este originalitatea eului individual. Această originalitate este o promisiune împrăștiată cu dărnicie de natură în sufletele oamenilor. Ea cheamă la viață personalitatea fiecăruia. Dar personalitatea fiecăruia este constituită din elemente care au precedat, și care vor continua să existe mai departe, pe când originalitatea eului îndeplinindu-și rostul, dispăre. Imperecherea fericită a acestor elemente dă aceea ce se numește caracter tare, sau persoană energetică.

În rezumat, teoria adoptată de *Personalismul energetic*, cu privire la structura sufletului omenesc, face o profundă deose-

bire: între individualitate și personalitate mai întâi și apoi între eu și personalitate. Individualitatea este pe plan biologic, iar personalitatea, pe plan social; eul este un ferment afectiv, în jurul căruia se cristalizează personalitatea; însă personalitatea este constituită din alți factori, de cum este constituit eul. În compoziția personalității intră moștenirea culturală a trecutului omenirii, pe când în eu se manifestă originalitatea individualității.

Prin aceste deosebiri sunt evitate exagerațiile teoriilor rasiste, care pretindeau să explice genurile de muncă practicate de un popor, din dinamismul numai al structurii de rasă, fără a ține în seamă condițiile vieții culturale ale poporului. După teoriile rasiste, genurile de muncă ar fi oarecum predestinate; omenirea ar trebui să prezinte popoare cu muncă tehnică dela originea lor și popoare în veci condamnate să nu cunoască tehnica; o constatare pe care n'a făcut-o niciun istoric.

Aceea ce se constată istoricește este cu totul altceva. Se constată anume, că în orice fel de structură rasială există în mod sporadic dispoziții spre muncă tehnică, dar că aceste dispoziții sunt înlăturate de tradiție. În mijlocul popoarelor primitive, acei cu dispoziții spre tehnică, din cauza tradiției, sunt împinși spre vrăjitorie; în loc de a fi tehnicieni ei sunt vrăjitori, sau magi. Pentru organizarea muncii tehnice nu este de ajuns impulsul lăuntric pornit dela eul individual, mai trebuie ca în jurul acestui eu să fie cristalizată o personalitate, care să dispună de mijloace intelectuale și morale pentru realizarea impulsului. Pe cât timp această personalitate, este amorfă, impulsul dat de eu ia o cale anarhică spre misticism și gigantism. Vrăjitorii au fără îndoială eul lor bogat în impulsuri spre tehnică, dar la ce folos? În loc de a se menține la aceea ce este posibil, ei încearcă să oprească soarele pe loc și să facă zi și noapte după voie. Teoria modificată și expusă în *Personalismul energetic*, prin deosebirea făcută între eu și personalitate evită exagerările teoriilor rasiste și ne pune pe cale să găsim adevărata explicare a faptelor care se leagă de problema tehniceii.

Trecem după acestea la consecințele care decurg din aplicarea acestei teorii. Cele expuse până aci permit să lămurim raportul

în care stă munca tehnică cu personalitatea omenească. Care este contribuția pe care o aduce munca tehnică la formarea personalității? Este ea o contribuție sporadică, sau este o contribuție de primă importanță și deci permanentă?

Răspunsul, pe care-l dă *Personalismul energetic* la aceste întrebări, este următorul. Deprinderile la muncă provoacă statornicirea multiplilor aptitudini din structura sufletului omenesc, iar pe această statornicie se fundează personalitatea. Prin deprinderile la muncă, eul suferă prima îngrădire în expansiunea sa mistică. Munca mărginește treptat jocul și gigantismul lui infantil. Cu cât ea își însușește mai mult caracterul tehnic, cu atât îngrădirea eului este mai bine fixată, și cu atât opoziția dintre organizarea personalității și eu se adâncește. Deprinderile la munca tehnică sunt primele cristalizări de aptitudini, care diferențiază obiectivitatea personalității de subiectivitatea eului. Pe măsură ce ele se înmulțesc, formarea personalității dobândește o continuitate care stă în corelație cu evoluția întregii umanități, și prin umanitate în corelație cu energia întregii naturi. Căci din ce rezultă oare deprinderile la munca tehnică, dacă nu din uniformitatea obiectivă a experienței omenești, care este și ea un rezultat al uniformității legilor naturii? Legile naturii impun datele experienței omenești, iar acestea impun deprinderile la muncă tehnică, din care apoi se constituie fondul obiectiv al personalității.

În rezumat: Eul se produce spontan în mijlocul naturii, și provoacă formarea personalității; dar natura prin uniformitatea legilor sale constrânge personalitatea la o experiență ordonată, și prin aceasta se opune subiectivității eului. Evoluția personalității, susținută pe înmulțirea deprinderilor de muncă tehnică, reprezintă o luptă continuă cu eul. Progresul tehnicii reprezintă regresul misticismului inițial al eului.

Deosebirea de natură dintre eu și personalitate, deosebire care face ca în structura sufletului omenesc fiecare dintre aceste două să se prezinte într'o polaritate contrară, precum și rolul important pe care-l are munca în formarea personalității, dau explicarea faptului că munca disciplinată prin întrebuințarea tehnicii a venit așa de târziu în evoluția omenirii. Omul primitiv, ca și copilul, urăște munca; și o evită pe cât poate. Munca

disciplinată, mai ales. Căci eul lui, nefrădit de personalitate, vânează izbânzi ușoare în contra dificultăților legate de mediul vicții. Primitivul, ca și copilul, este aplecat la minciună și la furt, nu fiindcă este vițios, după cum cred moraliștii, ci fiindcă personalitatea lui este amorfă față de mobilitatea oului. El minte și fură, fără mustrare de conștiință. Dificultățile vicții îl silesc numai treptat la practica muncii, dar această practică a muncii începe cu genurile muncii apropiate de joc și de ocupație distractivă, și numai târziu, târziu de tot, ajunge la munca adevărată. Culegerea de fructe, vânătoarea și pescuitul, care au caracterul de muncă la noroc, sunt cele preferate. În aceste genuri de muncă intervin și oarecare instrumente. Aceste instrumente însă corespund prin forma lor mai mult gustului estetic și tendinței antropomorfe a primitivului, decât utilității lor practice. Instrumentul nu are încă un scop propriu zis economic, cât un scop de vrajă, sau de magie. În credința primitivului misterul primează funcția de calcul economic pe care o are invenția tehnică.

Și în această credință a trăit omenirea multe veacuri. Funcția invenției tehnice s'a impus în mijlocul ei numai târziu și cu multă greutate. Iar după ce s'a afirmat, impunându-se cu de-a-sila de dificultățile vicții sociale, multe alte veacuri ea a fost considerată ca fiind de o valoare inferioară față de celelalte funcții de creație. Ea venea în urma invenției poetice și metafizice; și în orice caz era socotită ca nepotrivită cu condiția omului de elită.

De abia la începutul erei moderne, deodată cu introducerea metodelor experimentale în știință, invenția tehnică și-a ridicat valoarea, care a crescut apoi continuu până în zilele noastre. Dificultățile vicții sociale, și în primul rând înmulțirea populației, o vor face să crească și de aci înainte continuu.

Considerațiile arătate până aci explică, pe lângă întârzierea suferită de organizarea muncii tehnice și cauza pentru care învățământul tehnic are și va avea de luptat cu multe piedici.

Copilul începe cu un eu, care urăște munca și mai ales munca disciplinată. El vrea joc. Ii place să mintă și să fure, cu toată nevinovăția. Ce face învățământul tehnic, de grad inferior, pentru

a-l aduce pe calea muncii adevărate? Foarte puțin. El face mai mult ca să-l mențină pe calea pe care o dorește cul său anarhic. Sub pretextul de a-i da o cultură sufletească integrală, învățământul tehnic de grad inferior, înăbușe la el toate începuturile de muncă disciplinată prin înăvușirea inteligenței lui, cu tot felul de cunoștințe teoretice culese din domeniul istoriei, al gramaticii, al geografiei, matematicii și al dreptului. Cum cultivarea imaginației teoretice nu sunt predate în mod științific, și nici nu sunt bine alese, ele mai turând încurcă decât limpezesc inteligența copilului. În ce privește contribuția adusă de aceste cunoștințe la pregătirea deprinderilor cerute de munca tehnică de atelier, ea poate fi de-a-dreptul denumită de nulă, dacă nu chiar de ironică farsă. Căci, cum poate fi altfel denumită contribuția adusă de citirea multor bucăți de literatură populară, în care viața de haiduc și de pierde-vară, sunt descrise în culorile cele mai simpatice? Rar elev de școala inferioară de meserii care să știe de frământările sufletești prin care a trecut un inventator tehnic; dar în schimb, nu este unul care să nu știe pe de rost poezii dedicate haiducilor. În asemenea condiții școlare, cum să ne mai mirăm că drumul spre hoinăreală este pentru mulți absolvenți de școală inferioară de meserii mai atrăgător decât drumul spre atelier?

Piedica cea mare însă, care ține pe loc învățământul tehnic, nu stă atât în defectele programului de studii din școlile inferioare, cât în spiritul în care acest învățământ este predat în școlile de grad superior; căci în învățământul de grad superior se formează membrii corpului didactic, care au să funcționeze în școlile inferioare. Dacă absolvenții școlilor inferioare își pierd vremea în căutare de slujbe la Stat, în loc să practice meșteșugul învățat, cauza stă în faptul că maieștrii lor n'au reușit să deștepte în ei vocația spre adevărata muncă tehnică, ci spre ocupații ușoare, așa cum ei sunt porniți din firea lor naturală; maieștrii lor n'au reușit să le deștepte vocația, fiindcă nici ei n'au avut deșteptată asemenea vocație. Fiecare țară, în ceea ce privește învățământul tehnic, trebuie judecată după spiritul în care acest învățământ se face în școlile ei superioare. Lipsurile pe care le are învățământul tehnic în școlile inferioare toată lumea la noi le vede și le critică; mulți propun chiar măsuri de îndrep-

tare, dar îndreptarea totuși nu vine, câtă vreme învățământul superior tehnic continuă să se facă în spiritul de până aci. Care este acest spirit care stă, ca o opreliște hotărâtă, în calea învățământului tehnic de toate gradele?

Ne vom sili să-l definim pe cât se poate de lămurit, fiindcă deodată cu definiția lui avem deslegată și întreaga problemă a muncii tehnice.

Elementele pe care această definiție se va sprijini sunt în bună parte cunoscute cititorilor noștri din expunerea de până aci; rămâne acum numai sarcina de a le da o coordonare logică.

Marea opreliște care stă în calea muncii tehnice consistă, după cum am văzut, în tendința pe care eul o dă conștiinței omenești de a oglindi faptele naturii într'o lumină subiectivă și antropomorfică; iar nu într'o lumină de obiectivitate așa cum o cere munca tehnică. De sub această tendință, conștiința se liberează târziu, și numai forțată de dificultățile pe care ea le întâmpină în mediul vieții. Fără aceste dificultăți, conștiința omenească ar fi într'o perpetuă stare de oglindă magică. Faptele naturii ar fi pentru ea un pretext la fabulație; ocazii pentru imagini și metafore. Dificultățile vieții reduc treptat din puterea acestei tendințe, impunând grija unei interpretări obiective a faptelor oglindite. Dar schimbarea se petrece foarte târziu și numai în urma multor compromisuri. Intreaga istorie a culturii omenești, în ceea ce privește progresele tehnice, este constituită dintr'un lung șir de compromisuri între veleitățile exagerate ale eului și cerințele impuse de dificultățile pe care le întâmpină adaptarea omului la mediul său de viață. Înainte de munca disciplinată, pe care o cere tehnica, omeneștii cunoaște munca-joc; munca fără disciplină. Tehnica își face intrarea în practica vieții numai ca simplă ajutorare a expansiunii eului, a ego-centrismului. Astfel, în construcțiile de arhitectură, bunăoară, tehnica a fost întrebuințată și în vechea lume, căci altminteri nu s'ar explica ridicarea atâtor monumente impunătoare pe care această lume le-a lăsat; dar la ridicarea acestor monumente tehnica n'a urmat legile sale de strictă utilitate, ci a stat în serviciul înclinațiilor personale ale aceluia care construia. Arhitectura veche nu cunoaște o știință a urbanisticii, ci stă sub conducerea improvizației eului. De asemeni, în agri-

cultură, care este ocupația principală a omnirii din toate timpurile, tehnica a pătruns de multe secole, însă ea este și astăzi la discreția improvizăției personale, nu a legilor sale. Legile proprii ale tehnicii se impun omului la mare nevoie; și anume, când populația devine numeroasă, iar zestrea naturii pământului prea sărăcăcioasă. Tehnica este o creație a nevoii. Câtă vreme această nevoie nu bate la poarta conștiinței omului, omul continuă să muncească după înclinațiile sale înnăscute; adică, după improvizările eului său.

Din această cauză răspândirea muncii tehnice în omenire s'a făcut, precum am spus, prin mijlocirea compromisurilor. Din aceeași cauză apoi și spiritul în care se face învățământul tehnic, în zilele noastre, este tot rezultatul unui compromis.

Tânărului care intră într'o școală de învățământ tehnic, nu i se spune niciodată în mod sincer, că munca tehnică pe care el a venit să o învețe, și pe ale cărei deprinderi își va constitui personalitatea viitoare, este impusă de duritatea condițiilor mediului; că în consecință, prima lui grijă urmează să fie trezirea conștiinței, pentru a prinde în ea realitatea lumii așa cum ea este, iar nu cum ea este dorită să fie; ci, în loc de a i se spune acestea, i se spune dimpotrivă, pentru a-i menaja susceptibilitatea eului, că munca tehnică nu face decât să-i prelungească organele, dându-i a înțelege, că menirea tehnicii este să fie o podoabă iar nu o armă de luptă pentru om. Și astfel tânărul, pe tot timpul studiilor sale în școala tehnică, păstrează o atitudine similară cu aceea pe care o au tinerii care studiază în școli de bele arte, de drept, de litere, sau filosofie. Practica conștiințioasă a metodelor experimentale, și mai ales deprinderea de a observa natura cu o desăvârșită obiectivitate, sunt la el prea puțin intrate în suflet. Știe, din carte, că experimentul este temeiul învățământului tehnic, dar în experiment el nu trăiește, și de aceea nu crede în el. Il înlocuște, sau îl ocolește ori de câte ori se prezintă ocazia. Pentru ilustrarea acestei atitudini, citez cazul unui student al Școalei noastre Politehnice din București, care-mi stă de mulți ani întipărit în amintire și pe care îl consider ca un caz tipic pentru caracterizarea spiritului în care se face învățământul tehnic în cele mai multe școli. Reproduc din caietul meu de însemnări zilnice: «Luni 18 Noemvrie 1929. Foarte

interesantă conferința d-lui profesor M... asupra *petrolului și derivatelor sale*. Expunere clară, însoțită de experimente bine alese. Dar mai interesantă a fost pentru mine învățătura pe care am tras-o din o observație făcută asupra unui student politehnician, ce stătea alături de mine. Studentul politehnician nu prea da atenție la experimente, deși urmărea conferința destul de încordat. L-am întrebat la sfârșitul conferinței asupra motivelor acestei atitudini. El mi-a răspuns neted: îmi place mai bine ca experimentul să-l citesc, fiindcă atunci îl înțeleg mai bine. Numai când citesc mă conving. Și cum știu că profesorul M... are sub tipar conferința, mă rezerv a studia din broșură întreaga chestiune. Iată o atitudine pe care trebuie să nu o aibă un politehnician! Cartea este pentru istoric, pentru filosof, pentru jurist, pentru literat, etc. dar nu pentru politehnician. Sau pentru acesta, în al doilea rând, ca ajutor ocazional, nu ca temei. Studentul meu își făcea studiile în spirit mai mult juridic, decât tehnic ».

Din nefericire într'un asemenea spirit cărturăresc își fac studiile cei mai mulți studenți ai școlilor tehnice. Realitatea naturii pentru ei există numai întru cât o permite omenescul. Adică: atitudinea lor spirituală este un compromis între realism și umanism. Pe de o parte, ei recunosc că tehnica le dă mijlocul de a-și întreține firul vieții, căci de aceea au și intrat într'o școală tehnică; dar pe de altă parte, tradiția umanistă, stăpânită de divinizarea omului, îi face să prefere înaintea observației naturii și a experimentului metodele bazate pe introspecția sufletească. Prestigiul umanismului îi ține ancorați în credința că munca nobilă, și demnă de omul liber, este aceea care curge direct, ca un joc, din inspirațiile cului, iar nu ca o necesitate din greutățile vieții.

Mulți dintre absolvenții școlilor superioare tehnice preferă de aceea să treacă, în ochii lumii, drept cărturari și nu drept măiestri ai muncii tehnice. Acest spirit îl aduc ei cu dânsii apoi în învățământul tehnic inferior și prin aceasta întârzie civilizarea neamului nostru întreg.

C. RĂDULESCU-MOTRU

LITERATURĂ

Am ajuns în toamna acestei zile.
Ar trebui să plouă și inimile să doarmă,
calendarul ar trebui să-și fluture disperat și ridicol cel
câteva file
și, în orice caz, liniștea să amenințe ca o armă.

Ar trebui să înalț către o himerică iubita
acel ași patetice, moi și dulci lamentări
moartea ar trebui să-mi fie o mare ispită
și să-mi fac din toate nimicurile întrebări.

Ar trebui poate să ghicesc în noapte
chemările unui « dincolo » nebănuit
și să plâng chinuit de înălțimea pereților
sau de nu știu ce vis neisprăvit...

Din toate astea nu se'ntâmplă nimic
sânt atâtea lucruri din care poți să faci o poezie!...
Fapt e că cerul este tot albastru
și stelele mai mult decât o mie...

DRAMĂ ÎN PARC

Femeea avea ochi oboșiți și buze de anilină;
îi număram indiferent dege'ele mâinii recl.
Era frig, târziu, minutele defilau seci
și ne privea de sus, în capul gol, o lună plină.

Grădina publică era tristă și goală;
toamna beată își pierduse toate vanitățile.
Liceanul cu coșuri și clanuri pesimiste
se uita la cer și concepea cine știe ce poezie banală.

Mă gândeam tot mai încăpățânat la Violaine —
era atât de departe de București...
Femeea de alături se socotea totuși prezentă
și mă întreba profesional: «mă iubești?»

Era preferabil să fi fost beat, nebun,
sau să fi avut măcar o sută de lei
singurătatea era mai ieftină
chiar decât îmbrățișerile ei...

Femeea avea ochi oboșiți și buze de anilină;
aș fi putut să o sărut până dimineața —
dar ea voia bani și eu vream să fiu singur...
Era acesta un motiv pentru ca vreunul din noi să-și
ia viața?...

Eram desgustat profund, Dumnezeu să mă ierte —
liceanul plecase; luna goală zâmbea cu fantezie.
Cel puțin era liniște, femeea bună și calmă...
... Când m'am trezit, banca era dură și eu nu mai
aveam pălărie...

RĂZBOI

Sântem oameni inteligenți — ți-e mai mare dragul!
Pri-tene, versul e otravă și pâinea e scumpă și rea;
altădată ședeam de vorbă și scuipam
și nu ne părea rău că timpul trecea.

Astăzi, în birou e prea frig și oamenii sânt uscați și
galbeni —
fiecare e plin de milă și tuți au un gând meschin.
Nopțile sânt sticloase ca ochii morților
și ca să te mai îmbeți trebuie să bei spirit, nu vin.

Altădată eram mai proști și ne vedeam de treburi;
aveam bani, timp, nostalgia foamei — și era bine,
știam doar că în Japonia se vând becuri ieftine
și că zilele ne sânt teribil de puține.

Sântem oameni inteligenți — ți-e mai mare dragul! . . .
vom avea și noi să povestim de un război
frumos, mare, epopic, nemaivăzut,
la care, ehe! am luat parte și noi! . . .

Prietene, îți spun, versul e otravă și pâinea e scumpă.
O să te întreb totuși peste cinci ani — fără pic de
pedanterie —
(când vom fi iar proști și vom avea vreme):
. . . « Înainte sau după marca bătălie? »

Măine o să vie primăvara cu flori multe și inutile —
dar fetele sânt dactilografe și luna e pătată de venin,
ropșile sânt sticloase ca ochii morților
și ca să te mai îmbeți trebuie să bei spirit, nu vin

GEO DUMITRESCU

C A I N

Zwei Seelen wohnen ach! in meiner Brust ...
Faust către Wagner.

Acum douăzeci și mai bine de ani, cam la începutul acelei epoci de frământări și dibuiri, de speranțe și iluzii, care a urmat după Versailles, Trianon, Saint-Germain și Neuilly, mi s'a întâmplat să mă gândesc câtva timp cu stăruință, cu oarecare pasiune chiar, la o lucrare literară pe care n'am mai realizat-o însă.

La început, în intenția mea lucrarea aceasta fusese destinată scenei. Ea ar fi trebuit să devie o dramă într'un act, o dramă construită strâns, toată de acțiune interioară și exploatând o temă de psihologic și de morală, care mi-ar fi oferit ocazia unor explorațiuni îndrăznețe în adâncimile misterioase ale sufletului omenesc.

Nu mă găseam la prima încercare în genul acesta. Încă de demult, Teatrul Național din Iași îmi reprezentase — reluându-l în două alte stagiuni, — un poem dramatic în versuri, scris într'o vacanță de Paști pe când aveam 18 ani. Trecusem și la alte încercări, despre care voi vorbi mai târziu. Dar drama aceasta avea o semnificație și o importanță aparte. Cu ea înțelegeam să fac proba definitivă a forțelor mele și mai ales să dau satisfacție vagilor ambiții pe care, cu intermitențe, le nutrisem de-a-lungul anilor.

Mintal, am și construit-o, drama aceasta a mea, fără prea multă întârziere; în liniile ei de căpetenie cel puțin, în elementele prime ale arhitecturii sale. Am redactat chiar prima scenă și câteva dialoguri din cele următoare. Dar n'am mers niciodată mai departe. Un sentiment de îndoială, de neîncredere, de teamă,

— da, de adevărată teamă, nu exagerez, — m'a reținut și m'a împiedecat dela orice efort, ori de câte ori am încercat să dau expresie concreță elanului care întreținea intențiile mele.

Probă de onestitate artistică, de conștiinciozitate, — aș putea spune (și poate n'aș greși). Semne de slăbiciune, de neîncredere în mine însumi, — aș putea adăuga de asemeni (și poate n'aș fi nici în ipoteza aceasta prea departe de adevăr).

Pe cât îmi pot da seama după atâta trecere de timp, cred că îndoiala mea avea și o semnificație întru câtva obiectivă; că meditănd la proiectul meu, nu izbutisem să mă conving că teatrul ar fi constituit mijlocul cel mai convenabil pentru realizarea lui; ba poate că el nici nu era decât foarte puțin convenabil sau chiar de loc. Căci dacă teoretic materia pe care artistul în general și literatul în particular o poate folosi la lucrul său, constă în tot ce-i cade sub simțuri, în tot ce poate avea acțiune asupra sensibilității sale, în tot ce are atingere cu spiritul său, apoi nu e mai puțin adevărat că, până astăzi, literatura n'a exploatat decât un număr restrâns de teme și de subiecte și că printre acestea, fiecare gen în parte și-a manifestat preferințele în raport direct cu mijloacele și posibilitățile de care dispune. În literatură, teatrul pare a fi genul care dispune de materialul de creație cel mai redus, după cum romanul dispune, poate, de cel mai bogat și mai plin de diversitate. Și apoi, legile teatrului sunt cu mult mai severe și mai stricte decât ale romanului sau ale nuvelei, care sunt dimpotrivă largi și suplă.

În scurt, peste câtva timp am renunțat la proiectul meu; fără a renunța totuși și la ideea de a trata subiectul care formase atâta timp centrul meditațiilor și al speranțelor mele. Astfel, am hotărât ca drama să devină o simplă povestire și să iee forma unei nuvele. Dar vai! Nuvela a avut aceeași soartă. Era fatal: după atâtea îndoieli și amănări, ora îndemnului misterios și fericit trecuse; și ca în toate cazurile de acest fel, trecuse pentru a nu mai reveni...

Ce importă însă! Realizată sau nu, lucrarea aceasta a avut existența ei, a trăit efectiv în devenire, adică în faza cea mai frumoasă, cea mai strălucită și cea mai adevărată. Cine știe care ar fi fost înfățișarea ei în ziua când, definitiv deslipită de spiritul meu, aș fi acceptat să-i dau drumul în lume!

Cu acea curioasă predilecție pentru paradox (poate nu întotdeauna fericită), pe care o manifestă ori de câte ori discută lucruri făcând parte din teoria poeziei sau în legătură cu procedeele și maniera sa de lucru, Paul Valéry povestește undeva condițiile în care « a terminat » unul din cele mai cunoscute, mai obscure și mai discutate din poemele sale:

« Trebuie să declar, spune el, că *așa cum e astăzi*, « Le Cimetière Marin », nu e pentru mine decât produsul întâlnirii unui travaliu interior cu un eveniment fortuit. Intr'o după amiază a anului 1920, prietenul nostru mult regretat, Jacques Rivière venind să mă viziteze, m'a găsit în una din « stările » Cimitirului meu marin (dans un « état » de ce Cimetière Marin), gata, ca întotdeauna, să reiau lucrarea, pentru a schimba unele lucruri, pentru a suprima altele sau pentru a interveni câte puțin ici și colo. Nu s'a lăsat până ce nu m'a făcut să-i citesc ceea ce scrisesem; iar după ce am citit, până nu mi-a exprimat toată încântarea lui... Și astfel, înfățișarea pe care o prezintă lucrarea mea e datorită *acestui accident...* ».

În cazul meu, întâlnirea n'a avut loc; *accidentul* nu s'a produs. Mă cred astfel liber să vorbesc despre ceea ce s'a petrecut (ca și pentru ceea ce nu s'a mai petrecut), așa cum aș vorbi de o întâmplare interesantă și instructivă, cu totul străină de persoana și de trecutul meu.

Iată acum subiectul, tema și canavaua lucrării de care vorbesc și al cărui titlu, — simbolic, — ar fi trebuit să fie, așa cum îl rezervasem dintru început: « Cain ».

Lucrurile se petrec în Italia, cam prin a doua jumătate a secolului al treisprezecelea, în acea epocă de convulsioni sterile și de lupte absurde, care precede Renașterea și întru câtva o pregătește.

Intr'o după amiază de vară, trei călăreți străbăteau cu grabă un drum singuratic de coastă prin ținuturile muntoase ale Toscanei. Ei veneau din Florența și se îndreptau spre Bologna, Modena sau Parma, poate chiar spre ținuturi mai îndepărtate.

Era după lupta dela Montaperti. Florența guelfă, care-și pregătise o armată din cele mai puternice, fusese totuși învinsă de coaliția gibelină, din care făceau parte Pisa și Siena, eternele sale rivale. Cu câțiva ani înainte, victoria fusese a guelfilor,

căci pentru lumea de atunci (pe care, din gelozie se vede, cea de azi ține cu tot dinadinsul s'o imite și s'o depășească), starea de război era aproape permanentă și în raport cu ea, pacea nu apărea decât ca un accident, ca o pauză sau ca o tranziție... Pierderile guelfilor fuseseră de data aceasta enorm de grele, iar inamicul se arăta implacabil. Atât de departe mersese în pasiunea lui, încât în primele zile ale victoriei puțin a lipsit ca Florența să nu aibă soarta vechei Cartagine. Căci amețiți de succes, gibelinii hotărâseră distrugerca totală a înfloritoarei cetăți și deportarea locuitorilor ei. Numai patriotismul fierbinte și neînfrânta energie a câtorva nobili florentini și în particular al celui Farinata degli Uberti, despre care Dante pomenește undeva în Infernul său, au împiedecat săvârșirea acestei crime. Guelfii rămași cu viață și liberi, luară calea exilului, refugiindu-se cu deosebire în cetățile apropiate, — la Lucca, la Bologna...

Drumeții mei erau dintre aceștia; fugari ca toți ceilalți, proscrisi ca și ei; căutând nu numai adăpost în locuri ospitaliere, cât mai ales alianță și sprijin pentru revanșă.

Cu toată truda pe care o puneau, ei nu înaintau decât anevoie, drumul fiind greu, îngust și nefngrijit: o simplă potecă aproape, ceva mai largă decât de obicei, de-a-curmezișul căreia repezile șuvoaie din înălțimi tăiaseră brazde adânci și strâmbe. Se vedea bine că cei trei pribegi aveau motive grave de a ocoli marile căi umblate și de a evita orice întâlnire.

Dar în timp ce grupul înainta posomorât și tăcut, singura întâlnire pe care orice ar fi făcut n'ar fi putut-o evita, se produse: întâlnirea cu neprevăzutul, cu întâmplarea, cu nenorocirea.

Ce a provocat spaima neașteptată și stupidă a calului și saltul lui nebun într'o parte? O frunză purtată de vânt? Brusca apariție a unei vietăți silvestre? O nălucă, poate? Totul s'a petrecut cu așa fantastică iuțeală, încât nimeni nu și-a dat seama de ce se întâmplă. În câteva clipe numai, cal și călăreț se rostogoleau în hăul care-i înghițise. Un țipăt scurt, un sgomot sec de pietre rostogolite în adâncime, — și apoi nimic, decât marea tăcere a singurătății.

Cuprinși de groază, tovarășii celui căzut descălecară în pripă. Dar prea curând dezolatele lor încercări de a coborî stâncile abrupte și ascuțite, se dovediră infructuoase: văgăuna era inac-

cesibilă. A fost deci o adevărată minune, apariția în acele momente a bunului păstor; gestul spontan și simplu cu care se dăruise pentru mântuirea semenului său; apoi expediția lui fantastică, de-a-lungul zidului de stânci sure, a căror coborâre însemna înfruntarea morții la fiecare mișcare; și în fine, reîntoarcerea cu prețioasa povară, pe drum lung, ocolit și istovitor...

(N'ar fi nevoie s'o mai spun: în planul lucrării mele, — atât în al dramei proiectate la început, cât și în al nuvelei de mai târziu, — acțiunea trebuia să înceapă numai *după* accidentul acesta. Toate câte le-am spus până aici, aveau să reiasă deci mai mult din dialogurile personajelor și din aluziile lor, decât din alte elemente ale textului.)

Mult timp Guido Lamberti (căci acesta era numele rănitului), nu dădu niciun semn de viață. El avea o plagă adâncă la frunte, iar fața, gâtul, pieptul, brațele îi erau pline de răni și contuzii.

Când în sfârșit deschise ochii, lângă el nu se găseau decât păstorul Benedetto și soția lui Francesca, amândoi rămași acolo pentru a-l veghia și a-i da îngrijirile necesare, cei doi călători fiind plecați mai departe, după ajutoare.

Abia atunci, pus la curent de Benedetto, Guido află toate cele întâmplate. Atunci își dă el seama de marele pericol prin care trecuse și de minunata putere de sacrificiu a bunului păstor Mai cu seamă de acest din urmă lucru, pe care-l atestă cu atâta evidență mâinile însângerate care-l îngrijesc și haina sfâșiată de pe trupul înclinat deasupra sa. Astfel, cât din spontană efuziune a inimii, cât din trebuința de a-și descărca sufletul de obida și amărăciunile îngrămădite în el, proscrisul povestește la rândul său tristește împrejurări care l-au făcut să ia calca pribegiei.

Durerile care-l chinuesc și starea de sleire la care l-a redus sângele pierdut, îl fac să se exprime cu oarecare greutate și cu întreruperi dese. Departe însă de a micșora efectul povestirii, lucrurile acestea fac tocmai ca farmecul ei turburător să crească și mai mult. Aceasta se vede în figurile celor care ascultă, în emoțiunea lor, în privirea lor umedă și înduioșată.

Dar cei doi călători plecați după ajutoare, întârzie. Acum soarele s'a lăsat după crestele apropiate și umbrele acestora se întind. — «Nu s'aude nimic?» întrebă gemând rănitul. Și fără a aștepta răspunsul: «De ce nu mai vine nimeni? De ce m'au

lăsat aici? ». Iar puțin timp după aceasta, în agitația febrilă de care e cuprins: — « Trebuie să plec! Trebuie să m'ajutați să plec... Eu am o misiune de îndeplinit. O mare misiune... Trebuie numaidecât s'ajung acolo unde sunt trimis... Cu ajutorul amicilor noștri soarta Florenței s'ar putea schimba... Se va schimba, cu siguranță... Eu port cu mine o parte din aurul destinat operei noastre, — lucrurilor pe care le avem de făcut... Am mult aur cu mine... Un tezaur întreg... Ascuns bine... Ascuns așa încât să nu bănuiască nimeni... Intârzierea mea ar însemna o adevărată trădare; fiecare oră care trece consolidează dezastrul Patriei, sporește suferințele și mizeria pe care le-am lăsat în urmă... Lăsați-mă să plec... ».

El continuă în tonul acesta, cu o excitație crescândă, ca și cum ar susține o luptă grea cu un adversar îndărătnic, ca și cum, în lupta aceasta, cuvintele sale ar fi pe rând, arme și scuturi, lovituri și mișcări de apărare... Până ce forțele îl părăsesc, până ce cuvintele-i expiră pe buze, până ce ochii i se închid...

În timp ce doarme, Benedetto se apleacă spre el, i-atinge ușor fața și mâinile; apoi se ridică repede, ca și cum ar fi regretat gestul pe care l-a făcut. Nici el, nici tovarășa sa nu mai arată de altfel, față de rănit, grija înduioșată de până acum. E ceva schimbat în privirea, în atitudinea lor. Figura păstorului exprimă un amestec de îndoială, de uimire, de spaimă. Privirea femeii e întunecată și aspră. Amândoi par tulburați, preocupați, străini de tot ce-i înconjoară. Timp de câteva minute au evitat să se privească în față. Apoi, fără a-și vorbi, s'au mulțumit să comunice privinduse. Acum ei vorbesc în fraze scurte, subînțelegând toate câte le gândesc și le tac.

Francesca gândește: Averea aceasta care a venit singură la noi, e pentru noi. E a noastră... N'am urmărit-o. N'am alergat după ea. E ca și cum am fi găsit o comoară... Dacăm fi descoperit undeva o comoară, n'ar fi a noastră? Ei bine, am descoperit o comoară...

Benedetto își spune: Aurul acesta e pentru lucruri care nu ne privesc și nu ne ating... Ce-mi pasă de guelfi și de gibelini, de albi și de negri, de papaliști și de imperiali... Că veșmintele unora sunt de o culoare și ale celorlalți de culoare diferită... Că unii poartă pana pălăriei la dreapta și alții o poartă la stânga...

Mie-mi pasă de sărăcia mea, de sufletul meu, de dreptul meu la bunurile vieții... Cu atât mai rău pentru nenorocitul acesta care a ieșit în calea noastră... Dacă n'am fi noi care să-i stăm împotriva, s'ar putea să fie alții... Unde e scris că averca aceasta trebuie neapărat s'ajungă acolo unde spune străinul acesta?...

Pentru Francesca, gestul care o obsedează, nu poate fi decât act de dreptate. Ea continuă în gând: M'am născut săracă; am trăit în sărăcie. Tot ce-am dorit în anii copilăriei n'am avut decât în vis. Dar nu e tot una... M'am înfrățit apoi cu pădurea, cu munții, cu jivinele... M'am deprins cu toate lipsurile și cu toate nevoile. Apoi timpul a trecut și am uitat... Acum toate vechile dorințe s'au aprins dintr'odată în inima mea... Acum văd toată nenorocirea mea și înțeleg că pot fi totuși fericită... Că pot fi bogată; că putem fi bogați; că viața noastră se poate schimba...

Sufletul lui Benedetto e totuși sfâșiat de îndoială. Conștiința lui rezistă. Instinctul supunerii la comandamentele divine și umane, la o vagă ordine misterioasă care se suprapune voinței noastre și o înfrânge, subsistă încă în sufletul său, luptă, rezistă, se opune ispitei, — deși din ce în ce mai slab.

Dar a jefui nu e totul. Tovarășii plecați se pot întoarce dintr'un moment într'altul. Victima trebuie să dispară. Și toate lucrurile acestea trebuie făcute repede, fără șovăire.

Desnodământul e deci fatal. Brațul care a salvat dela moarte lovește de moarte pe cel salvat. Cel care și-a expus fără șovăire propria-i viață pentru a veni în ajutorul fratelui său în nenorocire, se întoarce cu asprime împotriva acestuia ca împotriva unui dușman. Omul devotat și bun redevine fiară. Cain ucide pe fratele său Abel.

Să nu-și închipue cineva, că imaginând istorioara aceasta, aș fi avut intenția de a prezenta problema omului social într'o lumină defavorabilă. Nu sunt pesimist; nici prin temperament, nici în sistemul meu de gândire. Dimpotrivă, cred în progres și în legile lui, cum cred în puterea spiritului, în binefacerile culturii și în realitatea legilor morale, mai rezistente în general și mai durabile chiar decât legile sociale și politice...

La drept vorbind, eu n'am ascultat decât de ambiția de a transmite cât mai departe în mediul meu, emoția artistică încorporată în ficțiunile minții mele. Și se mai poate ca sentimentul acesta să se fi împletit cu impulsivitatea de a oferi celor ce m'ar fi cetit, un subiect de reflexiune și de meditație; mai exact, poate, de a-i provoca să reia și să continue meditațiile mele proprii (vorbesc de cele care au precedat planurile mele și din care ar fi trebuit să iasă lucrarea mea).

E adevărat că optimismul meu în această materie are perioadele sale de criză, de ezitare, de îndoială... Perioade rare de altfel și în general de scurtă durată, dar a căror incidență turburătoare n'am putut-o evita. E iarăși adevărat că epoca de față, cu desordinele și suferințele ei, e departe de a putea stimula și întreține speranțele cu care privim de obicei viitorul umanității. Și e foarte probabil în fine, că, la timpul când mă ocupam de planul lui « Cain », eu mă găseam în această privință într'o stare de spirit alta decât cea obișnuită.

Și acum iată-mă din nou la punctul de unde am plecat, cu aceleași întrebări pe buze, cu aceleași îndoieli în suflet, obsedat de cuvintele lui Faust, de atâtea ori invocate: « În pieptul meu sălășluiesc două suflete; și fiecare din ele tinde să se despartă de celălalt. Unul e arzător și plin de pasiune; e cel care mă ține legat de restul lumii pământești prin toate organele trupului meu. Celălalt, printr'o impulsivitate supranaturală, mă îndeamnă dimpotrivă, să evit întunecul și să aspir mereu către înaltele sfere imateriale... ».

Ce departe suntem astăzi de optimismul din epoca ce precede Revoluția franceză, când Rousseau propaga reînnoirea la natură, când Voltaire spunea că răutatea e o boală socială, când Buffon susținea că virtutea e un atribut al omului sălbatic și că vișii nu naște decât în societate!

Astăzi nimeni nu mai vorbește de bunătatea nativă a omului; nici nu mai crede în naturalismul rousseauist. Mai ales de când recentele explorațiuni întreprinse în adâncimile sufletului uman au condus la concluzia că omul primitiv n'a dispărut din lume și că el trăiește încă în noi, viu și puternic, cu aceleași impulsivități agresive, cu aceleași apetituri monstruoase ca și la început. În raport cu rezultatele pe care știința le-a obținut în ordinea

aceasta, problema omului social s'ar pune cam în felul următor:

Trecând dela starea de natură la cea socială, omul nu și-a schimbat natura proprie, originară; el a adoptat-o numai condițiilor noi de viață. E adevărat că aceste condiții noi i-au transformat configurația psihică, i-au atenuat impulsunile naturale, mai exact, i le-au «refulat», așezând în locul lor și peste ele, deprinderi și reflexe noi, achizițiuni spirituale, metafizice și morale corespunzătoare. Dar toate schimbările acestea rămân la suprafață. «C'est le vernis d'homme civilisé» spune biologul Le Dantec; căci e de ajuns să sgării pătura subțire care ne acoperă ființa, pentru ca să dai imediat, sub ea, de omul cavernelor. Ar fi și greu de admis în logică pură, ca reflexele dobândite sub acțiunea civilizației, care în evoluția vieții sociale n'au apărut și nu s'au dezvoltat decât târziu de tot, să poată oferi o forță de rezistență superioară celeia pe care o prezintă impulsunile originare a căror vechime e considerabilă. După Freud, regiunea cea mai bogată și mai profundă a eului nostru, partea lui indestructibilă, e cea în care stăpânesc instinctele primare, — cu deosebire instinctul sexual și instinctele agresive. Căci instinctele acestea nu dispar niciodată cu totul. Excluse în mare parte din conștient, sub efectul culturii și al disciplinei sociale, ele se refugiază în inconștient, unde, îngrămădite dospesc răul, întrețin neliniștea, provoacă tot felul de turburări psihice și tot felul de boli ale sufletului și ale trupului. Astfel viața noastră nu s'ar desfășura liber în sfera conștientului, ci mai ales sub presiunea constantă a inconștientului. Tot ce-i refulat în adâncime, tinde să se libereze înafară: în vis, în acte reflexe, în reacțiuni de tot felul. Actele care contrazic ordinea morală, actele de anarhie, excesele grave și crimele, nu sunt astfel decât amintirea turbure a trecutului îndepărtat. În scurt, sub aspecte înșelătoare, uneori captivante, lumea în care trăim nu e de fapt decât o lume de impulsivi, de nebuni, de erotici, de criminali.

Să fie oare cu puțință, toată grozăvia aceasta care ne distruge în fașă orice speranță și orice iluzie? O, nu. Realitatea nu poate fi atât de sumbră; nici atât de dezolante perspectivele pe care le deschide. Nu numai că dela omul primitiv până la omul de azi, distanța e considerabilă, dar schimbarea produsă

în cursul ei nu e deloc o simplă acomodare la noile condiții de viață, acomodare care, după Freud, n'ar fi decât superficială și lipsită de rezistență. Ea e rezultatul efectiv al evoluției naturale, inevitabile, inexorabile, după legile progresului, către un tip superior, către forme de viață mai bune, către plenitudine și perfecțiune. Sufletul omului social nu e dar ceea ce s'a stratificat în el, în decursul timpului; e ceea ce a rezultat din adaptarea la mediu cât și din diversele schimbări îndeplinite, adaptare și schimbări care fac parte integrantă din evoluția pe care a urmat-o, din progresul realizat. Omul modern nu poate fi confundat cu omul primitiv, așa cum nici omul primitiv nu poate fi confundat cu antropoidul cel mai apropiat de el în scara evolutivă a vieții terestre. E un alt tip, pe o altă treaptă a vieții universale. Un alt om, o ființă de o specie mai înaintată decât cele care o preced, — cu alte caractere, cu alte aptitudini, de altă structură sufletească.

Astfel afirmația că deprinderile și reflexele dobândite în cursul timpului ar fi mai puțin rezistente și mai puțin durabile decât impulsunile atavice, nu e nici ea mai adevărată. Nu numai pentru că nu poate avea aplicație la situația dată (alt tip, altă specie), dar și pentru motivul că cercetările făcute în direcția aceasta, chiar dacă n'au ajuns încă la un rezultat decisiv (știința omului e încă atât de întârziată!), au reușit să demonstreze cel puțin că, în cazuri verificate, reflexele secundare se arată mai tari și mai rezistente decât reflexele primare. Nimic mai adevărat decât afirmația lui Carrel: «Le criminel-né de Lombroso n'existe pas». Pentru a explica crima, nu e nevoie să mergem așa de departe în trecut. Majoritatea criminalilor sunt oameni mai mult sau mai puțin normali, de multe ori de o inteligență peste comun. Ceea ce-i deosebește de ceilalți oameni, e deficiența simțului lor moral. Căci viața în societate a creat și dezvoltat condiții cu totul diferite de cele dela debuturile umanității. Iar prin activitatea sa afectivă, spirituală și morală, prin acceptarea disciplinei sociale, omul primitiv nu s'a transformat, ci a dispărut. Dintre toate vietățile lumii, omul social e singurul care posedă o conștiință (nu numai în sensul psihologic, dar mai ales în sensul moral). E singurul în stare să deosebească binele de rău, singurul capabil de bunătate, de milă, de genero-

zitate, de abnegație; singurul care are sentimentul responsabilității; singurul în măsură de emoție estetică și artistică. Numai într'o lume susceptibilă de perfecțiune morală a fost posibilă apariția unor nobile exemplare de umanitate, ca Socrate, Pitagora, Kant și atâția alții, cum și atâtea mișcări generoase, cărora omeneirea își datorește cele mai multe din progresele realizate de-a lungul istoriei.

Pentru a da mai multă autoritate sistemului său de gândire în materia aceasta, Freud evocă cei patru ani de psihoză colectivă a războiului trecut, în care lumea s'a cufundat în desordine și întunec. Niciodată ca atunci, o spune el, nu ne-am dat mai bine seama de violența instinctelor sanguinare și de puterea neînfrântă a omului primitiv, care stăpânesc încă pe omul modern. Exemplul nu-mi pare cătuși de puțin concludent. Pentru ca să poată servi teza freudista, ar trebui ca războaiele să pornească din impulsivitatea maselor; dar nu e așa. Masele, pe seama cărora se fac, sunt dimpotrivă profund pacifice. Conflictele armate sunt voite și hotărâte numai de șefii politici, sau după cazuri de o pătură dominantă, de o castă conducătoare, în tot cazul de o mică minoritate. Nu se poate deci spune că războaiele satisfac impulsivitatea sanguinare ale mulțimii, cel puțin că ele ar fi determinate de asemenea impulsivitate. Ca fenomen universal, războiul e cu totul străin de problema omului social. E drept că el legitimează acte oribile, cruzimi și distrugerii de multe ori inutile, urmări nu cauze; dar în același timp, și într'o proporție impresionantă, războiul e și prilej de nobile elanuri, de porniri desinteresate, de acte de devotament și de abnegație, adică de lucruri care țin de viața spirituală și nu de impulsivitatea instinctivă, de lucruri a căror valoare morală e de netăgăduit. Oricum însă, — aici savantul vienez are deplină dreptate, — războiul în sine e o calamitate grozavă. Mai cu seamă războiul modern, «total». E o calamitate prin tot răul pe care-l aduce cu sine, prin toată desordinea pe care o provoacă, prin desorientarea pe care o seamănă deopotrivă în rândurile celor învinși ca și în ale învingătorilor. Fiecare război înseamnă o întoarcere îndărăt a lumii, nu numai prin tot ce distruge ca bunuri, ca averi, ca instituții, ca organizație a vieții colective, dar mai ales prin pierderea reală, pentru mult timp, a celor mai prețioase achizițiuni spiri-

tuale și morale ale civilizației și prin turburarea profundă pe care toate aceste rele o provoacă.

I s'a părut c'a mers prea departe; sau simțul său de omenie și de dreptate, unit cu sentimentul răspunderii, poate, l-au îndemnat să atenueze efectul deprimant al teoriilor sale? La un moment dat, Freud pare a șovăi. Atingând problema efectelor culturii asupra sufletului omenesc, el spune: față de instincte, intelectul omenesc e puțin lucru. Dar așa slabă cum e, vocea lui nu încetează de a răsuna și de a cere să fie ascultată. Și în cele din urmă ea reușește să se impună. Aceasta ne dă dreptul să fim optimiști. Căci dacă primatul intelectualului nu ne apare decât într'o regiune îndepărtată, avem toate motivele de a crede că regiunea aceasta nu e totuși inaccesibilă. Pentru Freud aceasta nu e decât « Viitorul unei iluzii... » cum o spune el însuși. Dar dacă admitem că iluzia de azi poate deveni mâine realitate (ceea ce înseamnă că totuși se poate ca ea să și nu devie), atunci din două una: sau realitatea de mâine e simplă amăgire a minții noastre, adică tot iluzie, sau iluzia de azi e un simplu aspect al unui adevăr, pe care nu-l stăpânim încă.

Ne-am putea pune întrebarea: De ce oamenii își fac rău unii altora? De ce se mint unii pe alții, de ce se înșală, de ce se fură, de ce se prigonesc mereu?

Cred că bunătața e o dispoziție naturală a inimii și a spiritului, un aspect particular al acelei permanente aspirații către un vag ideal de iubire, de armonie, de justiție.

Oamenii fac totuși rău, chiar când prin structura lor morală sunt buni (sau mai mult buni decât răi, căci prea arare ori oamenii sunt numai buni). Ei fac rău celorlalți, pentru că diverse impulsioni, pasiuni, reacțiuni, provocate de complexitatea vieții sociale, îi conduc la aceasta.

« Oamenii fac rău altora, fie din teamă, fie din răzbunare », spune Machiavelli (în Principe), privitor la așezarea pe tronul papal al lui Iuliu al II-lea, de către Cesar Borgia (care-l ofensase altădată și care se putea oricând aștepta la revanșă). Fac rău din cupiditate; în tot cazul, din prea mare dragoste pentru bunurile materiale, căci (spune tot Machiavelli), « ei deplâng mai mult pierderea unei averi care le-a fost răpită, decât moartea

unui frate sau a unui părinte; fiindcă moartea se uită, averea pierdută însă niciodată ».

Oamenii fac rău din cauza egoismului care-i stăpânește și care în general e așa de greu de înfrânat, căci egoismul e una din formele naturale sub care se manifestă individualitatea. Apoi din ambiție, din invidie, din ură, pasiuni de caracter eminentemente social și fără nicio legătură cu reziduurile primitivității. Răul poate proveni și din prostie, lucru care se întâmplă mai des decât ne-am închipui. Dar, ceea ce pare mai bizar, e faptul că răul poate avea drept cauză voința sinceră de a face binele, sau dorința de îndreptare, de purificare și convingerea greșită că o anumită ordine a lucrurilor trebuie neapărat schimbată, într'un anumit sens și cu mijloace de multe ori incompatibile cu scopul propus. Toate ororile comise la timpul său de Savonarola, toată teroarea pe care a deslănțuit-o el asupra Florenței, toată politica lui de reformator implacabil, sunt lucruri care pornesc din cea mai curată și nobilă dorință de a salva nu numai Florența, dar și Italia și nici numai Italia, ci și Biserica. Excesele marilor mișcări revoluționare, — atât politice sau sociale, cât și religioase, — nu se datoresc decât pasiunii celor care le-au făcut și exaltațiunii lor mistice. Nu de mult am avut ocazia de a vedea desfășurându-se chiar sub ochii noștri, unele mișcări extremiste, conduse cu metode oribile, de oameni fără nicio chemare și a căror unică forță morală n'o constituia decât fanatismul. Cum ele interveneau într'o epocă tulbure de desamăgiri și nemulțumiri și prin aceasta cu toate șansele de a capta mulțimea desorientată, mișcărilor acestea care, cu o stăruință naivă și oarbă pretindeau regenerarea totală a vieții și revizuirea idealurilor ei, au reușit să facă în câțiva ani numai, mai mult rău decât devastările unui război sau ale unui cutremur sau calamități ale aduse cu furii elementare deslănțuite asupra lumii.

Așa dar aforismul lui Jean Jacques Rousseau nu e tocmai o absurditate. Dacă omul nu se naște bun, el rămâne totuși din naștere apt de bunătate și de perfecțiune morală. Iar dacă viața în comun reușește uneori să ajute dezvoltarea acestor aptitudini, cele mai de multe ori însă dimpotrivă, ea le turbură, le înăbușe sau le face să devieze. Astfel, dacă în mod natural lupta pentru existență (care și în viața socială e în deobște destul de

aprigă) îl învață pe om să fie activ, prudent, ordonat și prevăzător, apoi nu tot ea e care-l împinge să recurgă la acte și mijloace neîngăduite? Nu tot ea e care naște și întreține cupiditatea și avariția, indiferența celor bogați la nevoile celor săraci și toate diformățiunile morale și complicațiile sociale, pe care acestea le provoacă la rândul lor? Tot astfel, din trebuința naturală de a-și afirma personalitatea și de a o apăra în sânul și chiar în contra mediului social, nu s'au născut numai simțul demnității, al libertății și al onoarei sau, în alte direcții, ambiția de a se distinge, de a se înălța, de a crea în artă sau în știință și în general de a se face cât mai util semenilor săi; ci s'a născut încă imperialismul individual și beția puterii și cu ele îngâmfarea, intoleranța, cruzimea...

Pe scurt, prin complexitatea activității lui, mediul social provoacă și întreține răul, tot așa cum (într'o măsură cu totul redusă) el ajută la înălțarea morală a omului. În toate timpurile oamenii care au spus adevărul, care au propovăduit binele și care au lucrat pentru mântuirea umanității nefericite, au fost arși pe rug sau răstigniți pe cruce. Dar toți martirii aceștia, ce sunt în puritatea lor morală, decât produsul aceluiași mediu social, exemple vii de ceea ce mediul acesta sumbru e capabil să producă și de tendințele spre perfecțiunea morală, cu care pornirile-i rele au de luptat întotdeauna? Tot în ordinea aceasta amintesc adevărul acesta (astăzi, întru câtva contestat), că, pentru omul demn și conștient de drepturile și datoriile sale, libertatea e o condiție de existență. Esențială. Cel puțin din punct de vedere spiritual. Ei bine, pe mulți libertatea îi obosește, îi indispuce, îi apasă ca o armură grea pe un trup care n'are nimic războinic în el. Ei fac tot ce pot pentru a o distruge (ceea ce nu-i împiedecă totuși, atunci când reușesc, de a o regreta și de a o plânge). Alții nu înțeleg să beneficieze de acest bun prețios decât abuzând de el și compromițându-l prin excesele în care cad...

Mergând și mai departe, unii pretind că civilizația însăși, în forma și tendințele ei actuale cel puțin, e pentru om un, periculos grav, pericol de moarte. Ideea aceasta o susține de pildă, între alții, contele de Keyserling, în seria atât de interesantă a lucrărilor sale din urmă. Animalul-om, spune el, e pe cale de a

devia din linia sa de evoluție. Progresul tehnic, obiectivarea mijloacelor de comunicație spirituală, duc la o transformare totală a spiritului lui, la îndepărtarea atenției lui dela unele din preocupările vechi, în particular dela problemele propriu zis umane; ele duc în fine la distrugerea vieții interioare, la seceta sufletului, la desumanizare. « Pericol de moarte » zice Keyserling, căci omul nu e o insectă; nu e un simplu animal; el e « un vehicul al Spiritului ».

Dar ceea ce pare straniu și neînțeles în toate acestea, e faptul că, luat individual, omul nu e cu deosebire bun sau cu deosebire rău; și când e cazul, numai virtuos sau numai vițios. Că el poate fi laolaltă și bun și rău; susceptibil, fără a suferi vreo transformare accidentală, de cele mai nobile elanuri și în același timp capabil de crimele cele mai josnice. Sufletul său e un amestec confuz și misterios de egoism și de generozitate, de asprime și de bunăvoință, de ură și de iubire, de perversitate și de candoare; e locul de întâlnire a forțelor misterioase, din care naște sublimul, cu ale celor care produc abjectul.

Cazuri de felul acesta se întâlnesc la fiecare pas, mai ales în lumea oamenilor simpli. Literatura universală, e plină de figuri bizare.

Saint-Just a exclamat cândva: « Rien ne ressemble à la vertu comme un grand crime... ». Ceea ce arată că acest mare ambițios era conștient de haosul moral din propriul său suflet. Ca și Robespierre, poate. Ca și unii din fasciștii de astăzi, care, prin crimele cele mai abjecte, vroiau să pregătească problematica fericire a lumii... Nu ca Savonarola sau Calvin, însă, a căror intoleranță oarbă proceda direct din puritatea lor morală și din forța nestrămutată a convingerilor lor. Aceste cazuri îmi evocă figurile, pe jumătate intrate în legendă, ale haiducilor noștri, la fel cu cei ai popoarelor balcanice, ai Ucrainei sau ai Rusiei; bandiți de codru în ipostaza de răzunători ai poporului; cruzi și îndrăzneți, dar în același timp sensibili la suferințele celor umili; jefuind și ucigând pe cei bogați, dar ajutând adesea pe văduva săracă și obișduită.

Pe un plan deosebit stă cazul lui Paul Verlaine, unul din cei mai autentici poeți ai Franței contemporane și a cărui viață de om decăzut pare în permanentă contradicție cu opera sa poe-

tică. În cartea sa « Verlainé tel qu'il fut », poetul și criticul François Porché ni-l prezintă pe Verlainé ca pe « un bețiv, un coleric, un om brutal, un lubric, un pervers, de o senzualitate turbure, dublă, bifurcantă », ca pe un om de cea mai desguștătoare construcție morală, din sufletul căruia totuși geniul poetic se desprinde ca o a doua personalitate. Se pare că un timp Verlainé a luptat cu demonul din el:

Vainement ma raison voulait prendre lá barre . . .

Demonul a fost însă mai tare. Cum s'a putut însă ca din abjecția aceasta să răsară acea operă unică prin umanism, prin poezia, adeseori prin suavitățile ei, care ne încântă și ne umple de admirație; cum s'a putut ca omul acesta vulgar și pervers să scrie *La bonne chanson*, *Romances sans paroles*, *Sagesse*, fără ca nimic din mizeria și infamia vieții lui de toate zilele să transpire în ele, — iată marea enigmă a existenței « Sărmanului Lelian », cum alte contraste de același fel formează enigma atâtor alte existențe.

André Maurois a dat unuia din romanele sale mai vechi, titlul acesta: *Ni ange ni bête*, vrând să caracterizeze lumea în care se mișcă croii săi, ca pe un mediu de ființe incapabile nu numai de a se înălța prea sus, dar chiar de a se cohorți prea jos. Ca formă, e un titlu frumos, comprehensiv, evocator. Să nu ne închipuim însă că el ar constitui o formulă de valoare universală. Caracterizarea omului în general nu e deloc aceasta: « nici înger, nici bestie »; ci mai curând: *și înger și bestie*. Căci el e și una și alta: și bun și rău și virtuos și infam, și naiv și pervers . . .

Imaginația populară a găsit întotdeauna că lumea e stăpânită de o divinitate care vrea binele și de alta care urmărește răul și care se găsesc în permanentă luptă: de Ormuzd și de Ahriman, de Ichova și de Satan, sau de genii inferioare ca Ariel sau Caliban sau de eroi de basme ca Făt-Frumos și Balaurul cu șapte capete . . . Lupta între bine și rău nu are loc însă în afară și deasupra noastră; ea se desfășoară chiar în noi, în abisul ființei noastre intime. Ea nici nu e, la drept vorbind, o luptă, un antagonism, un conflict; ci mai curând o mișcare lăuntrică, o turburare, o frământare, fără preget, poate fără țel. E ceva care amintește agitația interioară a maselor nebulare cosmice, până ce după lungi procese obscure în sânul lor iau

forma sâmburii din care vor trebui să iasă viitoarele sisteme cosmice.

Omul rămâne astfel marea enigmă a Naturii, nu numai prin destinul său misterios și nepătruns sau prin caracteristica aceasta tot atât de inexplicabilă că, supus legilor Naturii, el e totuși în continuă luptă cu ele, fie pentru a scăpa de tirania lor, fie de a le ordona efectele în sensul voinței sale capricioase; dar mai ales prin însăși structura sufletului său, amestec confuz de elemente eterogene, de forțe contrarii, de însușiri incompatibile.

În existența cotidiană, oscilația dintre iubire și ură, milă, și cruzime, generozitate și intoleranță, vulgaritate și poezie, virtute și crimă, se produce uneori în condiții atât de neașteptate și de absurde, încât ne umple de uimire când nu ne îngrozește. Vorbele pe care Goethe le pune în gura lui Faust (« în pieptul meu trăiesc două suflete... »), evocă de sigur cu putere, situația aceasta tragică; ele n'o exprimă însă în mod fericit. Dualismul acesta simplu, care reduce toată viața interioară la lupta dintre impulsunile telurice și cele spirituale, e tot atât de naiv ca și cel care stă la baza legendei lui Merlin fermecătorul, sau a atâtor mituri din toate timpurile. Sufletul omului nu e locul de întâlnire a două tendințe opuse; ci suma a o infinitate de tendințe, de aptitudini, de forțe obscure... Mai exact: sinteza lor. În unitatea ei, personalitatea umană rămâne multiplă, difuză, complexă, discontinuă. De aceea, — o repet, — omul nu e, când bestie și când înger, sau, cum spune Maurois, nici bestie, nici înger, ci, în același timp, vizibil sau nu, în orice caz virtual, și bestie și înger...

Freud prezintă viața ca pe o luptă patetică între conștient și impulsunile instinctive, între ceea ce ar constitui domeniul responsabilității și ceea ce rămâne în al iresponsabilității. Nu văd niciun motiv de a merge atât de departe, pentru a explica lucruri a căror cauză eficientă e mult mai aproape de noi. Am mai spus-o. Mai curând accept caracterizarea unui Fernandez, admirabilă, atât ca exactitate și precizie, cât și ca simplitate: « L'homme au départ n'est rien qu'un lieu de possibilités indéterminées... ».

Având astfel aptitudini egale și pentru bine și pentru rău, oferind aceeași dispoziție intimă atât pentru perfecțiunea morală cât și pentru vișiu și abjecțiune, sufletul omului rămâne supus tuturor influențelor exterioare și în particular acțiunii pe care o exercită asupra lui educația. Înainte de a fi intrat în epoca de întunec și de desordine, în care ne găsim, omenirea credea în câteva din acele bunuri imateriale, pe care le considera ca supremele valori umane: iubire, justiție, toleranță, libertate, respectul datorit vieții și omului... Valorile acestea îi păreau cu atât mai prețioase, cu cât, neputându-se niciodată realiza integral, ele își păstrau forța dinamică inițială, stimulând mereu ambițiile generoase și întreținând vie flacăra idealurilor eterne. Acum, omul pare a nu mai crede în aceste lucruri. El cultivă ura cu cel puțin aceeași pasiune cu care altădată propaga iubirea. El practică in justiția și onorează intoleranța, cu aceeași seninătate cu care odinioară făcea contrariul. Viața, onoarea, liniștea semenului său nu-i mai impun niciun respect... Aș putea spune: dimpotrivă... Astfel sufletul său se usucă; el însuși se desumanizează.

Și pentru ce toate acestea? Pentru că oarecare idei noi au reușit să se răspândească în lume, grație conjuncturei istorice în primul loc, apoi stării de incertitudine, de îndoială, de nemulțumire față de trecut și sentimentului de neliniște pe de o parte și de curiozitate pe de alta, față de viitor, grație în fine aceluși gust al noutății și acelei atracții pentru riscurile ei, care în toate timpurile au figurat printre factorii hotărâtori ai marilor schimbări.

Omul e astăzi mai rău decât a fost vreodată. Iar modul cum își organizează viața, îl îndepărtează tot mai mult de propria sa natură.

Dar ceea ce s'a putut într'un sens, rămâne posibil și în sensul contrar. Ce spun? *Va trebui să se producă și în sens contrar.* Toată istoria omenirii nu e decât un lung șir de asemenea oscilații între stări și regimuri opuse, o continuă alternanță de discipline care se succed și se înlocuiesc; iar progresul nu s'a realizat niciodată în linie dreaptă, ci după o linie frântă, formată din înaintările, din reculurile și din ezitățile lui.

Poate că de data aceasta reîntoarcerea pe care o așteptăm cu inima strânsă de emoție, va fi mai anevoioasă decât altădată. Ce importă, din moment ce ne rămâne încă speranța în triumful binelui, pe care conștiința noastră îl dorește, îl cheamă, îl pregătește ¹⁾!

EUGEN HEROVANU

¹⁾ Partea întâia a acestui eseu e scrisă în 1939. A doua, în Decembrie 1942.

PAUL VALÉRY

CIMITIRUL MARIN

Streașină de tăcere sub care porumbeii sbor
Pe lângă pini, morminte, cu glasurile 'n cor ;
Ameaza plină aici dă focurilor fire
Iar marea, marea, din nou și veșnic în tătăzuire !
Cu luigi priviri de calm divin se 'mbată
Din truda osteneții ce limpede răsplată !

Ce cristalină muncă se distramă
În iuți sculpiri de spumă ce nu le iei în seamă,
Ce pace pare că se plăsmuște
Când soarele în gol se odihnește,
Din îndemn pur al cauzei eterne
Visul este știre și timpul scânteii cerne.

Tezaur sigur, Minervei simplă clădire,
De calm imensitate, vizibilă sfiire,
Nemărginită apă, privire ce 'n tine veghează
Somn strâns sub o perdea de flacăra trează,
A mea sirgurătate . . . A sufletului înălțare,
Culme aurită, acoperiș fără de zare !

Din unic suspin către simbol aripi-mi cresc,
Templu al Vremii, eu urc, mă împlinesc,
Inconjurat de ape privirea-mi este lină ;
Asemeni jertfei ce zărilor se 'nchină,
Netulburat ofranda mea presor
Din înălțimea disprețului ocrotitor.

Cum fructul rămâne prin plăcere,
 Cum lipsa lui e desfătare fără vrere
 Când gura-i strivește coaja sub care crește,
 Eu sorb aici sfârșitul care aburește
 Și cerul cântă'n sufletul mistuit
 Iar vuetul e-al țărmurilor ce s'au prăbușit.

Cer de m'ınune, adevărat, privește cum mă primenesc!
 După orgoliul mort din altceva eu cresc,
 Din lărcuz ală plină de putere, din nepăsare,
 Cum mă cufund în spațiu îmbătat de soare
 De unde umbra-mi fuge pe morminte
 Strângându-mă în albia plăpândă și cuminte.

Suflete te las pe-a lumini făclie
 Și te'nsoțesc la judecata ce-ar să vie,
 Lumină zgârcită prinsă în zale
 Suavă te las nuntirilor tale!
 Contemplă-te! . . . Și ca lumina lipsei de păcat
 Ascunde-al umbrei contur întunecat.

În mine singur, numai în a mea singurătate,
 Pe lângă duhul meu poemul se sbate,
 Ca o cărare'ntre extaz și vid s'așterne
 Și atunci așept ecou de melodie ce se cerne,
 Amară poezie, de umbre, fântână'n gălgăire
 Țâsnind în mine sunet găunos din fire.

Ce stafie în rostul nemișcării ei mă cere ?
 Sub ochii stinși turburătoare înviere,
 Ce umbră'n țări de oase mă strămută ?
 Spune-mi sclav'armonie de frunziș, cusută,
 Golf nesătul de gratii ce plesnesc
 La morți cu gându'priveghesc,

Sfințită, închisă de flăcări fără tină,
 Insulă scăldată'n dăre de lumină,
 Loc sacru adorat, închis de făclii,

Din aur, piatră și arbori tuciuiri,
Unde marmura tremură'n umbre
Și marea doarme'n criptele sumbre !

Cățea superbă, ferește de păcat !
Când, cu zâmbet de păstor însingurat,
In alba turm'a calmelor morminte,
Pasc tainic cărd de oi cuminte,
Alungă păsări albe ce-mi veghează,
Ingeri ciudați, vis sterp, retează !

Aici ajuns timpul mucegăește.
Curata insectă pământul sec scobește ;
Mormane de flăcări aburesc în vânt,
Aici esența supremă nu scoate-un cuvânt...
Viața e ocean, de neant e beată,
Tristeța-i sfioasă, spiritul săgeată.

Morți'ntunecați odihnesc în loc de pace
Unde taina lor se stinge și se coace,
Amează gravă, amează nemișcată
Cu mersul ei etern rămâne încordată...
Cap greu de diademe, împlinit te cere,
Eu sunt în tine secretă înviere.

In sufletu-mi-ros de îndoeli o teamă se ivește
Și-alături de căință, silă și potrivnic crește
Ca un blestem pe mintea geniului căzut !
Noaptea grea de marmură sub al ei scut
Tărăște un nehotărît popor în muncă
Ce pentru tine'ncet lucrează încă.

Ei au clădit absenți și'n cutezare grea,
Lut roș din albă formă-a mers să bea,
Și harul pogorît-a înflori !
Unde sunt morții frazelor-comori,
Secretul meșteșug de suflete alese ?
Sub ochi o larvă în lăcrimare țese.

Cresc țipete-ascuțite, fecioare sgomotoase
 Trec. Au ochii, dinții, pleoapele zămoase.
 Văpaia sânelui ce saltă 'n farmec și ispite
 Când sânge le țâșnește 'n buzele-arcuite
 Și picături se scurg când lupta se întinde
 Ce pierc sub pământ în horă iar se prindel

Te 'ncrezi tu, suflete, în visul unei lumi
 Care va isgoni minciuna de pe culmi
 Ce 'n unda lor de aur ochii o doresc tăcere?
 Cânta-vei, suflete, în goliciunea ta de sfere?
 Se scurge totul! Prezența sfredelește
 Neliniștirea sacră, chiar ea se ofilește.

Sărmană nemurire crud încununată
 De aur laurii răsplată blestemată
 Din moarte, sân matern, voi sc să sugă,
 Frumoasa viclenie picurată 'n rugă!
 Cine nu te știe, te svârle când te are.
 O! craniu boșter, veșnică sfidare!

Străbuni înegurați, țeste de morminte,
 Dormiți sub lut: țărăne, oseminte,
 Amestecați cu voi pășim în ceata lor.
 Adevăratul vierme, tenace rozător
 În somnu' vostru nu vrea rană
 Căci viața mea-i nepărăsită hrană.

Nu-mi pasă! Alăturat ascunsul vierme mi se ține,
 Să fie ură sau dragoste de mine?
 Doar numai carnea mea-l momeste,
 El mângâe, dorește, vede și gândește.
 Ii place carnea mea dar pân' la mântuire
 Va fi tovarăș bun de viețuire.

Zenon crud Eleat, Zenon ne'nduplecat!
 Săgeata-ți sburătoare în mine s'a 'mplântat,
 Săgeata care sboară, șueră, încremenește!

Mă picarde 'n vâjâit și sunetul mă zămisleşte
 Ah, Soare!.. Sufletul sub scut umbrit
 Pe-Achile călătoru' l-a zărit.

Sboară!.. In timpuri și ere legendare,
 Trup, rupe-ale gândirii odoare!
 In pieptu' meu nască-se-a vântului boare,
 Răcoare proaspătă din dăruita mare,
 Putere-a mării, sufletul ți s'a alăturat,
 Cufundă-l cu valul, fășnește-l înviat!

Nemărginita mare din delir clădită,
 Piele de panteră, hlamidă găurită,
 Furnicar din mii și mii de v'eți,
 Hidră ce din azurul apei te îmbeți,
 Sfâșiind ale valurilor scânteeri
 Intr'un tumult ca 'n marile tăceri.

Crește a vântului suflare!... Pătrund în viață!
 Imensul abur în fila cărții se răsfășă,
 In pulbere valul se naște din stâncă!
 Inarpați-vă, pagini orbitoare încă!
 Sfărmași zăgazul, valuri! Porniți al apei cor
 Ștreășină de tăcere sub care pișările sboar!

In românește de G. MĂRGĂRIT

PARADOXELE ȘTIINȚEI

1. CE ESTE UN PARADOX?

Intr'un studiu, publicat recent în «Revista Fundațiilor Regale», m'am ocupat în mod special de paradoxele logice și de încercarea de soluționare matematică ce li s'a dat. Problema este mult mai generală, cu implicații filosofice bogate, știința actuală cultivând în bună parte paradoxul.

Ce este un paradox? S'ar părea că este un impas al gândirii, o contradicție, care înfățișează, totuși, o logicitate evidentă. Rațiunea își creează singură aceste dificultăți, pe care vrea să le accepte, și totuși trebuie să le respingă.

Este posibil ca rațiunea omenească să-și creeze singură obstacole, să se anuleze — cel puțin în unele cazuri particulare — să-și demonstreze propria ei caducitate? Problema, după cum se vede, este foarte gravă și pune în discuție înseși fundamentele cunoașterii, garanția și eficacitatea științei, care se sprijină pe puterea și valabilitatea rațiunii.

În fond, ce este un paradox? Noțiunea aceasta servește să desemneze, în general, ceva ce este împotriva evidenței, ceva ce pare logic dar este împotriva tuturor aparențelor. Când, la sfârșitul Evului Mediu, Kopernic a afirmat că nu soarele se mișcă pe cer, așa cum putem observa și astăzi, ci pământul este acela care execută o mișcare în jurul soarelui, că mișcarea soarelui e numai aparentă, el a afirmat un paradox. Paradoxală este această afirmație și în timpul nostru pentru oamenii care nu au un minimum de cunoștințe științifice. Mai mult, pentru oamenii de știință afirmația contrară devine un paradox. Într'adevăr, de pildă, nu de mult s'a căutat vitesa absolută a pă-

mântului. Se știe că pentru a socoti viteza unui mobil trebuie să o raportăm la un punct de reper, pe care-l considerăm nemișcat. Dacă pământul se mișcă în jurul soarelui, atunci viteza lui înseamnă viteza cu care se mișcă față de soare.

Astronomii au observat că și soarele se mișcă, cu o viteză fantastică, spre un anumit punct al cerului. Așa dar viteza pământului era relativă. De aici problema: care este viteza absolută a pământului? Pentru aceasta trebuie să ne dăm un punct absolut fix în Univers. Un asemenea punct nu se cunoaște. Dar se cunoaște altceva: eterul sau spațiul în care se mișcă toate corpurile. Acesta era fix și în raport cu el se putea, prin urmare, să se calculeze adevărata viteză a pământului. Ei bine, celebrii fizicieni Michelson și Morley au imaginat un aparat extrem de precis, cu care se putea calcula această viteză. Experiența a fost repetată de ei și de alți oameni de știință, în condiții din ce în ce mai precise, de nenumărate ori. Rezultatul însă era paradoxal: totul se petrecea ca și când viteza pământului ar fi avut valoarea zero, ca și când pământul ar fi fost nemișcat. Rezultatul acesta nu putea fi acceptat. Astfel a luat naștere teoria relativității, care prin alte considerații paradoxale, împotriva tuturor evidențelor, a căutat să explice rezultatul acesta.

În fond, mersul științei este foarte ciudat; aș putea spune că mai tot ce a fost descoperire mare în știință a fost un paradox, a înfrânt evidența, a scăpat de încătușarea ideilor învechite, a contrazis afirmațiile științei însăși.

Căci numai din conflict se naște adevărul. Numai din luptă se naște echilibrul. Aceasta este marea idee a lui Heraclit și în timpurile moderne a lui Hegel. Nu există decât contrarii, teze și antiteze, în veșnică luptă. Dar deasupra lor există legea, sinteza, care la rândul ei este în conflict cu alte legi, dar se rezolvă într'o sinteză armonică superioară și așa la nesfârșit.

Care este atitudinea omului de știință în fața unor rezultate atât de surprinzătoare? Când vorbesc de omul de știință înțeleg tipul omului de știință, care e matematicianul. Leibniz spunea că Dumnezeu a creat lumea calculând: *dum Deus calculat fit mundum*. Matematicianul este o astfel de superinteligentă: dacă el nu creează lumea, el o reconstruește prin calcul.

Trebuie dar să ne adresăm acestor oameni care țin în vârful condeiului lor Universul...

Am dat un exemplu de paradox: paradox era afirmația lui Kopernik că pământul se învârteste în jurul soarelui, și nu soarele împrejurul pământului, așa cum ne apare. Paradox însemna rezultatul experienței lui Michelson-Morley, anume că pământul este imobil. Ce atitudine ia matematicianul în fața acestor constatări contradictorii? Nu vă pot explica în mod strict motivele riguroase ale atitudinii sale, dar vă pot spune că inteligența unui matematician nu e de loc surprinsă de paradox. Și am să și exemplific. Henri Poincaré, celebrul matematician francez, acel prinț al gândirii moderne, a făcut o afirmație a cărei semnificație și gravitate nu va scăpa nimănui (de altfel a dat loc la discuții publice înverșunate). Anume, a spune că « pământul se învârteste » și că « pământul este imobil » înseamnă a face afirmații echivalente. Cu alte cuvinte, dacă plec dela prima ipoteză, pot construi o teorie matematică, care să încadreze foarte bine fenomenele și să le prevadă; dar tot așa de bine pot să plec dela cea de a doua afirmație, că pământul este imobil, și tot așa pot alcătui o teorie, cu legi și ecuații matematice, care permit previziunea fenomenelor. Numai că prima teorie e mai simplă — mai comodă, spune Poincaré — și de aceea e preferabilă. A prefera teoria care pleacă dela ipoteza « pământul se învârteste », este dar o chestiune de comoditate, de alegere, și nu de adevăr.

Această concluzie este extrem de importantă și arată care este atitudinea suprainteligenței față de adevăruri, cunoștințe sau teorii. Voi numi această atitudine o atitudine contemplativă.

Alături de gândirea activă, care construiește și creează, care reconstruiește lumea prin calcul, matematicianul știe să-și detașeze conștiința de orice teorie, de orice cunoștință, pentru a le privi dela înălțime pe toate, ca egal de valabile; dela acea înălțime, el contemplă toate adevărurile ca pe propriile lui creații. El este dincolo de toate cunoștințele, ceea ce este poate cea mai mare cunoștință. Acela care nu poate să se detașeze de propriile lui teorii, acela este prizonierul acestor teorii. Inteligența lui nu este liberă, ea este sufocată de ideile care-l obzedează.

Dar ce triumf mai mare decât victoria spiritului asupra spiritului? Ce forță mai mare se poate pretinde unei inteligențe decât ca prin activitatea gândirii să poți depăși însăși această activitate creatoare, pentru a o putea contempla de acolo de unde poate numai Dumnezeu își poate privi opera sa?

Omul care nu poate ieși din propria lui teorie nu este un om liber, el este o minte parțială și minoră, el și-a închis propriul lui drum, și-a limitat libertatea. În această libertate totală a spiritului stă însă puterea nelimitată a inteligenței. Occidentul a realizat acest lucru în matematici, care sunt suprema podoabă a creațiilor omenești, din toate timpurile.

Ca și Platon altădată, am putea spune, cu alt înțeles, și astăzi: în templul inteligenței libere nu intră decât acela care are spiritul matematic.

Am anticipat puțin concluziile noastre, tocmai pentru a potoli, dela început, neliniștea care putea să se nască în mintea d-voastră în fața unor astfel de grave obstacole.

2. PARADOXUL ȘTIINȚEI

Să considerăm însă problema mai de aproape. Există o mulțime de paradexe în știința actuală. Profesorul Oliver Reiser, dela Universitatea din Pittsburg, într'un studiu publicat în « *Scientia* » (1937)¹⁾, dă un tablou al acestor paradexe, pe care le profesează știința actuală.

Iată câteva:

<i>Teza</i>	<i>Antiteza</i>
1. Electronul este un corpusul.	Electronul este un fenomen ondulatoriu.
2. Radiația este corpusculară.	Radiația este ondulatorie.
3. Eterul există.	Eterul nu există.
4. Spațiul este continuu.	Spațiul este discontinuu.
5. Viteza luminii este constantă.	Viteza luminii este variabilă.
6. Orice corp material naște un câmp electro-magnetic.	Orice corp material nu naște un câmp electromagnetic.
7. Coloarea acestei stele este roșie.	Coloarea acestei stele este albastră
etc.	

¹⁾ *Non-Aristotelician Logic and the crisis in science.*

Și nu este vorba că aceste teze sunt discutabile, că unii oameni de știință acceptă de exemplu teza și alții antiteza. Toate aceste propoziții sunt egal de probate experimental. De pildă, experimentele de laborator au dovedit că electronul apare în cutar fenomen ca un corpuscul și în cutare fenomen ca undă. Cu alte cuvinte, el derogă dela principiul identității. De aceea, conchide profesorul Reiser, legea identității sau legea terțiului exclus, principiile logice fundamentale, nu se mai aplică naturii cu o precizie absolută. Iată-ne ajunși în fondul problemei. Logica noastră are câteva principii la bază, pe care le cunoașteți cu toții, și pe care vi le amintesc: Principiul identității: un lucru este identic cu el însuși; principiul contradicției: un lucru nu poate să fie și să nu fie în același timp; principiul terțiului exclus: un lucru sau este sau nu este, a treia posibilitate nu există, *tertium non datur*. Iată însă că întâmplările din lumea exterioară vin și contrazic însăși rațiunea noastră. Intr'adevăr, dacă electronul este de exemplu, când undă când corpuscul, el nu mai este identic cu el însuși, și afectează înfățișări contradictorii. Cum o spune Reiser, un obiect depinde de ambianța în care este cufundat, și este ceea ce este din cauza acestei ambianțe. Așa dar un obiect nu-și mai păstrează identitatea lui, ci este expresia, este în funcțiune de mediul particular în care se află, care-l deformează și-l face să-și schimbe modul lui de a fi.

Această concluzie pune în discuție însuși fundamentul gândirii noastre raționale. Ce este rațiunea omenească? Întâmpină ea dificultăți de netrecut, când se aplică naturii? Și atunci ce valabilitate mai are logica în contact cu realitatea?

3. PARADOXELE ELEAȚILOR

Această problemă a fost pusă încă din antichitate. Gândirea, în întâlnirea ei cu realitatea dată de simțuri, dă loc la paradoxe, la contradicții ineluctabile. Eleații au fost aceia care au construit o mulțime de astfel de paradoxe, celebrele paradoxe elate, atât de mult discutate de-a-lungul istoriei filosofiei. Iată unul din aceste paradoxe, care se numește « Achile și broasca țestoasă ». Broasca țestoasă se găsește la o distanță oarecare de Achille. Celebrul Grec, cel mai iute de picior dintre Greci, își

propune să ajungă broasca țestoasă, care, după cum se știe, merge foarte încet. Dar Zenon Eleatul raționează în felul următor: ca Achille să ajungă broasca, trebuie să parcurgă, mai întâi, spațiul care-l desparte de ea; însă, în timp ce Achille străbate acest interval despărțitor, broasca înaintează și ea, și se găsește în alt punct. Pentru ca Achille să ajungă broasca trebuie să parcurgă acest nou interval; când Achille a străbătut acest spațiu, broasca a mai înaintat însă cu un interval. Din nou se pune aceeași problemă și așa la nesfârșit; Achille cel iute de picior nu va putea să ajungă broasca țestoasă cea înceată. Paradoxul este flagrant. Eleații inventează și alte argumente de felul acesta, cum este acela al *dichotomiei*, al *săgeții* și al *stadiului*. Dar toate aceste paradexe aveau, pentru ei, un scop precis: de a demonstra că lumea sensibilă, lumea pe care o vedem, este o aparență, deoarece nu este rațională. Numai ceea ce este perfect rațional este real, iar mișcarea, care după ei era contradictorie, este iluzorie.

Aceasta este o poziție. Din conflictul dintre rațiune și realitatea sensibilă putem să scoatem două concluzii: sau asupra rațiunii sau asupra realității. Eleații au tras o concluzie în ceea ce privește lumea sensibilă: mișcarea nu există, ea este o aparență, fiindcă nu se potrivește tiparului rațional. Atunci, în realitate, totul este imobil, static, și nu există devenire. Înțelegeți cât de gravă era o asemenea încheiere și filosofii nu au încetat să se ocupe de ea. Bine înțeles, până când au pus mâna pe ea matematicienii, când dificultatea a putut fi spulberată. Și pentru ca să pun capăt bucuriei acelora, care vreau cu orice preț ca rațiunea să fie defectuală, pentru ca să poată acorda în mod arbitrar valabilitatea oricărei absurdități, vă voi spune că această problemă a fost rezolvată, cu ajutorul noțiunii de infinit, introdusă în mod riguros în știință de către matematicianul Georg Cantor. În fond, rezolvarea adusă de matematicieni a fost dată chiar de Aristotel în Fizica sa. Ocupându-se de aceste paradexe, Aristotel stabilește că Zenon ia noțiunea de infinit în două moduri deosebite, și le confundă. Într'adevăr, pot să despart un interval dat într'o infinitate de părți: așa fac de pildă, în paradoxul cu Achille și broasca țestoasă. Distanța dela punctul de plecare a lui Achille până la punctul de întâlnire

cu broasca, este împărțită într'o infinitate de părți, cum este ușor să vă convingeți reluând argumentul. Acesta este un infinit, însă realizat, e dat, și formează un interval finit. Dar există și altfel de infinit, la capete, o distanță mai mare decât orice distanță imaginabilă. Aceasta într'adevăr nu poate fi parcursă într'un timp finit.

Ce face Zenon? Imparte distanța care desparte pe Achille de punctul unde va ajunge practic broasca, într'o înfiintate de intervale și apoi spune: deoarece avem o infinitate de intervale, Achille nu va putea să le străbată decât într'un timp infinit, adică niciodată. Ceea ce este fals, căci infinitatea de intervale nu dă un infinit la capete, cum spune Aristotel, nu ne dă o distanță infinită.

Există o mulțime de astfel de paradoxe în antichitate, cum sunt cele formulate de filosofii din școala Megarică, dar care nu au strălucirea paradoxelor eleate. Voi menționa numai unul, care se impune și astăzi logicienilor. Acesta poartă numele de Epimenide. Epimenide era un Grec din Creta și s'a apucat să spună un lucru foarte simplu la prima vedere: anume că toți Cretanii sunt mincinoși. Această afirmație atât de simplă devine însă extrem de gravă în ochii filosofilor, care în fond au misiunea de a complica lucrurile. Intr'adevăr, trebuie să ținem seamă că Epimenide era și el un Cretan. Și atunci ajungem să ne punem întrebarea: Epimenide afirma un adevăr sau un lucru fals atunci când spunea că toți Cretanii sunt mincinoși?

De altminteri, el nu putea avea decât două alternative: sau spunea adevărul sau mințea și el, a treia posibilitate nu există, tertium non datur. Ei bine, dacă spunea un adevăr, atunci era adevărat că toți Cretanii mint, deci și el mințea, adică spunea un lucru fals, fiind Cretan. Pe scurt, dacă spunea adevărul, mințea. Să considerăm a doua posibilitate, pe aceea că în calitate de Cretan mințea și el. În acest caz propoziția afirmată de el, anume că toți Cretanii mint, era adevărată, căci și el mințea ca și toți Cretanii, deci Epimenide nu minte, adică spune adevărul. Oricum am lua propoziția aceasta, fie adevărată, fie falsă, ajungem să afirmăm o contradicție. Mai pe scurt acest paradox este cunoscut sub numele de paradoxul mincinosului (*Pseudomenos*).

Eubulide, un filosof din școala Megarică, își pusese următoarea problemă: dacă întrebăm pe un mincinos patent, care s'a decis să mintă totdeauna, dacă el minte sau nu minte, ce trebuie să răspundă? Întrebarea lui Eubulide era scurtă: minți, când spui că minți?

Două posibilități are mincinosul: sau să spună că minte, sau să spună că nu minte, *tertium non datur*. Dacă spunem că minte, atunci el spune adevărul, fiindcă descrie exact poziția lui de mincinos; deci nu minte. Dacă spune că nu minte, atunci e adevărat că minte, deci minte. Oricum am declara propoziția «eu mint», adevărată sau falsă, ajungem la concluzia contrară. De data aceasta, problema devine foarte gravă, și nu mai e de natură filosofică, ci logică.

Cum, un mincinos nu are posibilitatea să spună nimic despre situația lui? Nu poate ieși el din cercul minciunii, care-l strânge ca o menghină în cleștele ei? La urma urmei, cineva se poate decide să spună numai minciuni. Ei bine, în momentul acela el a fost prins în propria lui plasă, din care nu mai poate ieși. El înnoată în contradicții. Care este explicația că un mincinos nu mai poate să spună nici minciuni și nici adevăruri? Vom vedea care este soluția spre sfârșitul studiului nostru.

4. ANTINOMIILE LUI KANT

Voi menționa încă poziția lui Kant. Ea este inversă celei de mai sus. Dacă Eleații au tras concluzii defavorabile asupra lumii sensibile, Kant, formulând paradoxele rațiunii pure, trage concluzii asupra rațiunii. În *Critica Rațiunii Pure* Kant construiește niște contradicții — antinomii cum le spune el — în care și teza și antiteza sunt egal de valabil demonstrate. De pildă, filosoful dela Königsberg ia teza: «lumea are un început în timp» și face o demonstrație, aparent riguroasă, prin care dovedește că este imposibil să nu fie așa. După aceea consideră antiteza «lumea nu are un început în timp» și dovedește tot atât de aparent riguros, că este imposibil să nu fie așa. Prin urmare și propoziția «lumea are un început în timp» și propoziția «lumea nu are un început în timp» sunt demonstrate de rațiune. Această antinomie, precum și altele, pe care le con-

struește Kant, îl conduc la concluzia că rațiunea, în momentul când vrea să părăsească lumea sensibilă, pentru a se ocupa de realitatea în sine, dincolo de experiență, cade în conflict cu ea însăși. De unde încheierea lui Kant: rațiunea pură este perfectă când se ocupă de lumea fenomenelor, dar este caducă, nevalabilă, când vrea să intre în miezul lucrurilor, să afle cum sunt ele în sine, dincolo de aparență.

Am arătat în altă parte că raționamentele lui Kant sunt defectuoase, că sunt greșeli elementare de logică, sunt anume niște sofisme cunoscute în manualele elementare de logică sub numele de *petitio principii* și *cerc vicios*.

5. PARADOXELE LOGICO-MATEMATICE

Toate acestea s'ar părea că sunt jocuri dialectice, și în realitate așa au fost considerate de oamenii de știință, care nu s'au alarmat de existența lor, până când ele au apărut chiar în matematici. De data aceasta problema a căpătat o semnificație profundă, asupra căreia va trebui să stăruim puțin. Iată cum s'au petrecut lucrurile. În anul 1897 matematicianul italian Burali-Forti publică un studiu referitor la o chestiune de matematici superioare — din așa numita teorie a ansamblurilor — intitulat *Una questione sui numeri transfiniti*. În acest studiu, Burali-Forti demonstrează, nici mai mult nici mai puțin decât că, plecând de la aceleași date matematice, se pot scoate pe cale de calcul, se pot justifica în mod necesar, două concluzii contradictorii.

Problema devenise senzațională. O asemenea încheiere șubrezea înseși fundamentele gândirii matematice. Matematicienii au reluat calculele și au constatat că erau juste.

Prima idee a fost că noțiunile de la care se pleca erau imperfect definite, că erau echivoce. Cam așa stătea chestiunea, când celebrul logician englez Bertrand Russell, a arătat că problema nu e de domeniul matematicii ci aparține logicii. În principiu iată ideile lui. După cum știți, de sigur, logica s'a matematizat și ea, a devenit un calcul, a îmbrăcat un vestmânt matematic. Logica e matematica generală, iar teoriile matematice nu sunt decât aplicații particulare, ramuri ale logicii.

Russell, împreună cu un alt matematician englez Whitehead, au reușit să matematizeze logica, și să exprime în ecuații logice principalele teorii matematice, în cele trei volume ale monumentalei lor opere *Principia Mathematica*. Cu aceasta însă contradicțiile apărute în matematici au putut fi exprimate ca antinomii pur logice. Nu numai atât, Russell și după el alții, au reușit să construiască alte paradexe, toate de natură logică. Din întâlnirea principiilor logice cu ele însele, se nasc, în anume cazuri, contradicții imposibil de înlăturat. Nu vă pot exprima aici logico-matematic aceste antinomii, dar vă voi menționa câteva, în vorbe obișnuite, cu mențiunea că ele sunt de ordin logico-matematic. Fac o traducere în limbajul obișnuit, pentru a vă face sensibilă contradicția. Unul dintre acestea este acela al mincinosului, pe care l-am considerat mai înainte.

Altul îl pot traduce prin următoarea poveste.

Un calif avea o grădină cu flori foarte rare, care era accesibilă vizitatorilor cu condiția ca nimeni să nu se atingă de vreuna din flori, sub pedeapsă de moarte. Intr'o zi intră în acest rai al florilor un filosof. După cum știți bine filosofii sunt foarte distrați, așa că, în deplină neatenție, filosoful nostru rupe un trandafir. Imediat este arestat și tradus în fața Califului. «Cunoști prea bine pedeapsa ce te așteaptă, fi spune Califul: ea este moartea. Dar fiindcă ești filosof îți voi acorda o favoare (pe atunci se mai acordau avantajii filosofilor). Anume îți vei alege singur felul morții: dacă îmi vei spune o minciună, atunci vei fi ucis prin ștreang; dacă îmi vei spune un adevăr, vei fi ucis prin decapitare cu hangerul. După trei zile filosoful este adus din închisoare în fața Califului. Și acum veți vedea de ce este nevoie să faci filosofie, căci poți încurca astfel în gânduri și pe cei mai puternici oameni. «Ei bine, fi spune Califul, ce ai să-mi spui?». «Voi fi omorât prin ștreang» îi răspunse filosoful. Și răspunsul era de natură să-l pună pe gânduri pe puternicul Calif: este aceasta o minciună sau un adevăr? Însă nu poate fi decât sau o minciună sau un adevăr, a treia posibilitate nu există. Dacă este o minciună atunci trebuie să-l omor prin ștreang, după cum am stabilit: dar în cazul acesta, cum filosoful afirmase că va fi omorât prin ștreang, urmează că el spusese adevărul, deci, după convenție trebuia omorât cu han-

gerul. Al își spuse Califul, trebuie să-l omor cu hangerul; dar în cazul acesta filosoful spusese o minciună, deoarece afirmase că va fi ucis prin ștreang, deci iarăși după convenție, trebuia ucis prin ștreang. Oricum ar raționa, Califul nu mai poate decide dacă filosoful a spus o minciună sau un adevăr și deci, nu mai poate hotărî în ce fel trebuie omorât filosoful. Iată dar o situație paradoxală, când o propoziție nu poate fi declarată adevărată sau falsă, adevăr sau minciună, fiindcă dacă o declarăm adevărată, rezultă că este falsă, și dacă o declarăm falsă rezultă că este adevărată.

Să vă mai citez un exemplu luat din matematici, deși nu vi-l exprim matematic. Se numește *clasă* o colecție de obiecte reale sau imaginare, întrunite la un loc pe baza unei proprietăți comune. De pildă, clasa vertebratelor, care conține toate animalele vertebrate; clasa oviparelor, care conține toate animalele ce se înmulțesc prin ouă; clasa numerelor întregi, și așa mai departe. Noțiunea aceasta de clasă i-a servit lui Frege și lui Russell să definească numărul și să stabilească fundamentele aritmeticii. Această noțiune, atât de simplă, dă loc la un paradox, pe care l-a găsit chiar Russell. Intr'adevăr, să examinăm diverse clase; vom constata că unele se conțin singure, altele nu; de pildă, clasa tuturor noțiunilor, este ea însăși o noțiune, deci face parte din colecția pe care o definește; clasa vertebratelor nu ne dă însă un animal vertebrat, ci o colecție, deci nu se conține. Conform principiului terțiului exclus, putem spune: orice clasă se conține sau nu se conține, a treia posibilitate nu există. Prin urmare, putem despărți toate clasele în două mari grupuri: de o parte, clasele care se conțin; de alta clasele care nu se conțin. Am format în felul acesta, două mari clase, clasa claselor care se conțin, și clasa claselor care nu se conțin.

Să considerăm clasa claselor care nu se conțin. Și aceasta este o clasă; deci și despre ea putem pune aceeași întrebare. Se conține sau nu se conține această clasă? (Nu uitați că ea este definită ca fiind clasa claselor care nu se conțin). Sunt două posibilități: sau se conține sau nu se conține, a treia posibilitate nu există. Să presupunem că se conține. Cum după definiție ea nu cuprinde decât clase care nu se conțin, atunci ea este una dintre aceste clase, deci nu se conține. Să presupunem

că nu se conține; atunci această clasă se conține, fiindcă ea conține toate clasele care nu se conțin. Observați că și aici, ajungem la același paradox: dacă se conține nu se conține; dacă nu se conține se conține. Nu putem face nicio afirmație de felul acesta, asupra clasei claselor care nu se conțin, fiindcă ne contrazicem singuri.

După cum vedem foarte ușor, aceste paradoxe sunt de natură pur logică, în afară de semnificația particulară a claselor sau conceptelor — care ar putea fi discutabilă. Aș putea să vă fac evident lucrul acesta, cu ajutorul calculului logic, dar ar fi puțin mai dificil pentru d-voastră. E destul să vă spun că logicienii și matematicienii au putut arăta că aceste contradicții sunt inevitabile, că aparțin în mod *teoretic* rațiunii omenesti, care în întâlnirea ei cu ea însăși, dă naștere la asemenea conflicte. Și acum ajungem la partea cea mai importantă a expunerii noastre. Care este soluția? Rămânem așa cum ne găsim, în vârtălele contradicțiilor, sau ieșim din ele și cum?

6. SOLUȚII

Există mai multe soluții actuale a paradoxelor, unele fiind aparente. Ne vom ocupa de trei dintre ele.

1. *Soluția iraționaliștilor.*

Vom considera ca primă soluție, fiind mai ușor de spus, soluția așa zișilor filosofi iraționaliști sau existențialiști. Mai toți se trag, în timpul nostru, de la Sören Kirkegaard, un fel de escist în ale filosofiei, care s'a apucat să cultive într'un mod disperat paradoxele. După el, totul nu este decât paradox. Dumnezeu, existența noastră, cunoașterea, absolut orice este paradox și contradicție. Paradoxul este pentru Kirkegaard o categorie, o determinare care exprimă raportul dintre individul cunoscător și realitatea eternă.

Dar să nu ne oprim la acest delir paradoxal și să parcurgem un drum destul de lung, pentru a ajunge la un filosof ca Nicolai Hartmann, contemporan cu noi, profesor la Universitatea din Berlin. Hartmann face parte dintre acei gânditori care cred că există în realitate un conflict, că opoziția există în interiorul naturii și că exprimarea antinomică a unor stări de lucruri în

seamnă tocmai întâlnirea aceasta penibilă a gândirii cu vârtejul unui conflict real. Această părere a fost cultivată încă din vechime de un Heraclit și până în timpurile noastre, până la un Hegel, numai că pentru acești gânditori conflictul se rezolva într'o armonie superioară. O asemenea poziție găsim la un Plotin, la un Cusanus: pentru aceștia conflictul se rezoarbe în Dumnezeu, care e *coincidentia oppositorum*.

Nu aceasta este poziția lui Hartmann. Pentru el, postulatul armoniei, capabil să rezolve antinomiile este o prejudecată. Hartmann desparte antinomiile în veritabile și neveritabile. Cele veritabile sunt cele nedeslegabile.

Intre acestea Hartmann numără unele din antinomiile hegeliene și antinomiile lui Kant, precum și altele mai puțin celebre. « Există — scrie Hartmann — nenumărate antinomii neveritabile, care în anumite stadii au avut justificarea lor, dar care au trebuit să dispară cu progresul cercetării lor ¹⁾ ». Cu toate acestea Hartmann conchide că rămân destule altele care nu se lasă rezolvate. Ne întrebăm însă: care este criteriul antinomiilor nerzolvabile? După ce să cunoaștem că o antinomie este ireductibilă, că ea nu va putea fi soluționată, prin constatarea erorii de gândire făcute? Când recunoaștem că unele antinomii au fost aparente, că progresul cercetării lor le-a disolvat, pur și simplu, în neantul erorii, nu văd ce ne-ar reține să inducem că, cu timpul, când cercetarea lor va fi înaintat mai mult, și celelalte vor putea fi soluționate, vor dispărea deci ca antinomii. Nu am avea dreptul să inducem acest lucru dacă ni s'ar oferi un criteriu pentru antinomiile irezolvabile. Însă un asemenea criteriu nu există, cel puțin până acum. În loc să ne prezinte un astfel de criteriu, Nicolai Hartmann crede că problema poate fi bazată pe o întrebare. Ce s'ar întâmpla dacă antinomia ar constitui chiar ființa interioară a lucrului, adică dacă antinomia ar fi reală? Atunci orice încercare de soluționare ar fi o întreprindere imposibilă. Ei bine, Hartmann se oprește la această ipoteză, pe care voim să o discutăm pentru a se vedea la ce dificultăți este expusă. Vom observa, dela început, că o asemenea

¹⁾ Nicolai Hartmann, *Der Aufbau der realen Welt*, p. 167 (Gruyter, Berlin, 1940).

concepție duce la o adecuare perfectă a gândirii cu realitatea. Gândirea ne relevă prin antinomii, nu nodurile ei, nu dificultățile ei, ci anume conflicte din interiorul lumii. Nu ne mai găsim în fața unor dificultăți pe care le-ar ridica însăși rațiunea omenească, ci în fața unor întâmplări din lumea reală. Dacă facem această ipoteză, atunci rezultă că gândirea ne procură o cunoștință a lucrurilor, prin formele ei logice, dar ne dă o cunoștință adecuată și prin formele ei ilogice, prin faptul că o contradicție corespunde unui conflict real. Așa dar nu am mai putea distinge logicul de ilogic, adevărul de eroare. Din punct de vedere logic și o construcție formală, respectuoasă a principiilor rațiunii, și o construcție formală prezentând o imposibilitate logică ar reda realitatea tot așa de bine. Adevărul și eroarea ar fi în mod egal de valabile, în reprezentarea cunoștinței despre realitate. Cu aceasta logica — și rațiunea omenească — încetează însă de a avea principii, încetează de a funcționa ca atare, ceea ce este o problemă mult mai complicată decât problema dela care am plecat. Sensul rațiunii dispare și, în același timp, dispare și sensul problemelor pe care ea le ridică. Intr'adevăr Hartmann crede că antinomiile au sens într'atât cât sunt irezolubile. *Sinnlos dagegen ist der Begriff der lösbaren Antinomien.*

Dar dacă rațiunea reprezintă tot atât de bine realitatea prin formele ei logice, dar și prin formele ei ilogice, antinomice, urmează că principiile ei își pierd caracterul lor de necesitate și de universalitate. A spune atunci că propozițiile false, adevărate sau antinomice au sens, este a spune că propozițiile logice nu sunt necesare și universale, ceea ce le ridică tocmai sensul lor logic. În cunoașterea realității, principiile logice funcționează uneori, și pe baza lor avem o cunoștință adecuată: alteori nu funcționează și tocmai din această cauză avem iarăși o cunoaștere a lucrurilor. Așa dar, a admite poziția lui Hartmann, înseamnă a admite valabilitatea și adecuarea antinomiilor față de real, ceea ce înseamnă tocmai lipsa oricărei valabilități a logicei, în general, și lipsa de sens prin aceasta însăși a formelor antinomice la care dă loc, prin întâlnirea ei cu realul. Intr'adevăr, o antinomie este o antinomie atât timp cât principiile logice sunt necesare și universale; de îndată ce ele pierd acest caracter, se elimină și caracterul antinomic al unei aporii

și, prin aceasta, ea nu mai are sensul unui paradox. Pe scurt, dacă o antinomie reprezintă un conflict real, ea are un sens; dacă formele contradictorii ale rațiunii au sens, atunci principiile rațiunii nu mai sunt necesare și universale; însă o antinomie apare ca o opoziție față de aceste principii și ea prezintă o gravitate atât timp cât socotim că acestea nu pot fi depășite; dacă ne hotărîm să le depășim prin antinomie, prin aceasta antinomia nu mai are un caracter antinomic, nu mai reprezintă un conflict cu principiile logice.

Incheierea noastră este că nu e posibilă admiterea contradicției, decât dacă dela început, ne decidem pentru contradicție; nu putem exprima această adevărată adevărată decât tot printr'o antinomie principială, care însă face ca toate antinomiile să piardă importanța lor. Ca și scepticul, care, după vorba lui Spinoza, trebuie să se îndoiască de propria lui îndoială, cel care admite contradicția, trebuie să o facă printr'o contradicție. Am văzut că și cel care se decide să mintă în mod consecvent, adică să spună numai propoziții false, trebuie să exprime lucrul acesta printr'o propoziție contradictorie.

2. *Logicile polivalente.*

Să considerăm acum una din descoperirile extraordinare ale secolului nostru, care este în legătură — cel puțin în ce privește ideea creației lor — cu paradoxele logice. Este vorba de logicile polivalente. Logica clasică, aceea pe care o cunoaștem cu toții de prin manuale, nu cunoștea decât două valori pentru propoziții: adevărul și falsul. Acestea constituiau tocmai principiul terțiului exclus. Orice propoziție este sau adevărată sau falsă, *tertium non datur*. Ei bine, apariția paradoxelor, în care apar propoziții ce nu pot fi declarate nici adevărate nici false, fiindcă ajungem la contradicții, a sugerat ideea că despărțirea duală adevăr-fals, este convențională, și că ei îi scapă unele propoziții. Și atunci nu cumva o propoziție poate lua mai multe valori, de pildă trei: adevărul, falsul și o a treia valoare pe care o numim terțul? Și într'adevăr, s'a luat trei valori pentru propoziții și s'a constituit o logică trivalentă, coerentă, cu alte legi decât acelea ale logicei clasice, despre care nu vă pot vorbi însă mai mult aici. O asemenea logică nu este o ipoteză abstractă, ci o teorie matematică perfectă, — și avem mijloacele de a stabili

când o teorie este perfectă. S'au imaginat chiar logici cu patru valori, cu cinci valori și chiar cu o infinitate de valori. Rațiunea omenească nu mai este unică, ci plurală. Inteligența noastră poate urca drumul către adevăr, fie pe treptele logicii clasice, fie pe treptele altei logici, pe care și-o alege, după cum crede că e mai potrivită materialului pe care vrea să-l studieze. Asemenea logici au fost construite de Lewis, de Lukasiewicz, de Brouwer-Heyting, de logicianul român Moisil, etc. Evident, nu mă pot ocupa în particular de această interesantă problemă; voi menționa însă că aceste logici polivalente sunt independente de existența sau neexistența paradoxelor, deși acestea au sugerat creația lor.

3. *Soluția logică a problemei paradoxelor.*

În sfârșit, ajungem la soluția propriu zisă a paradoxelor, aceea logico-matematică. Nu vă pot expune, de sigur, matematic soluția, dar v'o pot face sensibilă, printr'o serie de considerații mai puțin respingătoare, decât formulele și calculele logico-matematiche.

La ce se reduce soluția aceasta? Să considerăm antinomia Epimenide. Ce face Epimenide Cretanul? El definește o clasă de mincinoși, a Cretanilor, din care face parte și el ca membru al ei, fiind Cretan. Însă iată ce se întâmplă: pe de o parte clasa Cretanilor — clasa acestor mincinoși — se alcătuește cu Epimenide cu tot la un loc; Epimenide este un element care servește la constituirea acestei clase; pe de altă parte, Epimenide este definit ca mincinos, de însăși această clasă, căreia îi aparține. Suntem în cerc vicios: Epimenide este un membru al unei totalități, care se constituie cu ajutorul lui, și această totalitate la rândul ei, determină poziția de mincinos a lui Epimenide. Și atunci iată ce conchide celebrul logician englez Bertrand Russell: să presupunem că avem un grup de obiecte care poate fi totalizat, prin ipoteză; dacă el conține membrii care presupun această totalitate, atunci acest grup nu poate fi totalizat. Propozițiile afirmând astfel de lucruri, adică definind membrii unei totalități cu ajutorul colecției însăși, sunt, după Russell, fără sens. Paradoxele logico-matematiche s'ar naște din astfel de propoziții, fără niciun înțeles, pe care le alcătuim într'un mod imprudent. Să considerăm paradoxul claselor, pe care vi l-am citat

mai înainte: definim clasele care se conțin și care nu se conțin cu ajutorul a două totalități; pe de altă parte vrem să vedem dacă acestea aparțin însăși acestor totalități.

Russell conchide că, deoarece nu putem face lucrul acesta, clasa claselor care nu se conțin, este de alt tip decât clasele care se conțin, elementele ei, și prin urmare numai această confundare a unor elemente de tipuri diferite ne duce la paradox.

Care este concluzia? Nu am intrat în soluția propriu zisă a paradoxelor, căreia Russell i-a dat numele de *teoria tipurilor*, dar, în fond, ea se găsește în ceea ce am spus mai înainte.

Am văzut că nu putem totaliza un grup de obiecte care conține membrii ce presupun această totalitate, fără a intra în cerc vicios. Ceea ce înseamnă că nu pot totaliza un grup la întâmplare. Să luăm mincinoșii din Creta; pe aceștia îi pot totaliza. Dar un Cretan care vorbește despre această totalitate, nu mai poate face parte din însăși această totalitate. Obligați suntem atunci să despărțim mincinoșii pe tipuri: mincinoștii din tipul I, grupul Cretanilor; mincinoșii de tipul II, grupul acelor care vorbesc despre Cretani. Cu alte cuvinte, nu mai pot alcătui o totalitate universală, dar pot alcătui totalități particulare, grupuri tipizate. Dacă confund aceste tipuri de grupuri, atunci apar paradoxele cum a apărut de pildă în cazul lui Epimenide, pe care l-am confundat cu un mincinos simplu, pe când Epimenide însuși este un mincinos de tipul II, care vorbește despre mincinoși. Iată soluția lui Russell, care vi se pare simplă, care explică apariția paradoxelor și care e bogată în consecințe filosofice. Intr'adevăr, o primă constatare este că, din mijlocul unei situații nu pot vorbi despre însăși situația mea. Mincinosul nu poate spune despre el nici că e mincinos nici că nu este mincinos. Trebuie să ieșim din propria noastră situație, din propriul nostru echilibru interior, pentru a ne putea judeca pe noi înșine. Aceasta vrea să însemne: de îndată ce suntem înlăuntrul unei teorii, ne este imposibil să evaluăm propria noastră teorie. Un matematician spune Kurt Gödel a tratat printr'o demonstrație matematică genială, că oricare ar fi teoria matematică considerată, vor exista în sânul ei paradoxe, vom găsi propoziții care nu pot

fi decise, din cauză că dau loc la contradicții. Aceasta vrea să însemne: oricare teorie perfectă este limitată, ea nu poate epuiza un domeniu, printr'o teorie nu putem vedea decât o parte a realității; pentru a putea completa viziunea noastră, trebuie să ieșim din teorie și să construim o altă teorie; dar și aceasta va fi limitată și așa la nesfârșit. Un domeniu oarecare nu poate fi epuizat decât printr'o infinitate de teorii, adică niciodată. A face matematică înseamnă a gândi exact. Ei bine, prin gândirea exactă, nu putem cunoaște decât parțial. De aceea mi se pare riguroasă concluzia că *a cunoaște înseamnă a limita*. Negreșit, putem cunoaște și printr'o teorie care nu este matematică; poate că atunci nu ne mai prindem în propriile noastre construcții, poate atunci nu ne mai limităm; dar dacă asemenea cunoaștere ar putea fi mai vastă, prin aceea că nu este matematică, ea nu mai este exactă. Iată opozițiile Scylla și Carybda gândirii noastre: pe de o parte gândirea exactă și prin aceasta limitarea; pe de alta, gândirea inexactă și prin aceasta poate mai puțin restrânsă. Nu putem ieși decât prin inexacțitate din carcera în care ne închide însăși gândirea noastră? Nicidecum! Putem găsi drumul care duce la punctul final, dar treptele pe care putem să-l parcurgem sunt în număr infinit. Fiecare treaptă din acest drum este o teorie, și avem nevoie de o infinitate de teorii pentru a epuiza drumul acesta. Fiecare teorie reprezintă nu adevărul total și absolut, ci un adevăr parțial. Alături de cunoașterea pe care ne-o procură o teorie, trebuie să adăugăm cunoașterea pe care ne-o dă, în același sector, o altă teorie, și așa la nesfârșit. Spiritul nostru trebuie să iasă din teorie, să-și câștige libertatea lui, suprimată de însăși această teorie, pentru a intra din nou într'o teorie limitativă, și să continue jocul acesta la nesfârșit.

Ca și cum spiritul cunoscător s'ar jertfi singur, pentru a putea cunoaște; ca și cum libertatea gândirii s'ar naște din propria ei moarte. În această palingeneză continuă stă puterea gândirii, libertatea și grandoarea ei. Gândirea matematică a găsit posibilitatea de a ieși din propria ei constrângere, pentru a-și contempla, într'o libertate absolută, propria ei operă. Ajunsă aici, ea a atins, într'o oarecare măsură, un punct arhimedic de echilibru al spiritului: această stare de echilibru mi se pare că

nu poate primi alt nume mai potrivit decât *contemplația matematică*.

Gândirea este activitate continuă. Dacă ne oprim la anume teorii, suntem prizonierii lor. Dar spiritul matematic și-a descoperit, înălțându-se deasupra teoriilor, puterea de a depăși înseși teoriile create de el. Și aceasta nu a putut-o face decât în momentul când a putut ieși din propriile lui limitări, decât în momentul când a reușit să contemple propria-i operă. Spiritul raționalist matematic, de tipul cartesian, nu era decât un prizonierat al gândirii. Gândirea rațională bazată pe logica clasică, aceea aristotelică, era intrată într'o teorie. Știm astăzi că logica aristotelică nu este decât o teorie matematică constituită ca și oricare alta, cu câteva axiome și teoreme care se derivă din ele. Dar secolul nostru ne-a dăruit logicile polivalente, care sunt tot teorii perfecte, ca și logica clasică, nu mai bune și nici mai rele decât ea. Dela Descartes încoace nu puteam ieși din cercul unei teorii logice, logica bivalentă sau tradițională. Aici era limitarea noastră. Cu aceasta ne închipuiam că domeniul rațional poate fi epuizat printr'o singură teorie. Logicile polivalente au desfăcut zăgazurile oceanului nesfârșit care e gândirea omenească, arătându-ne că și acest sector nu poate fi epuizat decât printr'o infinitate de rațiuni sau de logici. Epoca noastră marchează unul din cele mai mari triumfuri ale gândirii omenești, și aceasta poate fi exprimat printr'un singur cuvânt: libertate.

Da, libertatea absolută a spiritului. Și dacă nu am putut realiza acest lucru, în mod concret pe toate planurile, trebuie să luăm aminte cu satisfacție, că am izbutit să-l realizăm pe planul cel mai înalt, acolo de unde tot ce nu este încă înfăptuit apare ca înfăptuibil: planul gândirii pure. Ceea ce este important este să gândim liber; realitatea nu poate scăpa gândirii libere, adică infinit de vastă, și dacă uneori se întâmplă lucrul acesta, voi spune odată cu Hegel, că e cu atât mai rău pentru ea.

Și pentru a reveni la paradoxe, vom încheia spunând că tocmai obstacolele pe care și le creează gândirea nu apar decât pentru o mai mare victorie a ei. Numai în mijlocul dificultăților gândirea rațională își poate descoperi propria ei putere.

Așa după cum lumina nu apare decât în opoziție cu întunerecul, puterea adevărului stă în opoziția pe care o face erorii. În oceanul tenebrelor, în care fiecare conștiință este o mică și tremurătoare flacăra, gândirea nu este decât digul care împiedecă obscuritatea să ne invadeze. Este puțin și este totul. Poincaré avea dreptate: « Gândirea nu este decât un fulger în mijlocul unei nopți lungi; dar acest fulger este totul ».

ANTON DUMITRIU

COMENTARII CRITICE

FIGURI ȘI FORME LITERARE

PATRU DECENII DELA PUBLICAREA PRIMEI OPERE A D-LUI MIHAIL SADOVEANU *)

S'au împlinit în vara aceasta patru decenii dela un eveniment literar, pe care dacă împrejurările actuale cu marce și îndreptățitul lor răsunset nu l-ar fi pus în umbră, este sigur că lumea noastră intelectuală și l-ar fi amintit și ar fi încercat să-l așeze în potrivita lumină a întregii lui semnificații. În luna Iulie a anului 1904 a apărut primul volum al d-lui Mihail Sadoveanu, *Povestiri*, urmat până către sărbătorile Crăciunului de alte trei volume, romanul istoric *Șoimii* și culegerile de schițe și povestiri *Dureri înăbușite* și *Crâșma lui Moș-Precu*. Cele patru volume, publicate de editura «Minerva» din București, într'un răstimp atât de scurt, reprezentau recolta literară a unui tânăr scriitor destul de precoce, dacă ne gândim că începuturile lui datau din 1897, adică dintr'o vreme în care autorul, în vârstă de 17 ani se găsea pe băncile școlii. Până la masiva lui apariție cu patru volume în intervalul unei singure jumătăți de an, tânărul scriitor își dăruise colaborarea mai multor reviste literare ale vremii. Acum el se afla printre conducătorii și colaboratorii statornici ai *Semănătorului*. Mulți dintre scriitorii care se găseau atunci, în paginile «Semănătorului» sau ale altor publicații ale vremii, la un început de drum, au încetat să mai aparțină lumii noastre. Amintirea îi regăsește, dincolo de negurile zării, ca pe niște figuri de epocă și chiar dacă înzestrarea lor n'a fost destul de robustă pentru a-și impune creațiile dincolo de momentul lor, ca pe niște lucrători ai unui curent de sensibilitate și gândire întrețesut adânc cu năzuințele și realizările țării și culturii

*) Comunicare citită la Academia Română, în ședința publică din 17 Noembrie 1944.

noatsre. Printre atâția din meșterii lucrării comune, săgetați în primul lor avânt, obosiți de timpuriu sau abătuți de cruzimea vremurilor înainte ca sarcina lor să fi fost încheiată, dl. Mihail Sadoveanu se găsește printre noi, harnic ca în prima zi, în continuă și neostenită productivitate, consumând neîntrerupt cu gustul public și cu cele mai fralte din exigențele lui artistice. Știu că operația ierarh zărilor literare este din cale afară de grea și totdeauna supusă contestării. Se pune apoi că lumea artistică și literară alcătuește o republică de oameni egali. Dar dacă ne gândim la împrejurarea că opera d-lui Sadoveanu înfățișează o sinteză atât de perfectă, în cât oricare din aspectele ei întrunește aprobarea unanimă și, în această calitate, reprezintă un punct de unificare a tendințelor, un loc spiritual în care ne putem simți cu toții de acord și mai puternici prin însăși unitatea pe care o favorizează, ne este permis atunci să afirmăm că dl. Mihail Sadoveanu este astăzi cel mai de seamă scriitor al Românilor, cel dintâi printre egalii lui. Pentru a produce acest rezultat, au lucrat deopotrivă o adâncă înmădăcinare în tradițiile societății noastre ca și un suflet deschis aspirațiilor ei mai noi, darul de a extrage și a svolta toate posibilitățile graiului nostru, totul altoit pe tunchiul unei vitalități care i-a îngăduit nu numai munca neîntreruptă, dar și acea atitudine în fața vieții care i-a dat puțința să-i primească încercările cu liniștea și egalitatea de suflet necesare marilor lui lucrări. Ne place să ne oprim în fața izlărzilor vieții, cu sentimentul întăritor că succesul vital al unuia dintre semenii noștri garantează oarecum pe al nostru și cu o încredere sporită față de viață în genere. Cu acest sentiment ne apropiem astăzi de opera și pilda umană a d-lui Mihail Sadoveanu, la acest popas al carierei lui de patru ori decenale și, pentru că nu este în puțința noastră să-i acordăm recunoașterii mai mari decât acele ce i-au fost hărăzite de viață și destin, să ne mulțumim a le înțelege mai bine, adăogând câteva observații noi peste vechiul fond de constatări ale criticii literare.

Academia Română n'a trecut nebăgătoare de seamă față de începuturile d-lui Sadoveanu. Curând după apariția primelor sale volume, dar cu mult înainte ca meritele sale de atâtea ori confirmate să-i fi adus onoarea chemării printre academicieni, Academia Română a distins lucrările d-lui Sadoveanu, în urma raportului lui Titu Maiorescu din Martie 1906. « Schițe'e d-lui Mihail Sadoveanu, scrie Titu Maiorescu, ... sunt creațiuni de o puternică originalitate, inspirate de intuiția exactă a unor tipuri felurite, luate de pe toate treptele societății noastre, mai ales dintre țărani și micii târgoveți, și exprimate într'o formă perfect adaptată mijlocului descris ». Dacă Titu Maiorescu s'a oprit cu

aprecieri pozitive asupra tânărului autor, lucrul provenea din faptul că operele lui păreau a corespunde propriei formule literare a criticului. Încă din 1882, în studiul *Literatura română și străinătatea*, reluând o distincție a cărei origine goetheană am putut-o stabili într'o mică cercetare recentă (*Noi izvoare ale esteticei lui Maiorescu*, în vol. *Trei critici literari*, 1944), după ce arătase caracterul activ al eroilor în tragedii, Maiorescu continua: « În roman și în novelă, din contra, persoana principală este în esență pasivă și, departe de a stăpâni la început împrejurările, este ea stăpânită și bântuită de ele și trece prin conflicte tocmai din cauza împrejurărilor din afară. De aceea susținem acum noi, subiectul propriu al romanului este viața speciic națională, și persoanele principale trebuie să fie tipurile unor clase întregi, mai ales a țăranului și a claselor de jos. Căci o figură din popor este dela început pusă sub stăpânirea împrejurărilor ca sub o fatalitate, ea poate fi pasivă fără a fi slabă, fiindcă înfățișează în sine toată puterea impersonală a tradiției de clasă, și totodată exprimarea simțirilor și pasiunilor ei poate fi mai clară, fiind mai primitiv firească și mai puțin meșteșugită prin nivelarea culturii înalte ». Cu această teorie asupra romanului și nuvelei, Titu Maiorescu putea legitima formula literară a unui realism popular, cum în sânul *Junimei*, dar în legătură cu noile mișcări literare ale celor două continente civilizate, începuse mai de mult să se desvolte prin contribuția unui Slavici, Iacob Negruzzi și Nicolae Gane, cărora li s'ar fi putut adăoga și menționarea lui Ion Creangă, de sigur artistul cel mai remarcabil al întregului grup, dacă ne gândim că modul în care el trata materia străveche a basmelor îl apropia de mijloacele mai noi ale realiștilor populari.

Pentru a identifica îndrumarea streină cu care dorea s'o conexeze pe aceea apărută în literatura noastră, Maiorescu amintea într'o ordine destul de neclară nume de autori cu valoare inegală, ca Alarcon, Paul Heyse și George Sand, Flaubert și Turghenev, Bret-Harte, Dickens și Fritz Reuter. Pe unii din aceștia, cărora le asociază și pe Nicolae Gogol, îi pomenise și Eminescu în criticile sale dramatice din *Curierul de Jași*, încă din anul 1876, atunci când dorea să opună un nou tip literar ușoarelor comedii franceze reprezentate cu oarecare exclusivitate pe scenele noastre,; o dovadă că îndrumarea realismului popular era mai generală în sânul *Junimei*. Dorind să sprijine teoria prin exemplul literar, Maiorescu dăduse în *Convorbiri Literare* traduceri din Alarcon și Bret-Hart. Împrejurările acestea trebuiesc reamintite atunci când este vorba să apreciem măsura inovațiilor atribuite *Semăntorului*. O cunoaștere mai completă a stărilor noastre literare înainte de 1900 nu lasă nicio îndoială asupra faptului că realismul popular apare în sânul *Junimei*. Succesul formu-

lei prin opera lui Negruzzi și Gane, dar mai cu seamă prin aceea a lui Slavici și Creangă, cărora li se adaogă, desvoltați în alte cercuri, mai tinerii scriitori Al. Vlahuță și Barbu Delavrancea, statornicise modelele încă înainte de începutul veacului. *Semănătorul* găsisse deci o cale netezită și o îndrumare ilustrată de câteva reușite literare de seamă, cărora le adaogă numai, cu ocazia evocării claselor fundamentale ale societății, o atitudine mai militantă în favoarea aspirațiilor populare. Aș spune că originalitatea *Semănătorului* este mai mult de ordin practic, decât artistic, dacă între paginile lui n'ar fi ajuns la notorietate tocmai d-l Mihail Sadoveanu, adică artistul cel mai de seamă al întregului curent.

Realismul popular, apărut, așa dar, la noi, în mediul Junimei, dar manifestând tendința să se generalizeze îndată după 1880, nu este decât o ramură din trunchiul întregului realism european. N'am de gând să schițez aci istoria universală a realismului și nici pe aceea a progreselor lui în literatura noastră. Când se va întreprinde istoria literaturii române în vastul ei cadru comparatist, adică o lucrare pentru care avem deocamdată numai contribuții răzlețe și oarecum întâmplătoare, se va vedea poate că nu există moment în dezvoltarea europeană a creației literare care să nu aibă corespondentul lui în operele scriitorilor noștri. Așa s'a întâmplat și cu realismul. S'a arătat de mai multe ori că romanul și nuvela realistă s'au desprins din romanul romantic, așa cum îl crease Walter Scott, în literatura engleză, la finele veacului al XVIII-lea. Aci se produce pentru întâia oară acea evocare a omului, a întâmplărilor și a conflictelor lui interioare în legătură cu împrejurările lui de timp și de spațiu: o perspectivă rămasă cu totul necunoscută mai vechilor povestitori clasici. Puternica deșteptare a tradițiilor naționale la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea produc nu numai tendința de a le cunoaște prin studiile istorice, dar și aceea de a le evoca prin operele frumoase ale literaturii. Romanul istoric este rodul acestei directive. Trecutul devenea în romanele istorice ale lui Walter Scott obiectul unei resurecții, ca aceea pe care i-o putea conferi așezarea unei întâmplări în mediul ei de moravuri, gusturi, costume, obiecte uzuale, particularități ale vorbirii și din toate celelalte amănunte locale și temporale care alcătuiesc viața însăși a epocilor revolute. Realismul reia metoda romanului istoric în studierea omului și societăților contemporane. Silințele unui Balzac întru evocarea acestora, după metoda restabilirii acelei pulberi infinitesimale care crează caracterul lor în timp și spațiu, a fost adeseori remarcate. Dar alături de aceste similitudini de metodă, există importante deosebiri în chipul respectiv al romancierilor de a se situa față de obiectul lor. Roma-

nul istoric și romantic este o operă de exaltare a tradițiilor naționale, de magnificare a trecutului și, în această calitate, el continuă a răspunde funcțiunii primitive a poeziei epice. Realismul veacului al XIX lea apăsărea însă ca o lucrare de demascare și ca o formă a decepției, izbucnite din niște suflete în luptă cu timpul și societatea lor. În acest înțeles a putut vorbi un cercetător recent, d-l Clemens Lugowsky (în lucrarea sa *Wirklichkeit und Dichtung*, 1936) despre un *realism al desiluziei* în operele lui Stendhal, Balzac și Flaubert.

Am spus că orice moment din desvoltarea universală a literaturii își găsește corespondentul lui în operele scriitorilor noștri, și, în adevăr, fără ca aceste opere, cel puțin până la Junimea, să se lege între ele în unitatea unui curent, practicând o estetică deliberată, întâmpinăm și nuvela istorică și pe acea realistă, aproape în același timp cu echivalentele lor streine. Astfel, *Alexandru Lăpușneanu* sau *Sobieski și Românii* ale lui Costache Negri apar chiar în epoca în care Prosper Merimée renova în Franța formula nuvelei istorice. Dar C. Negruzzi care, ca și unele din personajile sale, este un mare cititor nu numai al lui Merimée și al lui Walter Scott, dar și al lui Balzac, scrie și *scene contimporane*, ca nuvela *O alergare de cai*, apoi *Fisiologia provincialului*, sau atâtea din paginile seriei *Negru pe alb*, în care preocuparea de a nota detaliile de moravuri ale vremii manifestă o incontestabilă orientare realistă. Mijloacele realismului se înmulțesc și se perfecționează în generația junimistă, îndată ce Slavici și Creangă se gândesc pentru întâia oară să noteze vorbirea poporului, ba chiar felurile lui de a simți și de a gândi: o preocupare reluată curând de Vlahuță și Delavrancea. Este sigur că marile cadre sunt create în momentul în care d-l Mihail Sadoveanu apare în arena literară. Dar tocmai comparația cu înaintașii săi este în măsură să ne facă a înțelege mai bine puternica lui originalitate, marca atât de personală pe care el o aplică îndrumărilor găsite de predecesori.

Față de C. Negruzzi, de Gane, de Slavici și Creangă, a căror preocupare unică este evocarea întâmplărilor, moravurilor și oamenilor de altădată sau de azi, d-l Sadoveanu introduce o notă nouă, comparabilă cu inițiativa acelor pictori ai Renașterii, un Leonardo de pildă, care reprezintă în planul mai adânc al compozițiilor lor o panoramă sau un colț peisagistic, consunând cu oamenii înfățișați, creind în jurul lor o atmosferă și o poezie de tainice corespondențe. Rezultatul este, ca și la pictorii amintiți o lărgire cu tendințe spre infinit a scenei pe care se mișcă oamenii, o amplificare și o îmbogățire a tablourilor care face ca toată arta narativă a predecesorilor să apară oarecum comprimată într'un singur plan. S'a spus că d-l Sadoveanu

nu este un artist descriptiv. Iată însă o vedere care trebuie precizată cu grijă, dacă nu dorim a transforma o vedere justă într-una absolut eronată, Niciodată d-l Sadoveanu nu practică descripția pentru descripție. O hiul său nu se oprește la suprafața pitorească a lucrurilor, pentru a nota un simplu efect de iumină sau culoare. așa cum face uneori Delavrancea, un artist al cărui dar descriptiv a fost incontestabil, deși cu altă funcțiune în economia generală a narațiunii. Iată, de pildă, o descripție a lui Delavrancea, în nuvela *Sultânica: A dat Dumnezeu zăpada nemilută; și cade, cade pu:derie mărunta și deasă. ca făina la cernul, vânturată de un crivăș care te orbește. Mușcelele dorm sub zăpada de trei palme. Pădu ile în depărlare, cu tulpini fumurii, par cercelate cu flori de zarzări și de corcoduși.* Iată însă o descripție a d-lui Sadoveanu, pe care o aleg printre primele lui povestiri și printre cele mai elementare, pentru a sublinia contrastul: *Prin noaptea de toamnă sufla un vânt iule care cânta cu glasuri triste prin livezile mari. Dochia se zvârcolea pe patul de durere, suspina, gemea, și vântul de afară suspina, plângea și gemea cu dânsa, cu aceeași duiosie, cu aceeași jale, înfiorând noaptea.* La d-l Sadoveanu, descripția nu este un cadru, ca la Delavrancea, ci o atmosferă; obiectul ei nu este o înfățișare pitorească, ci o corespondență. Ochiul și urechea lui nu se opresc la suprafața lucrurilor, ci pătrund oarecum în adâncimea lor morală. Chiar când paralelizarea dintre om și natură lipsește, prezența sentimentului uman în peisagiu, cu rolul de a-i da profunzimea unei vieți morale, este ușor de identificat, ca în această altă descripție: *Sara se întindea plină de taină, cântecul mierlei adormise; vântul înserării a ucea răsuflarea caldă a dumbrăvii. In șes picurau tălângi mâhnite.* Pentru orice însemnare a evenimentelor, la orice popas al povestirii, naratorul intervine pentru a nota atmosfera în care faptele se petrec, iar această atmosferă consună în mod misterios cu întâmplările și cu stările sufletești ale oamenilor. Când *Ivanciu Leul* își îmbrățișează cu patimă iubita: *nucii tremurau la suflări ușoare de vânt și, peste dragostea lor, tremurau rețele de soare și umbră.* Uneori idila lor lua calea pădurii: *Oftări de vânt înfiorau bolțile dese; cântăreții desigurilor porneau melodii subțiri, în cununile codrului, la soare.* Când *Ivanciu Leul*, părăsit, cade bolnav: *Vântul plângea afară cu modulații sălbatice și bătea ca o ființă vie în geamuri.* Când citim pe vechii povestitori avem adeseori impresia că oamenii trăiesc în vid, într'un mediu purificat de orice prezență materială. Nicio amintire sensibilă, nicio evocare a vreunui obiect nu există în *La Princesse de Clève* a d-nei de Lafayette. Mai târziu, în realism, spațiul povestirii se umple. dar mai ales cu lucruri fabricate de om, și Balzac a fost meșterul cel mai de seamă în

stabilirea acelor mii de legături dintre oameni și lucruri, lucrurile imprimând pecetea lor oamenilor și oamenii, pe a lor, lucrurilor. Povestirea realistă introduce categoria *mediului*, în legătură netăgăduită cu noile concepții ale științelor naturale, pentru care toate formele vieții stau în continuă relație funcțională cu împrejurările și aspectele concrete înconjurătoare. Exemplul realismului balzceian a fost în această privință puțin urmit de scriitorii români, desigur din pricină că nici mediul nostru social nu prezintă acea densitate de lucruri, de monumente, de obiecte uzuale și de artă care ne surprind atunci când călătorim în țările Apusului. Prea deseori a trecut pe la noi vârtejul războaielor, pentru ca spațiul nostru social să se fi putut umple cu o profuziune de lucruri în care să se imprime viața oamenilor de altădată și care să moduleze pe aceea a celor veniți după ei. Continuitatea națională este la noi mai mult internă, decât externă; mai mult un lanț de suflute, decât o transmisiune de bunuri. Este deci semnificativ faptul că un talent plastic atât de puternic ca acela al d-lui Sadoveanu nu descrie mai niciodată obiecte, monumente, costume, unelte, arme, așa cum au făcut-o romanticii și realiștii. Spațiul povestirilor sale, natura infinită, este vidă de lucruri și totuși, spre deosebire de vechii povestitori, plină de o prezență misterioasă, aceea a sufletului omenesc vibrând în ea ca vuietul mării în scoică. Arta descriptivă a d-lui Sadoveanu este o artă simpatetică, produsul unei operații de proiectare a eului uman și a sentimentelor lui în natură. Natura în opera d-lui Sadoveanu este străbătută de adieri jalnice, de mari melncolii și măhniri, de plângerea sfâșietoare a vântului și furtunii. Mai târziu peisajul se luminează și un zâmbet idilic îl înveselește, dar totdeauna ea palpită cu o viață interioară deopotrivă cu a omului.

Un al doilea caracter al artei descriptive a d-lui Sadoveanu este *impresionismul* ei. Autorul nu descrie lucruri, ci impresiile lui în legătură cu lucrurile. Și aci o comparație poate să pună mai bine în lumină însușirile artei pe care dorim s'o caracterizăm. Iată descrierea chipului în care Sanda, din nuvelele *Scormon* de I. Slavici, urzește pânza: *Sanda țuge la vârtelniță, descurcă firele și iarăși părăndă parii. Așa se urzește pânza. Și gardul e cel mai bun urzitor: parii bătuți unul lângă altul și legați între dânșii loc de șase palme dela pământ cu o împletitură de nuiele. Lângă gard locul e neted, dincolo grădina cu legume și cu flori. Curcubăta se întinde dealungul, se ridică și pe alocuri se răsuțește până în vârful parilor, încât firul Sandei se ascunde în verdeața frunzelor ori scutură albi din florile galbene.* Slavici descrie deci lucruri, o activitate cu obiecte închegate, solide. Aspectele eu în această descriere o consist nță, o întocmire obiectivă, care lipsește acelorora e d-lui Sadoveanu, disolute și părelnice. Deosebirea dintre un

lucru și o impresie stă în aceea că lucrul este statornic, pe când impresia este fugitivă. Cine descrie impresii, în loc de lucruri, redă în legătură cu cele dintâi numai viziunea lor fragmentară și instantanee, așa cum ea irumpe pentru o singură clipă din valul mereu izvorâtor al fluidului mental. Sunt nenumărate aceste notații impresioniste în proza d-lui M. Sadoveanu, chiar dacă ne mărginim numai la primele lui povestiri, ca atunci, de pildă, când scriitorul ajunge să descrie plecarea cetii războinice a lui Nour în bucata *Răzbunarea lui Nour: Câmpiile, dealurile, văile, erau pline de un murmur surd. Pe drumuri depărtate se vedeau pâlcuri de oameni goniți; pe zări de deal treceau grabnic umbre încovoiate; izbucneau din când în când, fără să se știe de unde, vetele înăbușite.* Acuitatea sensorială a scriitorului, în aceste notații, este dintre cele mai mari. Iată viziunea soarelui luminând prin ceața toamnei: *Soarele nu se vedea, dar o lumină dulce sta în pâcla nemșcată.* Iată detunătura unei puști: *Pușca vuia înăbușit în negură.* Altădată sunt notate gesturi caracteristice, capabile să ne evoce printr'o singură trăsătură înfățișarea întrcăgă a unui om. Iată cum un țăran privește un călăreț trecând în goana calului: *Călărețul cobora coasta în saltăturile roibului. Poarta țarinei era deschisă; intră pe ea. Un câine se năpusti hămăind de lângă coliba țătarului; în urmă ieși și Românul, își repezi căciula pe ceafă și cătă lung în urma străinului; apoi își repezi căciula pe ochi și intră liniștit în colibă.* Străinul ajunge la cărciumă și când i se oferă paharul cu vin pe care-l ceruse: *Luă paharul, îl privi în zare, scuipe într'o parte cu înfățișare foarte trudită, apoi duse băutura la gură.* Impresionismul d-lui Sadoveanu nu lucrează de altfel numai pentru a da viață și individualitate tablourilor, ci și ca un procedeu de organizare a întregii povestiri. Astfel, în bucata *Un țipet*, din întreaga dramă de gelozie petrecută între atelierul unui fierar și locuința lui, unde soția necredincioasă este surprinsă și ucisă, nu ni se dau decât acele puține viziuni apărute povestitorului luând parte la întâmplare dela fereastra unui han învecinat. Drama nu ne este narată în întreaga înlănțuire a întâmplărilor ce o constituie. Cititorul o ghicește mai degrabă, recompunând el singur puținele fragmente, redade impresionistic, pe care i le oferă scriitorul: viziunea interiorului unei fierării, apariția unui om zdrențaros care pare a încredința un secret fierarului, plecarea acestuia, înarmat cu un ciocan, către locuința lui, o lumină care aleargă în dosul ferestrelor, un țipăt... Tot astfel în bucata *Cei trei*, întâmplarea rămâne oarecum în afară de povestirea propriu zisă, autorul redându-ne din drama care se termină cu moartea celor doi prieteni îndrăgostiți de aceeași femeie, soția unuia din ei, numai clipele în care ei își confruntă

în mușenie durerea și mânia lor. Și aci, prin urmare, *faptele* obiective sunt înlocuite prin *impresii*. S'a observat uneori că autorii epici au postura unor martori ubicui și a-tot-știutori ai împrejurărilor pe care le narează, așa încât ei pot referi și despre împrejurări simultane și despre ce se petrece în sufletele tuturor personajilor lor, chiar atunci când acestea se găsesc în situații opuse. Pe această ipoteză a artei narative, foarte generală în întreaga ei dezvoltare, se întemeiază lipsa de perspectivă proprie a epiceii mai vechi și mai noi, ceea ce s'a numit *obiectivitatea* ei. Vechea epopee, ca și romanul mai nou, n'au perspectivă proprie sau, cel puțin, n'au perspectivă *laterală*, printrucă scriitorul privește oamenii și întâmplările de sus, dintr'un punct din care le poate îmbrățișa deopotrivă. Față de această procedură oarecum tradițională, d-l Sadoveanu introduce în povestire perspectiva subiectivă și momentană a impresiei, ajungând astfel la o nouă formă literară impresionistă. Este un element modernist al artei sale, interesant a fi pus în lumină la un autor care cultivă cu atâta preferință temele tradiționale.

Se va spune că toate acestea sunt mai degrabă procedee poetice, decât naratoare. Și, de fapt, rareori romanele, nuvelele sau schițele d-lui Sadoveanu se susțin numai prin interesul povestirii. Deși materia propriu zis epică nu este de loc neînsemnată în opera sa, una din caracteristicile acesteia este de a îmbina naratiunea cu evocarea și lirismul. Am relevat câteva din procedeele descriptive ale d-lui Sadoveanu. În mod general se poate spune că, pentru acest scriitor, cuvântul nu este mai niciodată un simplu mijloc de a comunica o idee sau o știre despre un fapt particular. Cuvântul are mai totdeauna aci o intenție picturală, astfel că spre deosebire de mai toți înaintașii săi, care se mulțumesc să cucerească atenția cititorilor pentru o desfășurare de împrejurări, ochiul și urechea sunt făcute să vadă și să audă. Aceasta este altă trăsătură modernă a operei de care ne ocupăm și care o așează în interiorul marelui curent european al prozei evocatoare, inițiat de Chateaubriand. Poate că d-l Sadoveanu nu este, în literatura noastră, primul reprezentant al acestui curent. Alecsandri, Delavrancea și Macedonski au scris înaintea sa. Dar pe când evocările acestora au mai mult o valoare decorativă, autorul *Șoimilor* animă imaginile sale și le acordă o individualitate, devenită exemplară pentru toată evoluția mai nouă a prozei românești. Alături de acest caracter, proza d-lui Sadoveanu se mai deosebește prin lirismul ei, adică prin sublinierea evenimentelor narate de către sentimentul scriitorului față de ele. Această însușire rezultă mai întâi din forma generală de organizare a povestirilor care, mai cu seamă în cele dintâi dintre acestea, sunt rareori altceva decât însemnarea unor mărturisiri, povestitorul

fiind el însuși un personagiu al întâmplării sau cel puțin mar-torul ei apropiat și emoționat. Chiar o bucată de un interes epic atât de pronunțat, cum este *Cozma Răcoare*, nu este altceva decât amintirea unui centenar: *Era strașnic om, Cozma Răcoare!* (povestește bătrânul). *Când zic: Cozma, parcă văd, iată, parcă văd înaintea mea un om întunecos, călare pe un cal murg; mă ținesc doi ochi ca oțelul, văd două mușăți cât două vrăbii... Strașnic Român! Călare, cu flinta în spate și cu un cuțit de-un cot ici, în chimir, la stânga: așa l-am văzut totdeauna. Iată, eu țin bătrân, împlinesc suta, am umblat mult prin lume, multe firi și mulți oameni am întâmpinat, dar om ca Răcoare, spun drept, n'am văzut! Și doar nu era cine știe ce grozăvie la trup; era un bărbat mijlociu, ciolanos, smolit la față, un om ca mulți alții, — he! dar ce are a face? Numai ochii să-i fi văzut și s'a mântuit. Strașnic Român!* Pe această cale se introduce în narațiunile d-lui Sadoveanu acea doză de efuziune emotivă, de lirism, care nu strică deloc echilibrul artei sale. Mistica genurilor literare a produs uneori judecata că lirismul în operele epice ar fi un element intrus, pe care dezvoltarea literară îl cenzurează și-l elimină mai totdeauna. Păreră aceasta poate să nu-i fi fost streină nici d-lui Sadoveanu însuși, care, după cum aflăm din introducerea primului volum al *Operele* sale complete, a transformat romanul *Șoimii*, dintr'o povestire debitată la persoana întâia, într'o narațiune impersonală, în conformitate cu tipul romanelor «obiective». Cum noi știm însă că scriitorii n'au să se conducă după niște modele stabilite odată pentru totdeauna, ne vom întreba numai dacă operele lor sunt armonioase sau nu, dacă, oricât de felurite ar fi procedeele folosite, aceste opere întocmesc sau nu unități perfecte, în care nu simțim nici lipsuri nici excrescențe. Rare ori a existat însă o artă mai stringent organizată ca aceea a d-lui Sadoveanu, produsul unei conștiințe artistice mai scrupuloase, mai cumpănite în dozarea efectelor sale. Mistica genurilor literare trebuie deci să desarmeze în fața ei, admițând formula realismului ei liric și artistic.

Cu aceste mijloace, opera sadovenistă evocă cu predilecție, în această primă parte a ei, pe omul din popor de ieri sau de azi, o ființă cu instincte puternice, știind să-și croiască singur destinul sau zdrobindu-se de împrejurările vieții, pe care el o trăește cu pasiuni elementare. Interesul pentru omul din popor a apărut curând în realism și nu a dispărut nici mai târziu. Țăranul și muncitorul ocupă un loc de seamă în opera unui Balzac, Zola sau Maupassant. «O figură din popor, scria Maiorescu, (este) mai primitiv firească și mai puțin meșteșugită prin nivelarea culturii înalte». De sigur, interesul realismului pentru omul din popor se explică prin convingerea că acesta înfățișează mai limpede,

tocmai prin simplitatea lui, caracterele fundamentale și permanente ale condiției umane. Dar în afară de această convingere, ceea ce a impus studiul omului din popor în epica realistă a fost dorința de demascare a instinctelor lui, o analiză cu sens descendent și denunțător. Cetiți în această privință scrisoarea dedicatorie pe care Balzac o adresează prietenului său P. Gavault, la începutul romanului *Les Paysans*. Documentul este edificator. Rare ori țăranul a fost privit cu simpatie în realismul occidental al veacului al XIX-lea. În opera scriitorului român, țăranul este dimpotrivă un tip uman mai înalt, un om eroic; puternicile lui instincte sunt o formă de expansiune a vieții; scriitorul le așează pe culmile existenței umane, nu în străfundurile ei; el le preamărește, nu le denunță. D-l Sadoveanu vede țăranul prin prisma aceluși sentiment eroic al vieții, care a creat și afinitatea sa pentru figurile de legendă ale trecutului, într'un sector important al operei sale. Simple, în înțelesul că puține resorturi le mișcă și că acestea coincid cu instinctele fundamentale ale omului, personagiile d-lui Sadoveanu sunt în genere misterioase. Ființele care vin de departe și ascund o taină, acele care dispar deodată și mor neștiute, sufletele secrete cu psihologia enigmatică sunt printre cele mai des figurate în operele despre care vorbim. Unul din aceștia, natură sălbatică în veșnică revoltă, dispăre din copilărie, reapare în timpul revoluției din 48 și se mistue în focul unei mari pasiuni. Altul poposește la un han de țară și moare subit și necunoscut, lăsând în preajma enigmei lui meschinele interese ale supraveștitorilor. O fată ciudată conduce pe un vânător lângă ascunzișul lui și se îndepărtează, pentru a reapărea curând, înălțându-și cântecul în singurătate, dar se face din nou nevăzută. În solitudinea unui bătrân, care-și presimte sfârșitul, irumpe amintirea unei dragoste neîmplinite, ca o cumplită remușcare a trecutului. Tot ce este larvar și nedefinit, fragmentele răsărite rămase din ruina sufletelor, alcătuește materia acestei arte care folosește clar-obscurul și umbrele adânci, Fără să intre în făgașul psihologismului mai nou, amator de cazuri rare sau complicate, după cum fără să adopte procedeul minuțioaselor analize psihologice, cărora le preferă evocarea morală indirectă, prin dialog și prin întâmplare. povestirea d-lui Sadoveanu se adâncește totdeauna într-o perspectivă psihologică. Simpla narațiune a faptelor nu rămâne niciodată izvorul unic al interesului cu care le întâmpinăm; participarea la o dramă sufletască li se adaugă totdeauna ca un motiv esențial al încordării stărnite în noi. Fără îndoială, nu lipsesc din opera d-lui Sadoveanu nici aspectele aceluși *realism al desiluziei*, practicat de întemeietorii apuseni ai curentului și de scriitorul nostru în opere ca *Insemnările lui Neculai Manea*, *Haia Sanis* sau *Floarea ofilită*. Ion

Ursu este și el o povestire caracteristică în această privință. Scriitorul nu mai dorește acum să ne dea portretul unui om eroic, ci al unei victime. Individul nu-și mai croește aci destinul, ci îl suportă cu resemnare. Pentru Ion Ursu *viața curge liniștită, se prăpădește tristă ori veselă, fără doruri multe, fără dureri mari, se prăpădește necunoscută și umilită*. S'ar spune că criitorul, renunțând la accentele eroice ale atătora din operele sale, supune acum oamenii săi tipici analizei desiluzionate a realismului. Aceași este perspectiva și metoda atătora din povestirile *Durerilor înăbușite* și a câtorva din romanele de mai târziu : însemnarea împrejurărilor comune, sub care se ascund însă marile legi ale vieții sociale, coborîrea către infinitesimalul din care se degajează poezia sfâșietoare a cotidianului. Scena Povestirii se mută atunci în micile orașe de provincie, în mahalalele, în care câte un suflet agonisează și moare. Când revine în sectorul rural, scriitorul vrea să fie un îndrumător în lupta socială pentru ridicarea țărănimii. Iată-l pe Ion Ursu sculându-se din patul suferințelor, în care-l aruncase mizerabila lui existență de țăran transformat în muncitor urban. Chipul luminos al unui medic îi zâmbește. Ion Ursu își povestește existența: *Doctorul ascultă, cu sufletul întristat, durerile unui întreg popor necăjit. Cum nu-i luminat omul, să vadă cărarea dreaptă, în noaptea care-l împresoară! In cocioaba strâmtă pătrundea soarele și sufletul lui Ursu se lumina, parcă deschidea ochii uimiți după un somn plin de visuri urâte. Și doctorul se gândea cu ochii ațintiți la atâtea și la atâtea suflete care ar trebui să fie deșteptate pentru o viață mai bună, în țara aceasta în care toți calcă aurul în picioare și nimeni nu-și dă osteneala să-l curețe de noroi, să-l ridice și să-l facă să scânteieze la soare!* Autorul nu-și ascunde participarea la drama omului și atitudinea lui se manifestă în judecări de valoare sau chiar în imprecăție directă, de data aceasta în contrast cu « impersonalitatea » realiștilor, deși portretul fizic care se strecoară în imprecăție rămâne încă un mijloc de caracterizare obiectivă: *Ioane, Ioane, i se adresează el lui Ion Ursu, tare mi te-ai stricat! Și ochii tăi sunt prăbușiți în cearcăne vinele, ca și ochii lui Hleba și obrazul ți-e umflat și ars, și pielea din jurul ochilor bofită, și barba ta e sălbatecă și încălciată și buzele moi, umede și prostite, ca buzele unui cal bătrân! Rău te-au mâncat și te-au zdrobit stăinii, frate Ioane, căci ai uitat de pământul bătrânesc și ai intrat până în gât în ticăloșie*. Nuvela este din 1901. Tonul și îndrumarea ei vor deveni curând acelea ale *Semănătorului*, apoi ale *Vieții Românești*, în cercul căreia scriitorul va găsi prietenii cele mai temeinice ale vieții lui.

Nu este cu puțință să analizăm aci înfățișările atât de numeroase ale operei d-lui Sadoveanu, însumate din optzeci de vo-

lume, produsul unei funcțiuni poetice și fabulatorii fără precedent în întreaga noastră istorie literară și care, prin abundență și continuitate, are caracterul unui adevărat fenomen natural. Cine se va însărcina să consacre acestui scriitor o monografie completă, va trebui să distingă etapele ei, formele succesive ale imaginației care a produs-o, dezvoltarea ei lingvistică și stilistică, tendințele felurite care au însuflețit-o. Cercetătorul, a cărui sarcină nu va fi de loc ușoară, va trebui să observe că artistul a stat, în cea dintâi parte a activității lui sub puternice influențe tradiționale și locale, a găsit principalele izvoare ale culturii lui în vechile cronice și în poezia populară și a trăit experiența fundamentală a istoriei și a poporului, pe care l-a înțeles atât în latura lui de depozitar al trecutului în mijlocul nostru, cât și în aspirațiile lui mai noi de înălțare. Altă experiență de temelie a d-lui Sadoveanu este aceea a pământului românesc, pe care l-a străbătut dela munte la șes, urmând cursurile apelor lui, vânând cocoșul sălbatec în hățișurile înălțimilor, iepurele în miștile câmpiilor, lișița la baltă și în deltă. Cine va stabili odată itinerarul acestui om în permanentă transumanță, urmărind anotimpurile, bucurându-se de apariția lor în peisagiul care le convine mai bine? Creația literară a d-lui Sadoveanu nu este rodul unei lucrări de cabinet și a unei imaginații operând cu datele unei experiențe reduse. Ca mai înaintașii săi realiști și naturaliști, opera sa lucrează cu date directe, extrase dintr'o experiență continuă a naturii și oamenilor. Prin toată această operă circulă aerul viu și salubru al unei vieți libere și mobile.

Dela un timp, cercetătorul care va trebui să stabilească etapele creației sadoveniste, va observa de sigur intervenția unui tip nou de influențe, pe care le-aș numi filosofice. Atitudinea scriitorului în fața evenimentelor se schimbă. Lirismul începuturilor se temperează; reflexiunea îl înlocuește. Impresiile nu mai sunt notate în singurele lor înfățișări instantanee și fugitive, ci sunt legate de idei, adâncite în semnificația lor generală, ca în acest pasagiu (împrumutat bucății 24 Iunie), în care autorul, plecat să pescuiască la baltă, înțelege din fecunditatea locului, din enorma forfotă a faunei, dar și din deprinderile și vorbirea oamenilor, țigani rudari, neopriți nici de form le cele mai înjosite ale expresiei, că se găsește într'un loc rămas neschimbat din vremurile magice ale preistoriei: *Vorbirea lor răsună răstit în aerul pur; auzeam și cele mai depărtate glasuri. Era o vorbire deosebit de colorată, în care la fiecare trei cuvinte se asociau sudălmi stranii și două ori trei vocabule dintre cele mai rușinoase... Eram atent și mirat. În Moldova, în munte și în Ardeal, niciodată nu mi-a fost dat să surprind o elocință asemănătoare. Oamenii din locurile înalte păstrează o discreție remarcabilă în raporturile lor verbale;*

*fraza lor e înflorită altfel, în armonie cu linia munților, cu limpezimea apei și a cerului. Aici în bălți, Dunărea amestecă toate aluviunile; la țărml ei au viermuit neamurile; sub soarele ei copleșitor pasiunile au o violență necunoscută aiurea... Filologicește de asemeni, aveam dovezi că Dumnezeuii cu care se apostrofau unii pe alții rudarii erau zeii păgâni și zeii lari: dovadă că jargonul special se păstrase din vremea păgânismului. Găseam în viața fierbinte a mocirlelor, cu toate dihăniile și gângăniile lor, o stranie asemănare cu coloratura verbală a acestui vechiu idiom rudăresc. Această nouă atitudine reflexivă se însoțește cu unele consecințe în ordinea expresiei. Scriitorul a avut, dela început, un timbru special al limbii lui, făcut din transcrierea vorbirii țărănești, în redare directă sau prin intermediul stilului indirect, ca și din folosirea unora din zicerile sau elementele vocabularului arhaic și cronicăresc. Refuzatul propriu zis al scriitorului, vorbirea în propriul său nume, a evitat însă efectul de manierism care ar fi consistat din menținerea continuă a povestirii la modul rural sau arhaic. Însăși larga întrebuintare pe care a dat-o autorul cuvântului în funcțiune evocativă, imaginilor însoțind la tot pasul povestirea, fac ca limba țărănească sau cronicărească să alterneze cu exprimările artistului modern, preocupat să noteze o impresie. Iată cum vorbește Moș-Petre în *Șoimii: Căteaua de Chiajna e totul! Din pricina muierei s'a vărsat sânge moldovenesc! Și câinii, câinii... de boieri vânduși... De aceea a pierit Ion-Vodă al nostru, de aceea țara geme împilată și noi pribegim! Alelei! stăpâne, stăpâne... ne vom întoarce noi și rău vom potopi pe vrășmași! cu mult sânge de-al lor vom spurca pământul.* Dialogul continuă câțva timp în tonul acesta, până când autorul intervine pentru a-și nota, în limba lui cultă, impresia: *Cai și oameni coborau oboșiți prin întinsa melancolie a acestui peisagiu auriu de primăvară.* Mai târziu, în partea mai nouă a operei sale, odată cu progresul atitudinilor reflexive, limba d-lui Sadoveanu a suferit o schimbare evidentă, constând dintr-o mai largă întrebuintare a neologismelor, așa cum s'a putut vedea și din textul împiumutat mai sus povestirii *24 Iunie*. Altă consecință a reflexivității în progres, în toată această fază mai nouă a creației sadoveniste, este apariția ironiei subliniind aproape întregul comentariu al autorului asupra întâmplărilor narate. Iată l pe povestitor ajungând în romanul *Nopți de Sânziene*, 1934, să amintească cum d-lui Bernard, un francez venit pentru exploatarea de păduri în Moldova, îi dispăre din imediată apropiere brățara de aur-întâmplare inexplicabilă din șirul unor dificultăți tot mai dese provenită de la vechii imigrați ai locului, poate oacheșii Pece, negi, cu care străinul nedumărit renunță în cele din urmă să lupte: *Când intră în odăiță, pe ușa deschisă, ca să depue ceașca,**

observă îndată lipsa brăzării. Era un obiect care nu putea luneca, nu se putea rostogoli, nu putea fi urnit de o adiere de vânt. Pământul bătut și curățit cu îngrijire nu prezintă nici o gaură de șoarece de câmp. E o absurditate să-ți imaginezi că un șoarece mănâncă un ceas de aur: alta să admiși că un animal mic s'ar putea înhăma la un obiect relativ mare; și'n sfârșit alta să presupui, că printr'o crăpătură sau o gaură inexistentă aproape, așa ar trebui să fie de minusculă, ar putea intra și dispărea complet un ceas-brăzară. Domnul Bernard fu foarte contrariat întâiu că nu putea să puie nimic în locul aparențelor; al doilea că era lipsit de un indicator al timpului: în locul mai vechei atitudinii lirice se instalează astfel, odată cu reflexiunea, ironia, ca o formă a superiorității intelectuale față de evenimente. Povestirea în ton ironic e un procedeu oestul de general în operele mai noi ale d-lui Sadoveanu, chiar și în romanul ciclic *Frații Jderi*, 1942 o adevărată sirtiză a artei de povestitor a scriitorului. S'a pronunțat în legătură cu această apariție a comentariului ironic numele lui Anatole France, care a putut exercita o anumiță influență asupra povestitorului român. Influența nu este improbabilă, deși ironia ca procedeu de s'il corespunde unei evoluții organice a întregii atitudini a maestrului și s'a putut ivi ca atare, numai cu sprijinul, dar nu din pricina acestei influențe. Remarcabil cu totul este apoi, cum alături de vechiul ideal eroic, apare acum idealul înțelepciunii, în opere ca *Divanul persian*, 1940, care reluând motivele vechii cărți populare a *Sindipei*, reprezintă în același timp pozițiile spirituale mai noi ale artistului în fața vieții, făcute din înțelegere, blândețe și toleranță. Lucrarea, scrisă în stilul curteniei și umanismului oriental, folosit și în alte câteva din cărțile mai noi ale d-lui Sadoveanu, ca d. p. în romanul de inspirație bizantină al *Crengei de aur*, este povestea lui Ferid, fiul împăratului persian Kira. Incredințat înțeleptului egiptean Sindipa, pentru învățătura înaltă, el se înapoiază la sorocul fixat cu strășnicie, dar rămâne mut în fața adunării împăratului și a filosofilor. Consemnal dat de învățătorul său îl împiedeca să vorbescă timp de șapte zile. Găsindu-se în primejdie de moarte, prin intriga frumoasei Șatun, povestea lui Ferid se întregeste din istorisirile și pildele cu care filosofii încearcă să amâne moartea nevinovatului, dar și din acelea cu care Șatun dorește s'o grăbească. Împăratul într'o zi îl iartă și într'alta îl condamnă. Dar peste oscilațiile puterii lumești, netrăind din luminile ei proprii, se afirmă în cele din urmă linia dreptății și a toleranței, impusă împrejurărilor de Sindipa. Ferid, ba poate și Șatun, sunt salvați. Înțeleptul învățase pe ucenicul său împărătesc că *nici sabia nici mărirea nu prețuesc cât dreptatea* și că atunci când la putere se adaugă înțelepciunea, atunci a fost scris muritorului în zodia sa

cunună de lumină. Dorise oare Sindipa, prin toată întâmplarea pe care o provocase, să adauge încă o învățătură utilă conducătorului de oameni? De sigur, povestea se termină *cum trebuie să se isprăvească întâmplările adevărate, nu cu sabie, ci cu blândețe și cu pace*, adică așa cum cântă în cele din urmă bătrânul poet Arun-el Azid. Totuși, învățământul lui Sindipa nu reușește întru totul. căci Ferid, zguduit de evenimentele trăite la curte și în casa părintelui său, îl urmează pe Sindipa în pustietate, pentru a trăi el însuși ca filosof, și numele său lișește din lista stăpânilor Persiei. O ultimă pildă îl învață pe Ferid că tăria și sprijinul omului stau numai în el însuși, *în acest stârv și în această înțelegere puțină*, așa cum a încheiat totdeauna înțelepciunea umanistă. *Divanul persian* care este o culegere de povestiri ca *O mie și una de nopți* și ca *Decameronul*, dar și romanul unei formații personale ca — *Wilhelm Meister* — de Goethe, este o mare podoaibă a limbei noastre, prin simplitatea nobilă, luminată de zâmbet și de înțelesuri grave, a întregului ei debit. Considerată în structura ei artistică, este remarcabil faptul că având să trateze un subiect oriental, povestirea găsește tonul potrivit întregii arte a orientului făcută din simboluri atât de bogate, încât aspectele sensibile ale naturii nu le mai pot cuprinde. Paleta artistului se simplifică, natura nu mai vuesește cu atâta vehemență în jurul oamenilor, ca în trecut. Darul lui evocator se mulțumește acum cu notații plastice puține, simplu și grațios desenate, ca în vechile stampe ale Răsăritului. Omul pare a se fi desprins acum din natură și, pentru întâia oară puternic prin mintea lui, cugetă la destinul său pe acest pământ și la mijloacele de a-l îmbunătăți și a-l înălța.

Opera d-lui Sadoveanu a fost una din cele mai remarcate de streini. Primele traduceri din ea în limba germană datează încă din 1905. De atunci s'au succedat alte tălmăciri în mai multe limbi streine. Ceea ce au înțeles traducătorii operei d-lui Sadoveanu, putem înțelege și noi. Puține sunt celelalte opere ale literaturii noastre, la fel de înalte ca valoare artistică, capabile de a ne înfățișa lumii în chipul nostru propriu de a simți și vedea natura și omul. Dar în afară de răsunetul ei actual pe alte țărâhuri și de cel posibil în viitor, în primul plan al însemnătății stă semnificația ei pentru noi. În această operă consacrată iubirii trecutului, a naturii și poporului, a omenirii și omeniei, am aflat puțința întrunirii armonioase a tuturor acestor tendințe și în chipul în care ea a înmlădiat graiul nostru, sporind facultățile lui ca instrument de cunoaștere a omului și de evocare a splendorilor create, fiecare din cei ce s'au bucurat de aceste daruri, s'a simțit mai profund legat de acel fel particular de a fi al sufletului omenesc care, prin acest mare artist,

i le-a dispensat. Omul stă acum pe culmile vieții și a puterii lui creatoare. Nu știm dacă uriașa-i lucrare i-a fost ușoară sau grea. Scriitorul ne apare neîncovoiat, fără urme de osteneală. Măsurat în mișcări, cântăriindu-și cuvintele, pe care simțim bine că nu vrea să le risipească, înfășurat în tăcere ca într'o mantie asvârlită peste statura-i athletică, el îndreaptă către lume o figură gravă, scutul ocrotitor al intensei lui visări. Dar oamenii generației mele, crescuți odată cu opera lui și, într'una din cele mai bune părți a lor, din substanța ei, nu se pot împiedeca la acest popas al celor patruzeci de ani de viață literară, să i se oprească în cale cu frunțile descoperite și să-l privească apoi trecând, liniștit, mai departe.

TUDOR VIANU

MINUNATA ANGLIE

În 1928, una din cele mai mari edituri din Londra a început să publice, sub formă de fascicole, bogat ilustrate, informații de toate felurile asupra Angliei. «*Wonderful Britain*» este titlul colectiv al numeroaselor articole, semnate de cei mai buni scriitori englezi, cuprinse în această elegantă publicație. Am răsfoit iară vechiul volum de ilustrații neîntrecute și am privit din nou fotografiile din altă aleasă lucrare intitulată «*Marea Britanie pitorească*» («*Picturesque Great Britain*»), publicată de data aceasta în Germania. Și Britanicii și dușmanii lor de azi (Nemții) se întrec în a prezenta frumusețile unei țări de veche cultură, care a îndrumat omul pe calea eliberării sale.

Dela castelul regilor («*Windsor Castle*») la ținutul lui Shakespeare («*Shakespeare's England*»); delă drumul Brighton-ului («*Along the Brighton Road*») la urmele Druizilor («*Landmarks of the Druids*»), peste tot găsim o vechime omenească dătătoare de încredere, în care se vede un trecut care nu picre ci se comunică prezentului. Castelele Normanzilor («*Norman Castles*») uneori sunt locuibile și azi, fără să-ți dea fiori de mormânt. Vechile biserici, cu lespezi de piatră, nu înghiață pe credincioșii aliniați în bănci solide și comode, fie că acestea sunt în Canterbury, în Saint-Paul's Cathedral sau în Round Church din Cambridge.

Englezii, păstrători de datini și de monumente, au căpătat darul să încălzească pietrele, care, înegrite de timp și ceață, nu ajung să mucegăiască niciodată. Intunecata verdeață agățătoare, care îmbracă pereții colegiilor universitare, dă impresia unei sănătăți care scoboară din văzduh și însufleștește; iarba parcurilor desfată pașii elastici pe care-i face trecătorul și îngrijirea atentă a fiecărui arbore sau tufiș dă un sentiment de adâncă mulțămire. Oriunde trece vizitatorul, la Westminster Abbey sau la Hampton Court, la Tower of London sau la Trinity College, el trăiește secole îndepărtate, care parcă se profilează misterios prin vitraliile polichrome.

Dar frumuseți naturale sau construite de om se pot găsi în multe părți pe suprafața pământului, chiar dacă nu sunt totdeauna atât de îngrijite și bine păstrate ca în Anglia. Ceea ce face caracteristica neconfundată a Angliei, distincția ei mai presus de toate, este *omul, legea și societatea*.

« Omul » este expresia unei libertăți mai larg înțeleasă de cât oriunde. Libertate fără anarhie și ordine fără comprimări. Sanctitatea domiciliului și garanția persoanei, apărată de orice violență, în Anglia își capătă cea mai înaltă realizare. Cine trece într-o zi de sărbătoare prin Hyde Park în Londra, înțelege dintr'odată sensul adevărat al libertății. Nenumărate grupe de oameni, adunate în jurul unor platforme mobile, ascultă discursuri diferite, ținute sub cerul liber asupra celor mai variate teme contradictorii. Ici un orator pledează pentru libertatea Indiei, alături altul demonstrează necesitatea menținerii aceleiași Indii sub control; mai încolo un vorbitor critică guvernul pentru cine știe ce act public și mai încolo încă susține un al patrulea că realitatea sfântului duh nu se poate demonstra. Toate temele, toate preocupările, toate nemulțumirile și evenimentele publice sunt supuse judecății neconstrânse a oricui. Niciodată discuțiile contradictorii nu degenerază în violențe, totdeauna părerile se deslănțuie nesilit și se încearcă în formulări orice idee, care cade sau se ridică prin verificare obștească. Parcurile englezești cu oratorii lor improvizati sunt o școală cetățenească unică în lume. Oamenii învață acolo să tolereze păreri opuse, să asculte și să emită credințe și să dea importanță adevărului și numai adevărului.

O școală tot atât de temeinică și de adânc modelatoare este terenul de sport. Acolo se formează caracterele, tipul de gentleman, și acolo se învață ceace Englezii numesc « fair-play » (joc cinstit) Pe terenurile de sport tinerii învață să se supravegheze, să recunoască superioritatea altora, să fie corecți și să se poarte cinstit. Tot acolo învață să fie curajoși și să-și stăpânească brutalitatea. E minunată scena dintre cei doi colegieni din « *Forsyte Saga* » a lui *Galsworthy*; unul din ei s'a simțit jignit de cellalt și i-a cerut reparație. Acesta îi răspunde că e gata să primească provocarea, dar cum scena se petrece în Colegiu, unde nu era voie să se bată; au căzut de acord amândoi să meargă în afara zidurilor școlii. Până să ajungă acolo, tinerii au mers discutând cu interes despre diferite lucruri, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat. În sfârșit au ajuns.

— Ești gata ? întrebă unul.

— Mai bine să scoatem haina, răspunde cellalt.

— Acum gata.

Și tinerii au pornit o crâncenă boxare, în toată seriozitatea, lovindu-se care și cum putea mai bine. După un timp, unul din ei cade jos, sgâriat și scuipând sânge din gingia strivită. Partenerul său a oprit loviturile, l-a ajutat să se ridice de jos, și în timp ce își strângeau mâinile, cel învins felicită pe învingător:

— Ai fost mai tare!

Dar dacă pentru om bunul suprem este libertatea și caracterul liber, pentru societate suprema virtute este legea. Nicăiri în lume convenția legală ca și legea naturală nu este mai mult prețuită. De aceea societatea engleză este atât de solidă. Pentru legea engleză nu există excepții și nici diferențe de clase; ea este rațională dar dură, dură dar pentru toți. În 1927 a fost o expoziție internațională de obiecte de artă la Olympia House

în Londra. Tot felul de reproduceri în miniatură, statuete originale sau copii diverse erau înșirate pe standuri pe care erau anunțuri vizibile: « *nu atingeți obiectele* ». Din loc în loc se plimbau sergenți păzitori în uniformă, acei păzitori publici din Londra cu care nu se aseamănă alții de ori unde ar fi. La un loc, două doamne bătrâne stau și discută privind o statueta și din vorbă în vorbă una din ele pune mâna pe obiect. Sergentul trecând pe alături spune:

— Ar fi mai bine să nu atingeți statueta.

Retrăgând îndată mâna, bătrâna doamnă răspunde, cerând scuze:

— Dumneata ai dreptate.

După ce a plecat, cineva din public, care observase scena, atrage atenția sergentului:

— Dar știi că Doamna asta era mătușa Regelui? La care sergentul răspunde:

— Nu face nimic, legea e pentru toți!

Intr'o vară, la câțiva ani după aceea, pe aleea pietonilor din Hyde Park apare un călăreț. Sergentul de pază îl oprește:

— Sir, îi spune el, pe aici nu trec decât pietonii, pentru călăreți nu-i permisă trecerea.

— Dar eu sunt prințul George și obiectă cavalerul (actualul Rege al Angliei).

— Nici pentru prințul George trecerea nu-i permisă, replică sergentul.

Și prințul a întors calul, iar sergentul, a doua zi, a fost decorat pentru serviciu credincios.

Posibilități de a întoarce o lege nu există în Anglia și nimeni nici nu încearcă, căci așa ceva degradează. Omul are respect de sine însuși, iar acest fel de respect cere mai întâi supunere la legi și la reguli.

Nu putem în câteva rânduri face caracterizări complete ale unui mare popor și a unui întins imperiu. Facem numai scurte evocări, care să stârnească dorința câtor mai mulți de a cunoaște poporul englez. Pe lângă alte caractere, tenacitatea pare să fie unul din cele mai proeminente la acest popor. Nicăiri temeinicia nu se arată mai lămurit. Oamenii nu se grăbesc, nu se opresc la suprafața lucrurilor și nu fac niciodată treabă neisprăvită. De aceea totul este solid, construit ca pentru veșnicie, și de aceea nu se răstoarnă brusc nimic, pentru a se construi din nou. În Anglia timpurile se străbat dar nu se alungă, se transformă dar nu se distrug. Acolo unde alții au și uitat de o acțiune începută, Englezii continuă mereu să o ție în actualitate, până la desăvârșirea ei omenescă. Când alții s'au plictisit și au părăsit o activitate, ei încă o duc mai departe și nu se obosesc în a o repeta. În 1930 am început la University College of London o migăloasă serie de cercetări care cereau, printre altele, să întrețin porumbeii în cuști la o anumită dietă; apa pe care o beau ei trebuia să cuprindă anumite săruri, cântărite cu grijă în fiecare săptămână. Cercetările trebuiau să se continue un timp îndelung și trebuia atenție deosebită, ca să nu se falsifice rezultatul prin schimbare întâmplătoare de regim. După un an de observații, am plecat acasă și timp de doi ani nu m'am mai

intors în Anghia. În 1932 am revenit însă și care nu-mi fu mirarea când am aflat că în două din cuștele mele încă se mai găseau porumbei, pe care laborantul, cu care lucrasem, îi trata mai departe cu același amestec de săruri, pe care le cântărea cu atenție în fiecare săptămână. În așteptarea reîntoarcerii mele el continua să lucreze întocmai cum ar fi făcut-o dacă aș fi fost de față. El persista într'o acțiune care știa că este necesară și a cărei valoare stătea în timp. Nici plictiseala nici desgustul nu poate abate pe un Englez dela o treabă începută și care trebuie continuată oricât de multă vreme s'ar cere. E caracteristică în această privință snoava pusă pe socoteala unui Neamț.

Acesta ar fi fost trimis cândva la Londra pentru a afla care-i secretul producerii gazonului englezesc, din parcuri și grădini, mai frumos și mai bun decât oriunde în lume. Ajuns la Londra Neamțul a vizitat Regent Park, Green Park, Hampstead, Heath și Kew Garden. Peste tot, gazon fără asemănare, mătășos și des, parcă ar fi fost puse firele de iarbă unul câte unul. După ce l-a admirat pretutindeni, Neamțul a întrebat pe grădinarul unuia din parcuri:

— Mă rog, cum procedați dumneavoastră de obțineți așa de frumos gazon, și atâta de curate pajiști?

— Nimic mai simplu, i se răspunse, tundem iarba în fiecare zi și o stropim.

— Numai atât?

— Numai.

După puțină gândire Neamțul răspunse și el:

— Curios! Și noi tundem iarba și o stropim, de câte trei ori pe zi, dar gazonul nu-i așa de frumos.

— A! dar am uitat să adaog, zise grădinarul englez, asta trebuie s'o faci timp de trei sute de ani!

Tenacitate de cel puțin trei sute de ani și conștiinciozitate tot atât de veche, îndreptate pe linia libertății omului și bazate pe lege și caracter, astea mi se par distincțiile cele mai proeminente ale poporului care încă odată, în cursul istoriei, salvează omenirea dela degradare și ignominie.

PROF. DR. GR. T. POPA

PALATUL FUNDAȚIEI REGELUI CAROL I

Bombardamentele năpraznice din 24 și 25 August trecut au nimicit nu numai Palatul Regal, dar și cele mai de seamă instituții de cultură din preajma lui — notorii obiective militare, — printre care și Fundația Regelui Carol I.

Restaurarea acestei din urmă clădiri necesitând fonduri considerabile, credem oportun a aduce în discuție, cu acest prilej, problema măririi instituției regale, în legătură mai ales cu con-

cursul din primăvara anului 1943 având ca obiect «sistemizarea pieții Palatului Regal», recte și oficial denumită «Piața Regele Carol I».

Promisa publicație a Ministerului Lucrărilor Publice, cu reproducerea celor 25 de proiecte prezentate la concurs, nemai apărând, se va recurge la raportul separat ce, ca membru al juriului, am depus Președintelui Comisiunii, cât și la lucrările prezentate, cari, aparținând acum Munieipiului, intră în domeniul public și pot fi toate utilizate pentru noi combinații, precum este cea de față.

Limitând problema sistematizării numai la clădirea Fundației, se vor cita din programul concursului, publicat în Monitorul Oficial Nr. 217/17 Sept. 1942, numai următoarele articole referitoare la acel imobil și anume:

Art. 2. — Se va amenaja în fața Palatului Regal o piață festivă, bine proporționată față de volumul și dimensiunile acestui palat, cu un cadru arhitectural — Palatul Regal.

Art. 3. — Proiectul de sistematizare va ține seamă de cadrul datelor existente. Clădirea Palatului Regal va fi respectată. Clădirea Fundației Regele Carol I poate fi păstrată, eventual transformată sau chiar suprimată. În acest din urmă caz, se va rezerva în cadrul acestei pieți terenul necesar având o suprafață circa de 2 ori mai mare ca actuala.

Art. 5. — Imobilele ce vor fi proiectate în acest spațiu pot fi prevăzute cu portice de circulație și prăvălii, la parter, în total sau în parte.

Intru susținerea «păstrării» Fundației vom aminti considerentele de care credem că e imperios necesar să se țină seama și anume de actul de întemeiere al Instituției, săpat în lespedea de marmură din sala de onoare, prin care, în 3 Mai 1891, Marele Ctitor preciza:

«Alegând Noi Inșine locul viitoarei clădiri, am vroit ca ea să se ridice apro pe de reședința Noastră, adică sub ochii și sub ocrotirea Noastră, fiindcă vedem în tânăra generație speranța Patriei și unul din sprijinile cele mai temeinice ale trecutului și dinastiei Noastre.»

Iar cu prilejul inaugurării noului local, în 9 Mai 1914, Regele Carol I, în discursul Său, adaugă: «Fundația dovădindu-se ca una din pârghiile învățământului superior și constatând că localul în furtună ajunsese neîncăpător față de cerințele mereu crescânde, am hotărât mărirea lui și prin clădirea unui amfiteatru pentru cursuri și conferințe.»

În pergamentul clădirii, Regele insistă din nou asupra locului destinat instituției: «am inaugurat noua aripă a Fundației ce se înalță în fața Reședinței Noastre, sub nemijlocita noastră ocrotire, ca semn al dragostei și interesului ce necurmat purtăm tinerelor generații.»

A nesocoti asemenea exprese dorinți ale primului nostru rege constituie o împietate, asupra căreia nu trebuie să se mai insiste, mai ales la noi, unde tradiția este așa de puțin respectată. Prin serbarea din 9 Mai 1941 a semicentenarului Fundației Regale s'a întemeiat un început de tradiție, pe care, în loc de a fi fericiți să-l menținem, unii se grăbesc să-l distrugă, spre bucuria vecinilor noștri, care ne tot acuză de lipsa unei continuități culturale.

Reflectând la viitorul Fundației Sale, Carol I încheia discursul Său din 1914 prin următoarea rugă:

« Facă cerul ca veacurile ce vor urma să Ne dea dreptate cu prisos și ca prin acest locaș al științei să se răspândească, ca dintr'un focar nestins, caldele raze ale unui patriotism luminat asupra neamului românesc ».

În 9 Mai 1941, cu prilejul semicentenarului ctitoriei Marelui Său Înaintaș, Regele Mihai I face următoarea declarație:

« Sunt sigur că Fundația Regele Carol I va continua, prin toate mijloacele, să fie un focar de lumină și loc de formarea caracterelor și de cimentarea legăturilor dintre generațiile trecute și cea actuală, de înfrățire între muncitorii aceleiași generații și de ridicare spre generațiile viitoare.

Insuflăit de aceste sentimente, voi fi totdeauna scut ocrotitor și neostenit muncitor pentru înflorirea Fundației, pentru înfăptuirea tradiționalei ei meniri de a lumina mințile, a înnobila inimile și a căli voința tineretului românesc în serviciul Patriei și Neamului.

Dumnezeu să binecuvânteze opera înaintașilor și Nouă să ne dea prilej de cinstire a lor, ducând mai departe și desăvârșindu-le înfăptuirile ».

Iar la doi ani numai după asemenea solemne recunoașteri a importanței Fundației, cei mai mulți dintre concurenții pentru sistematizarea pieții din fața Palatului Regal — cu câteva excepții numai — decretează dărâmarea Instituției, transformarea ei în chip și feluri și mutarea ei de sub ochii regali până în Bulevardul Brătianu; fără a ne convinge că această măsură radicală este neapărat necesară pentru obținerea unui cadru optim Palatului Regal, care rămâne punctul principal al transformărilor ce făceau obiectul concursului. Căci în loc de a atenua defectele arhitectonice ale Palatului, pe care mai toți concurenții le pun în evidență, dărâmarea Fundației ar accentua și mai tare acest « potpouri de greșeli arhitectonice », cum se caracterizează, într'unul din memoriile prezentate, planul d-lui arhitect N. Nenciulescu.

Intr'adevăr, prin lungirea pieții, scoborirea Palatului sub nivelul străzii devine și mai evidentă; iar prin lărgirea ei se mărește și mai tare efectul displăcut al celor două aripi asime-

trice și în evantail, care dau clădirii un aspect așa de straniu și de disgrățios. Ordinea arhitectonică a Palatului fiind inspirată de colonada centrală, mai veche, a Fundației, legătura între cele două clădiri ar lipsi, dacă ele s'ar îndepărta mai mult ca azi.

Lungimea pieței, de circa 100 m., este bine proporționată cu înălțimea Palatului, de circa 20 m. conform principiului urbanistilor, preconizând că distanța cadrului dela monumentul pus în valoare să nu depășească de 5 ori înălțimea acestui monument. Unul dintre pușinii concurenți pledează pentru menținerea Fundației, în baza principiului de « conservare a vechilor valori, ideie ce devine tot mai puternică în opinia publică românească » citând pe cunoscutul urbanist Camille Sitte, care afirmă că « între 58 și 142 m., variază dimensiunile celor mai mari piețe ale tuturor orașelor ».

Mărirea pieței Palatului Regal nu este deci absolut necesară; cu atât mai mult, cu cât această piață este și rămâne croită pe măsura veche a României mici, cu proporțiile în genere altfel reduse decât azi. Mărețea piață ce se plănuește la sfârșitul căii Victoriei, împreună cu marile artere, ca impunătorul Bulevard al Regelui Mihai I și Șoseaua Kisselef (după ce va fi lărgită), va fi pe măsura României întregite, având drept centru Statuia Regelui Ferdinand I cu anexele sale, de o atât mai bogată amploare decât simplul monument al Regelui Carol I din fața vechiului Palat.

Nădăjduim că nu prea târziu, sub glorioasa domnie a Regelui Mihai I, chiar și piața Ferdinand I să fie întrecută printr'alta de proporții și mai mărețe, în jurul Arcului de triumf, sau pe un loc mai spațios în nouile cartiere ale orașului, căruia îi prevedem o cât mai splendidă dezvoltare în spre Nord și Răsărit,

În așteptarea împlinirii acestor legitime năzuințe se cuvine să păstrăm însă Piața Palatului Regal în starea existentă și cu proporțiile corespunzând mediului ei de odinioară, ce nu se poate și nu trebuie fundamental schimbat.

Discrepanța ar fi prea mare între o piață monumentală, tăiată de o biată Cale a Victoriei și înconjurată de numeroase frânturi de străzi și monumente megieșe disparate, ca Ateneul, Ministerul de Interne și altele.

Respectând deci tradiția și cele două clădiri regale, ce-și fac față, Piața poate fi reformată, rețușându-se, pe cât posibil, principalele cusururi ale Palatului Regal.

Într'acest scop, cei mai mulți dintre concurenți au căutat prin corpuri de clădire simetrice să acopere, să mascheze, asimetria aripelor ce nu sunt perpendiculare pe fațada centrală a Palatului. Printr'această măsură se și închide piața, dându-i-se un contur mai precis în haosul produs prin dărâmarile cari izolează Piața într'o situație așa de nefavorabilă.

Mulți dintre candidați caută sa ascundă aripile defectuoase ale Palatului printr'o rouă clădire a Fundației, pe care o mută mult mai departe.

Soluția cea mai fericită ar fi ca aceste clădiri salvatoare ale disimetrice Palatului să facă un corp cu actuala Fundație. Piața actuală s'ar mări puțin prin concavitatea cuprinsă între vechea Fundație legată de nouile ei aripi. Spre a nu se întrerupe penetrația străzilor Wilson și C. A. Rosetti pe piață, noul complex de clădiri ar fi întrerupt la parter prin câte un pasaj cu portic de fiecare parte, legătura între corpul central și aripile Fundației făcându-se la etaj.

O bună soluție în acest sens dă proiectul cu «moto 18», al d-lor arhitecți Ghiulamila și Smărăndescu. Insuficiențele acestui plan pot fi împlinite prin adaptarea părților satisfăcătoare din alte proiecte, deoarece nici unul din ele nefiind destinat a fi executat întocmai, toate pot servi drept sugestii pentru lucrarea definitivă ce se va alcătui. În cazul de față ameliorarea proiectului Nr. 18 se poate obține prin împrumuturi din proiectul cu motto « Bona Fide ». S'ar menține deci aripile nou create în fața Palatului, formându-se ast-fel două piețe laterale: una mai mare în fața Ateneului și alta în fața intrării Ministerului de interne păstrându-se o circulație perfect organizată între piața Teatrului Național până dincolo de Ateneu, în str. Lahovary.

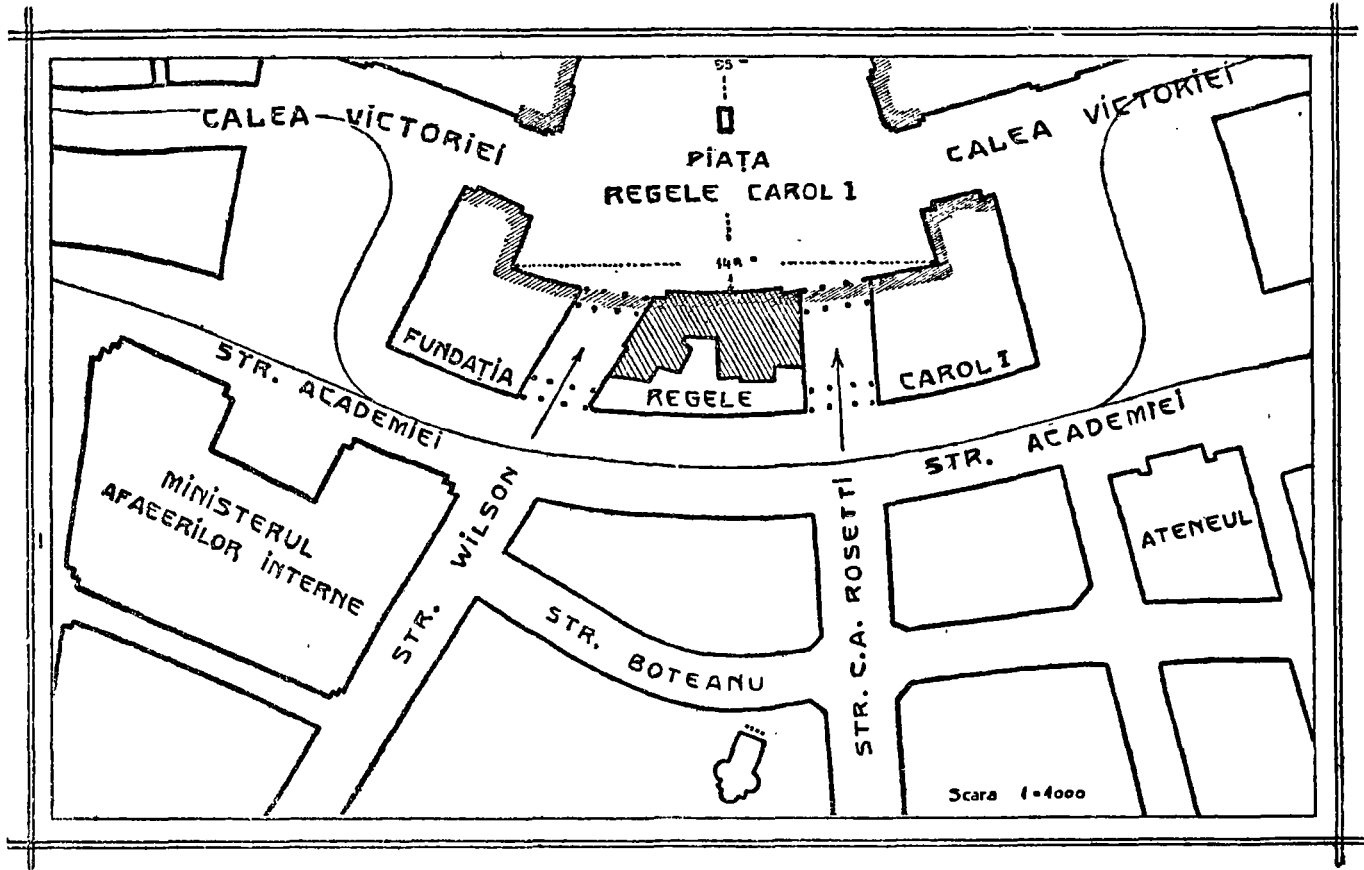
S'ar crea astfel în fața Palatului Regal o piață de formă trapezoidală, latura cea mai mare a trapezului, alcătuită din clădirea Fundației, modificată și mărită, devenind aproape odată și jumătate cât distanța actuală dintre Palat și Fundație.

Noua piață având aproximativ 12 h. ar fi eeva mai mare decât cea actuală, în proporție totuși cu Palatul Regal; ca ar fi destul de liniștită, deși bine deservită prin noua arteră principală din dosul Fundației.

Fundația ar căpăta amploarea cerută și o a doua fațadă unitară spre biserica Boteanu, ce nu ar mai fi sacrificată. În această nouă mărire a Fundației s'ar putea instala și Societatea Regală Română de Geografie, a doua ctitorie a Regelui Carol I, care, deși înființată în 1875, nu are încă adăpost propriu, cu toate că Suveranul țării este președintele efectiv al Societății.

Potrivit și articolului 5 din programul concursului, fațada a doua, dinspre marea arteră de circulație legând piața Ministerului cu acea a Ateneului, va trebui prevăzută cu prăvălii în vederea măririi veniturilor instituției, ce se întreține prin mijloace proprii, fără vre-o subvenție dela Stat.

În cele două aripi, ce s'ar adăoga la vechea clădire a Fundației, s'ar putea adăposti Fundația Regele Mihai I, pe o parte, iar într'alta Administrația Domeniilor Coroanei, întreg Palatul Fundației astfel mărit deservind așezămintele Regale, azi răzle-

Proiect de refacere a Fundației și a pieței Regele Carol I.

fițe în localuri improprii. În parter s'ar putea instala Librăria cu publicațiile Fundației și desfacerea produselor Domeniilor și ale fermelor regale. Tot în parter s'ar deschide, în față, Biblioteca pentru copii, de atâta vreme preconizată.

Arhitectura noului Palat s'ar armoniza cu aceea a Palatului regal și a Ministerului de Interne, în așteptarea ca și în partea dreaptă a Fundației să se ridice o clădire la fel, în locul celei actuale, total asimetrică.

Enorma mansardă actuală a Fundației s'ar înlocui prin două caturi în stil clasic, dominând cele trei corpuri ale clădirii ce ar căpăta astfel un aspect într'adevăr monumental, demn de a sta în fața Palatului Regal.

Soluția concretizată în planul alăturat mai prezintă și marele avantaj — în zilele de acum, mai ales — de a fi cea mai puțin costisitoare, prin reducerea la minim a dărâmarilor, așa de nechibzuite în celelalte proiecte ale concursului. Fundația posedând vastul teren vecin din str. C. A. Rosetti Nr. 4, expropriările necesare măririi ar fi relativ mici și reclamate mai ales de prelungirea și lărgirea străzii Academiei, care constituie o necesitate urbanistică, îndependent de nevoile Instituției Regale.

Incheind, socot de a mea datorie să insist din nou asupra greșelii ce s'ar comite, adoptându-se propunerea unora, de a se dărâma creațiunea Primului nostru Rege, dela care Capitala nu are nici o altă amintire arhitectonică, Palatul Regal nefiind opera Sa.

Dacă adevărat este că popoarele trăesc și se fălesc prin monumentele lor, atunci să nu comitem sacrilegiul de a distruge tocmai cea mai personală dintre operele durate de Intemeietorul Regatului român. Să păstrăm nucleul original al clădirii ce, în decursul vremii, se va fi tot mărit potrivit nevoilor mereu crescânde, dându-ne imaginea unei dezvoltări organice pe măsura cerințelor noi ale trecutului.

Cum dela România mică a lui Carol I s'a trecut la țara întregită de azi, tot astfel, în chip firesc, dela vechia piață a Palatului Regal vom păși triumfători spre mărețele plăsmuiri ale viitorului, respectând însă fără a ne rușina, modestia temeinicelor și așa de sănătoaselor realizări ale Intemeietorului Regatului român.

AL. TZIGARA-SAMURCAȘ

† CHARLES DIEHL

Dela Paris ne vine vestea că eruditul bizantinolog Charles Diehl s'a stins din viață în vârstă de 85 ani. Finul și spiritualul interpret al vieții bizantine a trecut dincolo de lume după ce patria lui a fost eliberată. S'a dus însă liniștit în noua lume căci Dumnezeu îi luase vederea mai înainte,

spre a nu vedea ororile prezentului pe care a fost nevoit să-l trăiască totuși în orașul lumină, întunecat de dușmanul patriei sale.

Elev al lui Alfred Rambaud, căruia îi și succede la catedra sorboniană, pentru Diehl Bizanțul n'a fost un întunecet, n'a fost o lume a decăderii și n'a fost o epocă a desfrâului. Dimpotrivă, cercetările lui personale făcute în fostul teritoriu bizantin și oriunde s'a întins această spiritualitate în jurul Mediteranei, la Constantinopol ca și în Africa, în Siria sau Moreea, ca și în Italia, aprofundând totdeauna izvoarele înseși, i-au dat dovezile prin care și-a întărit convingerea că Bizanțul este generatorul unei mari civilizații, care trebuie cunoscută așa cum a fost. De aici a ieșit activitatea lui științifică de-a-lungul a peste cincizeci de ani de muncă. Din 1886, când a apărut a sa *Ravenne, études d'archeologie byzantine*, și până în 1936, când publică, în colaborare cu Georges Marçais, *Le Monde Oriental de 395 a 1081*, în colecția lui Gustave Glotz, *Histoire generale*, activitatea lui Diehl a fost neîntreruptă. Volumul omagial care i s'a închinat în 1930 o arată în amănunt,

Din această întinsă operă este necesar să amintim aici câteva lucrări intrate în marele patrimoniu al științei: *Etudes sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne, 568—751* (1888), privesc acel loc de artă minunată, Ravenna, unde Bizanțul și-a fixat pentru totdeauna sigiliul său rămas neștirbit până acum. Poate că s'a mai adaus ceva numai datorită faptului că Dante și-a găsit acolo odihna veșnică. *L'Afrique byzantine* (1896) îndreaptă și spre această parte atenția bizantinistilor. *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle* (1901), este model de monografie istorică în care datele sunt reduse la rolul lor secundar, în vreme ce civilizația primează. *Etudes byzantines* (1905), adunare la un loc a mai multor studii, între care și lecția de deschidere a cursului de istorie bizantină la Sorbona în 1899. *Mannuel d'art byzantin* (1910), dublat în a doua ediție (1925) e tot ce poate fi mai caracteristic pentru înțelegerea acestei neprețuite arte. *Histoire de l'Empire Byzantin* (1919), cea mai clară prezentare a Bizanțului. Adăugăm și colaborarea la *Cambridge Medieval History*, IV (1923), care rămân neegalată.

Nu mai puțin interesantă este însă și opera sa de răspândire în marele public a paginilor de tragic și frumusețe ale Bizanțului. O bună parte din opera lui Diehl se înfățișează marelui public într'o haină literară cu nimic mai prejos de pana celui mai strălucit scriitor. Că se poate face legătură între istoria-știință și istoria-literatură se vede dela început în *Theodora, impératrice de Byzance* (1904) în care, nu se înlătură nimic din adevărul istoric, dimpotrivă folosind cu cea mai mare prudență însăși *Historia arcana* a lui Procopiu. Cartea se citește de toată lumea și acum, cu un interes crescând din ce în ce mai mult. Inceputul impunându-se, urmează acele inegalabile *Figures byzantines* (2 vol.), care astăzi au trecut de a 10-a ediție, *Une république patricienne: Venise* (1915) și *Byzance grandeur et décadence* (1919). În toate nu știi ce să admiri mai mult: informația, prezentarea sau stilul, ori totul la un loc. Cred că nimeni din istorici nu a răspuns mai bine ca Diehl dorinței lui Lucian ca istoricul

să fie un poet pedestru, sau păreri de rău a lui N. Iorga, că nu are mai mult talent literar să scrie istoria.

Charles Diehl, mare prieten cu regretatul Iorga, a fost și oaspetele nostru. S'a încântat și el, ca atâția alți străini iluștri, de arta noastră bisericească. A vorbit și pentru noi ca și pentru studenții noștri în 1929. *La société byzantine à l'époque des Comnènes*, conferințele sale dela București, au fost tipărite chiar în revista prof. Iorga.

Nu știi dacă Diehl a avut timpul să-și revizuiască manuscrisul ultimei sale lucrări de sinteză *Lumea Orientală*, care trebuia să meargă până la 1204. Dacă aceasta nu s'a făcut părerea noastră de rău este și mai mare, oăci nimeni n'ar fi putut să ne înfățișeze mai armonios epoca de frământare românească a Asaneștilor în legătură cu Imperiul bizantin decât el.

Cu Charles Diehl dispăre încă unul din marii noștri prieteni și prețuitori din Franța veșnică.

A. SACERDOȚEANU.

LA MOARTEA MAGDEI ISANOS

În primăvara 1943 poeta, de altfel cunoscută, își scotea volumașul intitulat *Poezii*.

Toți acei care cunoșteau activitatea încununată de succes a tinerei ieșene și-au întărit, odată mai mult, convingerea în talentul dovedit prin diferite publicații. O fire sensibilă, aproape bolnăvicioasă, cu o teamă poate instinctivă de moarte, pe care o implora să-și întârzie sosirea — poeta cânta intimitatea, florile pe care le vedea în interiorul lor, în fibrele lor intime; cânta fructele, privindu-le culoarea și mai ales făcea poezia bolnavă, a spitalului, a febrei, lucru curios și rar la altă femeie poetă, înaintea ei. Cânta îngerii, poate cu o reminiscență din Otilia Cazimir, totuși cu o notă personală; femeie, pe Maica Domnului; păsările și zânele. Se simte focul morții care vibrează în toate poeziile ei.

Uneori în diminețile clare
mă uit drept în zare răsând
și nu pot crede c'am să mor în curând;
viața mea sună înalt fără 'ntristare.

Primăverile, copacii în floare dovedesc oarecum însușirea ticurilor teodoriene. Nu trebuie să trecem însă cu vederea feminitatea și sensibilitatea bolnăvicioasă, care de multe ori, se vrea realizată sub orice formă. În transformare, în creșterea fructelor și a zarzavaturilor poeta atinge viitorul, trece dincolo de formele reținute:

Ce-a fost de mult am uitat.
Poate-am dormit și-am visat.
În bulbii de morcov și cepe
e încă un vis care 'ncepe

Poeta, în tinerețea ei, simte viața care trece prea repede; cântecele ei sunt chemări pentru viață și moarte. Florilor le găsește legături strânse cu moartea prin morți: «Astfel, în flori își deschid morții ferestrele...». Poezia Magdei Isanos este, în primul rând, o poezie umană; deși cu teama de moarte, poezia vieții cotidiene.

Mai presus de toate, Magda Isanos este una din marile noastre poete tinere. Rândurile scriitorilor ieșeni, micșorate din nou, încearcă o grea lovitură prin moartea departe de orașul atât de drag tinerei poete. Credem că — dincolo de toate consolările aduse soțului Eusebiu Camilar și fetiței lor, — Magda Isanos va trăi prin ea și talentul ei în mijlocul cetății noastre de vise.

AL. POPOVICI,

ALEXANDRU BLOK

Deși poet de generație mai veche (născut la 1880), Alexandru Blok, prin secretul utilizării unor forme poetice și a unui limbaj literar accesibil, reușește cu succes să se menție în atenția publicului cetitor, ba chiar să se situeze în pleiada poezilor moderni ruși. Operele lui ca: *Masca de Zăpadă*, *Mici drame lirice*, *Bucurie nepresimțită*, *Despre o frumoasă*, ca și altele apărute în urmă, marchează vagi influențe verlainiene, ca și tot atât de vagi influențe din alte culturi, lucru care a fost suficient să-i constituie o fizionomie particulară în mișcarea literară contemporană.

După emoția provocată de sentimentul iubirii, cristalizată în *Bucurie nepresimțită* și *Despre o frumoasă*, sufletul lui Alexandru Blok se îmbată de emoțiile unei noi descoperiri: sufletul naturii. Totuși, în poezie, Alexandru Blok este și va rămâne cântărețul iubirii, cântăreț al unei iubiri cu totul străinii, pentru că vede în dragoste o adorație mistică, o încătușare a instinctului, tocmai prin această minunată minciună. Și acest caracter îl în piedecă să fie sensualist și chinuit ca Brussov, dându-i o seninătate juvenilă-

Cunoscător al sensului baladei, excelează într'însa. Covârșitorul Heinel-a îndemnat să creeze tulburătoarele lieduri, în care sigiliul dramaticului vieții moderne este evident.

Obsesia plecărilor e o altă notă caracteristică a poeziei lui Alexandru Blok. Mărturie ne stau poezii ca *Necunoscuta* (de fapt, găsim în această poezie, în primele strofe, un iz de autentic Arvers, deși mai modern, mai urban), *O fată a cântat*, etc. Surprinzătoare găsim însă prin asemănarea ei cu *sonetul* lui Eminescu, poezia *Veneția*. Aceași imagine a lagunelor, aceleași umbrelunare, același San-Marc bătând miezul nopții, și același regret final.

Privind opera poetică a acestui autentic poet Alexandru Blok, nu găsim riscat să ne alăturăm și noi cuvintelor lui Valer Brussov, la apariția volumului *Bucurie nepresimțită*: «Înainte noastră se deschide o nouă lume, a cărei miraculoasă frumusețe se va desfășura cu fiecare vers, cu fiecare nouă poezie».

RADU TECULESCU

ALEXIS TOLSTOI

Marele nostru vecin dela răsărit cunoaște prin Alexis Tolstoi sau cum i se mai spune Tolstoi III, unul din marile momente literare. Poet din pleiada modernă a scriitorilor ruși, Alexis Tolstoi se verifică a fi unul dintre cele mai adevărate talente, începând cu *Dincolo de malurile albastre* și *Perle*, continuând cu o serie de romane ce-l consacrază până la magistrala piesă *Petru cel Mare*.

Încă dela debut câștigă favoarea marelui public cititor, prin poeziile lui care accentuiază evadarea din simbolism, tentativă pe deplin reușită, din moment ce nu lunecă în acel «loc comun» al imperiului poeziei mediocre.

Poate că primirea lui atât de favorabilă în rândurile cititorilor se datorește însăși sursei lui de inspirație: domeniul atât de vast al legendelor populare. Cu o dibăcie rar întâlnită (și aici ne stau mărturie *Faunul*, *Kaji* și altele) Alexis Tolstoi utilizează procedee de versificație autentic moderne, trecând poezia populară printr'o baie de emoții cu totul personală.

În drama istorică *Petru cel Mare*, Alexis Tolstoi tratează problema originii unei Rusii mari și unite, visul de o viață al vizionarului care a pus piatra de temelie Petrogradului.

Un studiu mai amplu va spulbera negura ignoranței de până ieri ce învăluia pe Alexis Tolstoi ca și literatura compatrioților lui, literatură care iscă profundă admirație față de poporul care a putut să nască asemenea elemente creatoare.

RADU TECULESCU

MĂRTURIILE D-LOR E. BENEȘ ȘI A. MAUROIS
DESPRE RĂZBOIUL ACTUAL

Războiul actual — nu numai prin atâtea din curbele lui senzaționale, dar prin însăși neverosimilitatea izbucnirii sale, pentru atâtea oameni care au crezut că nu se va mai găsi nimeni în Europa care să uite, în douăzeci de ani numai, grozăviile celui din 1914—1918 — a produs nu numai o uriașă cantitate de literatură documentară dar și o sumă întreagă de cărți care au căutat să-l vadă mai adânc, și anume, cărți în care oamenii s'au străduit să-l priceapă, fie în cauzele lui, fie în ființa sa, fie în urmările lui.

Ne stau înainte vreo câteva din ele, despre care am vrea să informăm acum cetitorii revistei noastre. Nu le leagă între ele decât foarte puțin — mai mult acest efort de a-l pricepe. Și nici măcar acest efort nu e făcut pe același drum. Realitatea acestui război — e prea uriașă și prea copleșitoare pentru ca să ți-o poți vedea de pe acum lămurii în toate dimensiunile ei. De aceea, aproape toți cei care știm că s'au străduit să creioneze

liniile adânci, de sens, ale acestui război l-au privit printr'o optică simplificatoare.

Iată-l pe André Maurois încercând să-l priceapă lămurindu-și dezastrul Franței dela începutul lui, în cartea *Tragédie en France*, scrisă în timpul exilului său în America, din dorința de a explica lumii de peste Ocean adevăratele cauze ale acestei tragedii a Franței.

Iată-l pe Eduard Beneș, încercând să-l vadă ca pe un al doilea război mondial dus pentru desăvârșirea democrației în Europa, amenințată cu prăbușirea prin atacul furios al națiunilor totalitare. Cartea sa, al cărei titlu sună în traducerea elvețiană *Die Demokratie Heute und Morgen*, scrisă și ea tot în America pentru a lămuri opinia publică de acolo, se înrudește astfel, cu cealaltă nu numai printr'un comun destin al originii, dar și prin această înțelegere simplificatoare a acestui război atât de complex,

De aceea noi — ca cetitori însetați atât de mult de dorința de a ne explica pe cât mai întreg acest fenomen de dimensiuni și complexități aproape cosmice — suntem ispitiți să le luăm poate drept mai puțin decât ar fi vrut autorii lor: interpretări ale războiului actual — ci numai ca niște mărturii puternice, personale, care îl luminează surprinzător de reliefant. Ambii autori au fost în situație de a cunoaște multe din culisele europene în perioada care a precedat cruntul război de azi. Viziunea ambilor e hrănită de bogate și complexe experiențe și amintiri personale, ceea ce e direct vizibil la André Maurois — care își și scontează prin ele efectul sigur și savoea cărții sale — și ceea ce e cu deosebită îngrijire ascuns de către dl. Beneș, care vrea să judece războiul în mod impersonal și la rece, dar totuși nu poate să uite niciun moment tragedia patriei sale cehoslovace și tot sbuciumul său personal, legat două deceni de destinul Europei. Alături de ele — e bine astfel să fie citită o a treia carte, de astădată apărută înaintea războiului, în 1937, la Praga: *Dr. Eduard Beneș—Sein Leben*, de dr. Jaroslav Papoušek.

Lămurind amănunțit formația, activitatea și ideologia Președintelui Eduard Beneș ca luptător pentru democrație, ea îl conturează astfel minuțios și pe autorul acestei *Demokratie Heute und Morgen*, o carte de un palpitant interes pentru noi, dat fiind că autorul ei nu e numai unul din ctitorii Europei democratice de după 1919. Prin trecutul său creator în materie de politică internațională, prin cumulusul uluitor de relații cu factorii hotărâtori de azi dela conducerea tuturor Națiunilor Unite, d-l Eduard Beneș va fi cu siguranță și unul din ctitorii Europei democratice de mâine.

Mărturia lui André Maurois

Dar încă odată să o spunem. Nu credem că am fi drepti față de aceste cărți și față de noi înșine, prea contemporani dacă le-am face ceea ce se chiamă câte o «recenzie». Adică dacă le-am cerceta ca realități închegate de gândire, arătând tot ceea ce e important în ele și mai ales categorisind

acest «ceceace e important» sub acele etichete atât de simple și totuși atât de greu de mănuit câteodată: «aici are dreptate» și «aici autorul greșește». Noi lăsăm acest drept și această grijă viitorului — și privim aceste cărți, cum am spus dela început, ca mărturii. Adică subliniem din ele ceceace ne interesează pe noi, oamenii anului 1944 în acest colț de lume, care vrem să înțelegem acest război în cauzele și urmările lui.

Cartea d-lui Maurois te și invită direct s'o consideri ca atare. Fiindcă tocmai ca atare a fost făcută. Autorul nu spune în ea decât ceceace a văzut și a auzit și declară singur în prefață că se simte dator să aducă numai «mărturie» prin această carte.

Ea constă astfel dintr'o sumă întreaga de instantanee, prinse cu finețea și vioiciunea ce-l caracterizează pe André Maurois, consemnate din experiența misiunii sale, mai întâi ca «martor ocular oficial francez pe lângă Marele Cartier al Armatei Britanice» în Europa, apoi ca militant pentru continuitatea alianței anglo-franceze, după catastrofa patriei sale, în Anglia și în Statele-Unite ale Americii.

Atmosfera premergătoare războiului

Totuși A. Maurois se simte obligat să-și consemneze notațiile începând ceva mai înainte în timp. Capitolul I: *Pentru ce Franța și Anglia au fost prost pregătite pentru război*, aduce o sumă întreagă de prețioase notații personale, din care se înfiripă sumar dar sugestiv atmosfera Europei Occidentale cu puțin înaintea izbucnirii războiului actual.

E poate numai o întâmplare, e poate mult mai mult: un simbol — faptul că încă din primcle rânduri ale cărții apare figura de nepotolită energie și de lucidă previziune a d-lui Winston Churchill. Capitolul întâi începe cu amintirea unei conversații din 1935 cu d-l Churchill, în care acesta îi reproșea prietenește autorului că mai scrie romane când ar trebui să semneze mereu unul și același articol de gazetă, prin care să arate Francezilor primejdia creșterii forței militare germane și a nepăsării cu care ea e considerată în Franța.

Dar în anul 1935 d-l Churchill era încă un singuratec. În primul plan apare figura lui Chamberlain, — și ea reprezenta atunci ceea ce gândea și simțea întreaga Europă Occidentală. După înfrângerea diplomatică dela München, mii de oameni din Franța și Anglia i-au mulțumit lui Chamberlain prin scrisori pentru că le-a salvat pământul, casele și copiii de bombe și de moarte. Femei bătrâne de țărani i-au împletit și i-au trimes manuși de lână, ca să nu-i înghețe mâinile când o mai călători cu avionul. D-na Chamberlain, o femeie bună și simțitoare, era emoționată de toate acestea și-l îndemna pe soțul ei să continue pe această cale a păcii (pag. 18).

Dar nu numai sentimentalii gândeau și acționau astfel, dar și lucizii reci socotitori — din alte motive, bineînțeles. Întrebat de Maurois, odata, de ce Anglia a cedat atât de ușor în conflictul pentru Abisinia, Winston Churchill i-a povestit, drept răspuns, un nostim și lămuritor paragraf zoologic, tot sub formă de întrebare:

«— Ați studiat vreodată, mă întrebă el, obiceiurile de viață ale unui homar?... Răspunzându-i că nu, continuă: Dacă veți avea vreodată ocazia, împliniți-vă această lipsă. Sunt vietăți interesante. În diferite perioade ale vieții sale, homarul își pierde carapacea blindată. Când intervine această năpârlire, chiar și cel mai războinic din crustaceele astea se retrage într'o spărtură de stâncă și așteaptă acolo cu răbdare până îi crește un nou blindaj. Apoi însă își părăsește refugiul și redevine un luptător, un dominator al apei. Prin greșelile unor miniștri neprevăzători și șovăelnici, Anglia și-a pierdut carapacea; trebuie să așteptăm în spărtura noastră de stâncă până când cea nouă va deveni tare și dură» (pag. 27—28),

Însă un an mai târziu numai, atmosfera era cu totul alta. Când, în Ianuarie 1939, d-l Maurois întreprinde un turneu de conferințe în Anglia, constată cu surpriză că opinia publică se schimbese cu totul, poporul cerând hotărît introducerea serviciului militar obligatoriu, pe când miniștrii încă șovăiau. Invazia Germanilor în Praga nu a întârziat să schimbe și părerile celor mai utopici miniștri. Chamberlain a simțit-o ca o extremă de dureroasă lovitură personală, deoarece el se încăpățănase în speranța că Germanii nu vor anexa niciodată o populație străină. Dintr'odată, deveni unul din cei mai înverșunați adversari ai lui Hitler în Anglia, ceea ce mulți încă nu știu. În indignarea sa, oferi Poloniei acea faimoasă garanție...

Omul de pe stradă în război

De altfel nu numai descriind atmosfera premergătoare războiului, ci și infățișându-l pe el însuși din amintirile sale — d-l Maurois este un evident pedant, cu luciditate și convingere, pentru instinctul sănătos de viață al celor două popoare. Convingerea sa, pe care încearcă mereu s'o infiltreze și cititorului, este că cele două popoare — contrar a ceea ce se crede în majoritatea Europei — au vrut, dela începutul războiului, să se bată și s'au bătut.

Iată, astfel, cum îi schițează pe oamenii liniei Maginot:... «Mă entusiasmase și echipajul acestor fortificații. Oamenii erau exclusiv din Lorena, fusese recrutați din chiar regiunea unde era fortul. Asta le-a dat posibilitatea, chiar în timp de pace, să viziteze fortul în fiecare Duminică. Am cunoscut acolo tineri ofițeri, de profesie avocați și ingineri, care de 8 ani făcuseră în fiecare Duminică exerciții artileristice în linia Maginot. Această muncă intensă asigurase o impecabilă precizie a focului. Increderea acestor tineri în armele lor și sentimentul lor de solidaritate cu trupa mi-au apărut atunci ca un ideal valabil pentru toată oștirea noastră» (pg. 31).

Impresia aceasta nu o are autorul numai la începutul războiului — ci chiar în mijlocul catastrofei, Nemții se apropiau de Paris. Înainte de a-l părăsi, d. Maurois vrea să revadă încă odată colțurile mai dragi ale orașului... «Niciodată nu fusese frumos Parisul ca în acele zile. Cerul era albastru pal, atmosfera blândă și senină. Pe străzi, agenții de circulație

indicau drumul micului nostru auto cu aceeași siguranță de fiecare zi, ca și cum n'ar fi venit sfârșitul lumii.

Vânzătoarele în magazine erau prietenoase și serviable. Simțeau lacrimă în ochii tuturor oamenilor, dar toți își făceau datoria, fără a vorbi mult despre marea lor durere.— Oamenii mărunți ai Franței sunt grandioși, spuse soția mea. Simpli și bravi. Cum pot asemenea oameni să piardă războiul!— Oamenii sunt neputincioși în fața mașinilor, îi replicai. Soldații noștri au avut ordin să apere o anumită linie. Și ar fi apărut-o! Dar linia aceasta nici n'a fost atacată. Ea a fost întoarsă pe la spate» (pp. 107—8).

Trupele engleze de pe continent îi fac autorului aceeași impresie de forță, de pregătire, de hotărâre. Iată cum le vede pe șoselele Belgiei, ieșind în întâmpinarea inamicului: «Toate drumurile erau acoperite de convoaie nesfârșite. Inșă nicăiri n'am văzut un vehicul în impas sau vreo tulburare a circulației. Tot așa de calmi ca și colegii lor din Piccadilly, agenții de circulație dirijau tăcuți coloanele motorizate pe drumurile Belgiei... Imediat ce coloana trebuia să facă haltă, oamenii trupei își montau armele antiaeriene pe câmpul învecinat. Manevra aceasta se făcea cu o precizie și cu o siguranță care vădeau o instrucție lungă și temeinică— În apropierea liniei de luptă am dat de trupe pedestre, Scoțieni, cari mergeau, în grupe mici răspândite, pe ambele laturi ale șoselei. Mergeau în ritm viu și precis, fluerând cântece de marș. Da, armata britanică, într'adevăr, consta din trupe excelente — singurul lor cusur, negreșit, un foarte mare cusur — a fost că aceste trupe erau prea puține» (p. 183).

Dar admirația cea mai mare și constantă o are autorul pentru Royal Air Force, închinându-i numeroase pagini pitorești în carte. Ai impresia că în tot timpul, chiar în cele mai negre clipe, R.A.F. a însemnat neconținut pentru Francezi una din foarte puținele certitudini ale victoriei finale.

Autorul surprinde acestor luptători câteva trăsături specific britanice de calm, de sobrietate până la humor în vitejia cea mai romantică:

«Era o adevărată bucurie să vezi acești entusiaști tineri sportivi în uniformele lor gri-albastre. Erau tot atât de modești pe cât de viteji. — E greu să dobori un bombardier german? întrebai într'o zi pe un flăcău de 19 ani, care lichidase deja mai multe avioane inamice. — Greu? mă întrebă el. Nu, nu e greu. Trebuie numai să urmezi exact instrucțiunile care se dau unuia în școala de zbor. Ni s'a spus acolo că trebuie să urmărește avionul dușman, fără considerație față de focul său, până la apropiere cam de trei sute de yarzi, și apoi să-l prinzi în centrul micului cerc roșu pe care îl vedeți aici pe vizorul meu. În acest moment — așa ni s'a spus — trebuie să apeși pe butonul care mânuiește cele opt mitraliere, și atunci avionul german trebuie să se prăbușească. Eu am urmat pur și simplu aceste instrucțiuni. Într'adevăr, nu e greu...» (p. 120—121).

Conducătorii Apusului în război

În contrast cu aceștia toți, apar în cartea d-lui Maurois conducătorii celor două țări în război. E adevărat, sunt aici creionate și câteva siluete

grandioase, cum e cea a d-lui Churchill: « Când el sosi la Paris în 15 Mai, după înfrângerea dela Sedan, a fascinat și uimit Consiliul suprem prin energia și hotărârea sa. Cine l-a văzut în acele zile era entusiasmă de mânia sa — ce părea mânia unui leu bătrân — ca și de elocvența sa... (pag. 123).

Alături însă, o galerie întreagă de politicieni francezi stăpâniți mereu de mici patimi omenești, până când sunt zdrobiți deodată de furia evenimentelor; de ofițeri, pensionari cumsecade și simpatici, oftând când se plecau să-și lege jambierele, vorbind numai de vremile de aur ale tineretii lor, venind și plecând dela datorie la ore fixe, ca dela birou. E adevărat, printre ei se strecoară și silueta sveltă, oțelită, a tânărului militar de Gaulle, specialist în tancuri și zadarnic pledant, dela început, pentru întărirea acestei arme.

Dar ca să-l asculte erau oameni ca Daladier și Reynaud, preocupați de rivalități personale — așa cum îi descrie în pagini magistrale, aproape sarcastice, autorul. Sau un general suprem cu totul indescifrabil ca Gamelin:

« Cine îl întâlnea pentru prima oară, era surprins de impenetrabilitatea sa. Mustața-i scurtă, țepoasă, ochii mici și gura sa cu buze subțiri, îi dădeau o infățișare indescifrabilă, care nu putea fi străluminată prin niciun gest spontan. El n'avea nici vioiciunea scânteietoare a lui Foch, nici genialitatea greoaie a lui Joffre. Vorbea rar și în vremile de pace l-am văzut persistând în tot timpul unei mese în tăcere absolută. Era însă politic și modest » (pp. 65—66).

Determinante mai adânci

Totuși — ou toate că întreaga sa carte e o carte de amintiri personale, cu toate că e înclinat să înțeleagă prin ele războiul de azi, adică să-i vadă în persoane și în întâmplări legate de persoane determinantele — autorul nu se poate opri să nu-și pună și întrebări mai adânci, scormonind dincolo de realitatea luminată de pe primul plan al scenei. Se află către sfârșitul cărții un capitol plin de asemenea întrebări, intitulat: *Pentru ce crede Montaigneu că virtutea ar trebui să fie domeniul democrațiilor*. Pe puntea unui vapor cu copii evacuați din Anglia bombardată către Canada, convorbind ou un Englez, autorul le pune sau le răspunde. Cineva dintre ei amândoi, văzând o minge rostogolindu-se pe punte, reflectează:

« Dacă am fi lăsat aceste mingi numai pe seama copiilor, poate am fi fost mai din vreme atenți asupra pericolelor ce ne amenințau. E un adevăr că popoarele noastre, încă de mult, în loc să privească fără teamă în ochi o realitate penibilă care cerea efort și curaj, au căutat mai bine refugiu în artificii. Anglia a trăit în fotbal și cricket, Statele-Unite în baschetbal și cinematograful, Franța în sectarism religios și în ciorovăeli literare. Sportul și arta sunt minunate surrogaturi de activitate atunci când nevoia de securitate este îndestulată; însă e un acces de nebunie colectivă să le preferi oricărei alte activități cât timp rămân nesoluționate pro-

ble me de importanță vitală. . . Chiar politica devenise sport. . . Inșă, când e vorba să-ți aperi viața înșăși, timpul e prea prețios pentru a se îngădui asemenea fugi în masă din fața realității». . . (pp. 162 — 3).

Dar, cu toate aceste gânduri încheie însuși capitolul și chiar și cartea propriu zisă — fiindcă restul e format din câteva portrete și schițe completând unele momente anterioare din seria amintirilor — totuși ele nu pun în lumină atât cauzele adânci ale războiului, cât elemente care l-au grăbit, l-au facilitat. Rădăcinile adânci pare a le vedea autorul tot în acest capitol de reflecțiuni — deși le dă, în mod ciudat, mai puțină importanță. Faptul e oarecum surprinzător, întrucât un literat ca André Maurois, preocupat mai mult de scriperea frazei și de vioiciunea pitorească a povestirii — adică un artist în primul rând, ca mentalitate — ajunge, fie chiar incidental, la aceleași concluzii ca și un om de solidă și exclusivă pregătire științific-filosofică precum este Eduard Beneș.

Lupta celor două viziuni ale lumii

Am spus, mi se pare, la începutul acestei cronici, că în cartea sa cea mai recentă d-l Beneș consideră actualul război ca al doilea război mondial pentru triumful democrației. Inșă rădăcinile democrației înșăși se găsesc, după d-sa, într'o viziune a lumii, care e cea raționalistă, cu atributele ei inerente: intelectualism, universalism, umanism, egalitarism, — în luptă cu cealaltă viziune a lumii, cea intuiționistă, iarăși cu atributele ei inseparabile: instinctualism, naționalism șovin, totalitarism, inegalitate socială și rasială. La fel aproape gândește și literatul, foarte puțin preocupat în general de filosofie, André Mourois:

« Dacă mergem până la temeliiile problemei, apoi lupta se dă în această clipă nu între două forme de stat: democrație și dictatură, ci între două filosofii. In secolul 18 oamenii, în urma strălucitelor progrese ale științei, credeau în atotputernicia rațiunii și în posibilitatea de a reforma societatea numai prin mijloace spirituale ». . . « In secolul 18 experimentul liberal a fost continuat, cu câteva recăderi în autoritarism, ca al doilea imperiu în Franța. In țările în care acest experiment nu a reușit (Italia, Germania, Spania), învățăturii optimiste a secolului 18 i s'a opus o doctrină antipodică, pesimistă și brutală. Secolul 18 crezuse în rațiune: oamenii sec. 20 se închină forței. Secolul 18 crezuse în adevăr și în posibilitatea de a-l constata prin mijloace științifice; oamenii secolului 20 nu cunosc alt adevăr decât cel al lui Machiavelli » (pp. 158 — 59).

Noua sinteză

Trebuie să recunoaștem, asemănarea cu ideile d-lui Beneș e mare până aproape de identitate. Poate să fie o simplă întâlnire omenească: d-l Maurois sosea în Statele Unite în 1940, tocmai când d-l Beneș își încheia seria de conferințe cu această temă la Universitatea die Chicago. Dar e

infinat mai probabil să fie una din marile întâlniri spirituale dela distanță, când adevărul e atât de evident încât se impune multora deodată.

Căci paralelismul de atitudine merge și mai departe. La fel cu d-l Beneș, d-l Maurois credea în 1941 în victoria democrației nu ca într'o victorie pură, ci ca aducătoare a unei noi sinteze:

« Astăzi triumfă disprețuitorii de oameni — vorbi Englezul. Eu nu cred însă că triumful lor ar fi definitiv. În lucrurile omenești nu e nimica definitiv. Teză, antiteză și sinteză — aici are Hegel dreptate. Teza sec. 18: omul este bun din naștere, vocea poporului este vocea lui Dumnezeu. Antiteza sec. 20: omul este un monstru mizerabil, pe care trebuie să-l faci inofensiv prin forță, poporul trebuie să aculte de voca stăpânului său. Sinteza va veni. Creștinismul a făcut-o odată: învățătura despre păcatul originar și cea despre mântuire fac o sinteză. Noua sinteză va fi cam astfel: omul a fost la început o ființă teribilă, pe care legile divine și omenești i-au îmblânzit-o cu încetul. El și-a câștigat libertățile prin muncă și autoeducație, și el și le va păstra numai prin muncă și autoeducație; pentru a-și asigura existența, democrațiile trebuie să apeleze iarăși la virtuțile care le-au dat posibilitatea să se nască» (pp. 159—60).

Marile și modestele virtuți originare ale democrației

Aceasta e și părerea d-lui Ed. Beneș despre șansele actuale și viitoare ale democrației. Pentru el, de asemeni, democrația nu e pomana tuturor libertăților, ci înseamnă pregătire, trudă și disciplină. Și nu de ieri sau de azi — când succesele dictaturilor la începutul războiului l-ar fi putut obliga să mediteze ce ar putea învăța democrația din aceste succese. Ci de mult, de când uriașa personalitate a lui Masaryk încerca într'o viață de om răbdătoare să realizeze în poporul cehoslovac o a doua experiență grandioasă de adevărată democrație prin educație, prin școală, după cea din Danemarca. Cartea despre d-l Beneș, pe care am amintit-o la începutul acestei cronici (Dr. Jaroslav Papoušek: *Dr. Edvard Beneș, sein Leben*, 1937 Orbis Verlag-Prag), între altele, ne dă prețioase indicații și asupra acestei laturi din concepția de viață a d-lui Beneș. Recomandăm astfel cetitorilor cari ar vrea să înțeleagă din plin, în toate rădăcinile ei, cartea de uriașă actualitate a Președintelui Beneș despre *Democrația de azi și de mâine* să citească mai înainte această carte a d-lui Papoušek, care povestește în amănunt — deși adesea pe un ton prea uscat, pur enumerator și informativ — formația, viața și ideologia constantă a omului de stat cehoslovac. Neputând, din lipsă de spațiu, să insistăm prea mult asupra ei, spicuiind din multiplele și interesantele date pe care le aduce în capitolele ei finale, acelea despre ideologia d-lui Beneș — promițându-ne să revenim odată mai pe larg asupra ei — să desprindem un pasaj semnificativ privitor la concepția veche a d-lui Beneș cu privire la legătura adâncă între democrație și educație:

« El accentuează în primul rând importanța educației, a școalei, în formarea maselor și a conducătorilor democrației. Ca democrație, el con-

sideră în primul rând munca mărunță înțelegătoare, care trebuie să se sprijine pe cunoaștere științifică și să se împlinească prin metode științifice. Iar știința nefiind altceva decât căutarea adevărului, el cere democrației cinste, rectitudine, sentimentul onoarei și al atitudinii. De aceea respinge orice machiavellism politic, orice politică pe mai multe tablouri. În aplicarea acestor metode democratice vede el cel mai eficace mijloc de vindecare a crizei democrației. Cea mai importantă premiză a biruinței democrației — căci el știe că ea se află doar în stadiul de început — o vede în modelarea spirituală a națiunii și în formarea conducătorilor democrației » (pag. 201).

Politica e întâi de toate știință

În adevăr, dacă ne ducem și la senzaționala carte apărută de curând, ca să descifrăm gândurile despre democrație ale unui om de stat de talia d-lui Beneș după o viață întregă de luptă în slujba acestei doctrine, găsim aceleași vederi ca și cele expuse de d-l Papoušek.

Dar mai întâi să lămurim puțin epitetul de « senzațional » dat cărții. Nu se referă la noutatea ei de idei. Ea e o carte ieșită din prelegerile universitare ale unui profesor și acest profesor se adresa studențimii americane, care e în drept să nu știe o sumă de amănunte de istorie europeană ce nouă ne sunt curențe. Pentru noi senzaționalul nu stă astfel în ideile sau informația științifică din prelegerile profesorului, ci stă în ceea ce răzbate printre rânduri din meditațiile omului de stat — și al țării sale dar și al Europei — asupra tragediei de azi a acestui continent bătrân și naiv, asupra mijloacelor pe care le crede el de vindecare acum și mai ales cât se poate străvedea din planurile sale politice de viitor.

Gândurile acestea merită să fie cercetate cât mai amănunțit și mai adânc, fiindcă n'au nimic din felul de a gândi și de a scrie al unuia din tipul pe care din nefericire ne-am obicinuit să-l cunoaștem drept al omului politic. Pentru d-l Beneș, politica e întâi de toate știință și omul din el e într'adevăr un om de știință. Un om de știință însă cu toată experiența suplă a vieții științifice de azi — un om care a depășit astfel stadiul strămt al pozitivismului anilor săi de formație, îndreptându-se spre un spiritualism luminat și ponderat de cunoștințe temeinice. Traducătorul lui Zola din anii dintâi de studenție la Praga, în 1904 (cf. Papoušek, p. 9), materialistul și inamicul religiei din anii săi de dibuiri, devine, prin lectură și experiență de viață, deopotrivă de vaste, democratul larg și înțelegător al întregului complex de fenomene spirituale în viața socială, așa cum îl știm astăzi (vezi și Papoušek, p. 14 urm.).

Ca om de știință vrea d-l Beneș să judece primul război mondial și pe cel de azi. Dar tocmai ca om de știință, vrea să se ferească de a le privi unilateral: « Este evident că ambele ideologii ale primului război mondial sunt prea politice și de aceea unilaterale și superficiale; în ele mai ales nu se dă de loc expresie la ceea ce înseamnă pentru oamenii sec. XIX și XX, în războiul lor pentru libertate, luptele sociale și economice. În această

privință, concepția despre războiul mondial, așa cum o expun socialiștii ortodocși și comuniștii, e mult mai justă. Pentru ei, războiul din 1914 a fost pentru ambele părți un război capitalist și imperialist, pentru colonii pentru stăpânirea pieței mondiale și a surselor economice din Europa Centrală, Asia Mică și Africa de Nord» (p. 62).

Insă politica e și o știință a spiritului

In adevăr, d. Beneș continuă astfel:

«Această concepție deduce toate motivele și urmările războiului din cauze economice și sociologice — iar ca sprijin al tuturor considerațiilor despre sensul, însemnătatea și urmările acestui război s'a ales acca filosofie a istoriei care își primește expresia prin așa numita teorie a materialismului istoric. Eu nu accept această teorie și reprezint punctul de vedere că forțele morale, religioase și naționale și în general fenomenele psihologice și spirituale, din punct de vedere filosofic și metafizic, nici nu sunt deductibile din forțele acționând material, adică cele economice, nici nu se explică deplin prin ele. De aceea, acest fel de a interpreta războiul mondial eu îl consider impropriu din punct de vedere științific, fiindcă acest fel cuprinde în măsură insuficientă sensul, însemnătatea și urmările sale.

E, pentru mine, o interpretare mai largă, care cuprinde mai bine o mare parte din fenomenele războiului, dar nu le lămurește pe toate. De aceea, îmi susțin interpretarea asupra sensului mai sus arătat al războiului — că, adică, războiul din 1914 se poate caracteriza mai bine ca o revoluție și luptă pentru democrația Europei și a lumii. (pg. 62—3).

Democrația e o viziune a lumii

Așa o vede d-l Beneș, depășind astfel materialismul fără a renunța la cunoașterea pozitivă a realităților sociale:

«Democrația este pentru mine nu numai un regim politic, caracterizat doar prin anumite instituții democratice, ci trebuie să-și imprime pecetea pe întreaga viziune a lumii și a vieții. Accentuez aceasta cu deosebire, cu toate că în cadrul acestor considerații cu privire la evoluția europeană în secolul 19 și 20, vorbesc mai întâi de toate de democrația politică. Democrația ca totală viziune a lumii și vieții trebuie să fie necondiționat și o democrație tare pe terenul social și economic. În caracterizarea războiului mondial ca o luptă pentru democratizarea Europei și a lumii, vreau să includ astfel toate aspectele sociale și economice ale anilor premergători, ai războiului și ai epocii de după el» (pag. 63).

«In războiul mondial au luptat astfel două partide, care aveau două filosofii politice cu totul opuse, două feluri cu totul opuse de a vedea atât civilizația în general, cât și structura și evoluția ordinii sociale moderne, în special.

In acest război, ideologia și concepția filosofica reprezentată de Puterile Centrale a fost învinsă. Nu schimbă nimic faptul că în acest război au stat

de partea Aliaților și state care aparțineau lumii Puterilor Centrale, prin structura socială și ideologia lor. Prăbușirea Rusiei Țariste, autocratice și absolutiste, e cel mai clar exemplu. Biruința Aliaților n'a fost numai o victorie militară, a fost și o biruință spirituală și morală a națiunilor libere într'una din cele mai mari lupte istorice pentru noul om liber, pentru libera națiune modernă și pentru statul liber modern. Evenimentele actuale din Europa înseamnă că această luptă a fost reluată în întregime cu vechea ei intensitate și chiar mai înverșunată, cu mijloace și mai pustiitoare și mai grozave » (pag. 65).

Să lăsăm acum autorul să răspundă la întrebarea imediat țâșnind în mintea cetitorului: cum a fost posibil, după abia 20 de ani, un nou război pentru democrație, când primul fusese câștigat? Cu alte cuvinte, noi cetitorii constatăm că, și pe acest drum nou, s'a ajuns tot la vechea și atât de discutata problemă: de ce Aliații au câștigat războiul dar au pierdut pacea?

Consecvent punctului său de vedere, d-l Beneș, nu caută răspuns în oamenii vremii ci în întregul climat național și european al faptelor lor.

Pacea trecută ca izvor al războiului actual

E adevărat că rădăcini ale noului război se găsesc chiar în tratatele de pace care l-au încheiat pe celălalt. D-l Beneș le enumără și le recunoaște obiectiv într'un întreg subcapitol. Dar nu le atribuie oamenilor. Ele sunt, după d-sa, păcate generale, provenite din neaplicarea consecventă a democrației. Astfel, tocmai principiul dreptului de autodeterminare al popoarelor a dus la crearea de noi state cu multe minorități. În Liga Națiunilor n'au fost toate statele egale, cum ar fi cerut o perfectă democrație. Ele au fost inegalizate întâi prin impunerea reparațiilor de război. Apoi prin impunerea de tratate de protecția minorităților numai statelor învinse sau nou create; impunerea desarmării numai celor învinși; inegalitatea distribuirii materiilor prime prin luarea coloniilor dela cei învinși, etc. (pp. 72—9).

Enumerând aceste păcate contra democrației, d-l Beneș nu le atribuie nimănui paternitatea. Ca filosof al istoriei, el știe că niodată gândirea omenească nu se poate încorpora deplin în faptul istoric. Ideea nu se naște ca faptă de cele mai multe ori decât sub forma de compromis. Majoritatea acestor păcate, după d-l Beneș, au fost compromisuri inerente întrupării ideii în viață.

Dar d-l Beneș caută să vadă și mai adânc, privind și războiul din 1914 ca pe orice alt aspect de viață: ca pe o polaritate. Primul război mondial a fost în mod egal o luptă pentru pace, egalitate și universalitate, dar a fost și un război între națiuni, dus de fiecare națiune pentru dreptatea ei, cu cea mai înverșunată concentrare de energie națională din câte a văzut istoria. Din primul termen al acestei polarități a crescut Liga Națiunilor și eforturile ei pentru pace. Din al doilea termen au crescut armatele de milioane ale națiunilor; din cele ale națiunilor învinse au crescut revizionismul și dictaturile (p. 77).

S'a realizat prin întâiul război o adevărată democrație?

Pe planul extern, am văzut că o neagă însuși d-l Beneș, în multe privințe. Pe planul intern, vede tocmai una din sursele mari ale frământărilor externe în faptul că cele mai multe din națiunile Europei nu erau coapte pentru democrație. Unele, din cauza unei prea vechi tradiții autoritare: Germania, Austria, Italia, Spania. Altele din cauză că se aflau într'un stadiu de evoluție de unde mai aveau încă mult până la democrație: tot sud-estul european inclusiv Ungaria, cu o singură excepție: Cehoslovacia (pp. 81—84). Democrația fiind adoptată entuziast în mai toate statele Europei după 1919 dar în majoritate pe baze șubrede, n'a putut susține democratismul Ligii Națiunilor iar acesta n'a putut la rândul-i susține democrația în țările unde ajunsese în primejdie. Nu e un cerc vicios aici, ci una din caracteristicile vieții, care mai degrabă prezintă complexe decât succesiuni clare de fenomene.

Toate acestea le-au speculat dictaturile în ascensiunea lor: ultranaționalismul iscat din război; conștiința învolburată a milioanelor din armatele învinse; imperfecțiunile sistemului parlamentar și mai ales excesele spiritului de partid în democrație; disponibilitățile de entuziasm și de jertfă; credulitatea multimilor față de cuvântul spus de sus, pronunțat cu emfază și repetat la infinit; pacifismul democrației, care o făcea să fie jertfă sigură a agresiunii; criza economică din 1929—1936 (pp. 100—119), cauzele nașterii și ale nereușitei Ligii Națiunilor (pp. 119—167), pe care autorul le putea cunoaște atât de bine.

Ajuns aici, d-l Beneș se oprește. Se află la punctul cel mai de jos al calvarului democrației europene, după primul război mondial pentru realizarea ei. De aici începe ascensiunea în ritm și mai rapid a statelor totalitare, care a dus la cel de al doilea război mondial pentru democrație. Autorul folosește acest punct pentru a se opri într'o privire amănunțită și clară asupra fascismului (pp. 175—389) și asupra național-socialismului (pp. 190—211). Acestei treceri în revistă îi adaugă și o precizare a poziției comunismului, față de democrație pe de o parte, față de totalitarism pe de alta (pg. 212—214), după cum o vede d-sa.

Analiza largă a celor două ideologii totalitare e făcută în permanentă confruntare cu democrația, pe toate tărâmurile — ca o confruntare a două viziuni opuse ale lumii, deci. În afara cercetării sale științifice ele se confruntă dramatic și în sufletul autorului — în încercarea de a le depăși într'o sinteză, la fel cu André Maurois în discuția pe vapor:

«Fascismul și național-socialismul declară public și solemn că, în tot sistemul lor politic, stau de partea forței pur materiale. Democrația, dimpotrivă, declară public și solemn că stă de partea forțelor morale și spirituale. Aici nu e nicio înțelegere cu putință, nici în teorie nici în practică».

«Fascismul și național-socialismul sunt în tezele lor fundamentale anti-individualiste. Ideea colectivului social este primară. Colectivul social — partidul, sau societatea, sau națiunea sau statul — trebuie să fie considerat ca elementul suprem în viața socială... «Democrația, dimpotrivă, este

individualistă. Anume, democrația consideră fiecare ființă omenească drept fundamentală, iar orice colectiv social drept secundar, alcătuit din indivizi »... « Am căutat întotdeauna să ajung în această fundamentală controversă sociologică la o sinteză acceptabilă și definitivă » (pp. 171—172).

Sinteza aceasta d-l Beneș o realizează doar variind punctul de vedere. Ca pur om de știință, recunoaște că cearta e oțioasă, deoarece individul și colectivul nu stau în raport de succesiune sau de ierarhie, ci de coexistență și condiționare reciprocă. Însă din punct de vedere metafizic și moral, pentru d-sa nu mai există nicio îndoială că individul este forța primară și cea mai înaltă valoare a societății. Deoarece, precum a spus, din punct de vedere metafizic și moral, omul nu poate șovăi asupra lui însuși, trebuind să fie sau individualist sau colectivist, — ca filosof, d-l Beneș se declară un hotărât individualist în democrație. Ca om de știință însă, d-sa știe că individul și colectivul se condiționează reciproc, și astfel e dispus să admită în democrație o sumă de măsuri și legiuri cu caracter colectivist (pag. 172). Niciun alt sistem politic, în afară de democrație, nu i se pare în stare să rezolve această teribilă dilemă (pag. 173).

Tot pe acest teren, d-l Beneș vede cu entuziasm și încredere o rodnică și durabilă colaborare a democrației occidentale cu socialismul sovietic răsăritean — problemă careia îi consacră un admirabil subcapitol: *Este posibilă o renaștere a democrației după război și o colaborare a ei cu socialismul sovietic?* (pag. 253—271) din capitolul atât de palpitant dela finele cărții: *Viitorul democrației*.

Victoria și viitorul democrației europene

Căci d-l Beneș a crezut în anii cei mai grei și crede cu atât mai vârtos acuma în victoria democrației în acest război și în reînvierea ei după el. Această convingere îi e întărită de acel element din filosofia ondulatorie a istoriei ce și-a făurit-o și care l-a ajutat să-și explice și în această carte — pe lângă premisele puse de însăși polaritatea primului războiu mondial, pe lângă compromisurile inerente traducerii ideii în faptă, care au dus la cunoscutele crize ale democrației dintre 1919—1939 — ascensiunea dictaturilor. D-l Beneș crede anume în dialectica acțiunii și a reacțiunii. În istorie d-sa vede clar cum epoci de filosofie universalistă și umanitară alternează cu epoci de filosofie naționalistă sau cu dictaturi de partide ori de clase (pag. 218). În fiecare revoluție există însăși elementele reacțiunii împotriva ei (pag. 219). Fiecare revoluție evoluează astfel aproape inevitabil după anumite legi sociologice (pag. 220). De aceea — « lupta omului pentru o cultură și o civilizație mai înaltă, pentru un grad mai înalt de libertate și dezvoltare a personalității umane, nu se desfășoară pe linia unui progres în linie dreaptă, prin evoluție pașnică, ci ca să zicem așa, prin valuri sociale » (pag. 321).

Omenirea își plătește astfel scump dar necesar progresul (pag. 222).

Cunoașterea acestor legi îl face pe d-l Beneș să nu se îndoiască de prabușirea oricărei dictaturi. Aceste legi duc orice dictatură la război extern

sau la contrarevoluție. De oarece actualmente e greu să se presupună că dictaturile existente ar putea ajunge la prăbușire numai printr'o reacție interioară, d-l Beneș crede că ea va fi forțată de însăși aventurarea nebu-nească a dictaturilor într'un război. Aceasta va duce la un nou războiu mondial, dar și la năruirea dictaturilor (pag. 223—225). Să notăm că aceste pagini au fost scrise în 1939.

Restul sunt însemnate în 1943. Și sunt cele mai interesante.

Cum va arăta Europa după războiul actual

Acestei întrebări caută să-i răspundă. Cu optimism, dar nu cu ușurință. Caci autorul își dă seama, dacă știutele convulsii după trecutul război mondial au fost atât de puternice și de lungi, cu atât mai mult vor fi cele din urma acestui război ce le întrece în groază și pustiire pe toate celelalte.

Medicii vor trebui să fie foarte prudenți în administrarea tuturor doctoriilor, chiar a celor mai binefăcătoare. Va fi o lungă vreme de convulsii și suferințe și noua organizare europeană, tocmai de aceea, va trebui să se închege dela sine, neforțată, treptat, organic aproape.

De aceea d-l Beneș preconizează pentru abia foarte târziu o încercare de reînviere a Societații Națiunilor. La început, câteva unități organice, unele din ele deja în curs de cristalizare în actualul război. Natural, tocmai fiindcă acest război încă nu e terminat, evenimentele se succed cu atâta repeziune, încât multe din liniile planurilor schițate de d-l Beneș acum un an-doi în această carte, sunt depășite. O mare certitudine este și rămâne în toate aceste schițe vremelnice: faptul că d-l Beneș a văzut just și la timp că nimic nu se va putea înfăptui în Europa și mai ales în centrul și estul ei fără de consimțământul și fără de sprijinul Rusiei Sovietice. Marea greșală a statutului european de după 1919 nu trebuie să se mai repete cu niciun preț (pag. 241—242).

Dar — iarăși la fel ca André Maurois — d-l Beneș vede, mai presus de toate aceste gânduri și planuri, necesitatea restabilirii marilor valori morale, care au asistat la nașterea democrației: 1. Libertatea de gândire, credință, de expresie într'o cultură națională liberă. 2. Respectul adevărului. 3. Respectul cuvântului dat, al obligațiilor luate, fie de către indivizi, fie de către state (pag. 237—238).

Fiindcă, declară hotărît tocmai omul de stat Beneș, nu e astăzi atât vorba de schimbarea instituțiilor, cât mai mult ca oricând, de schimbarea omului însuși, de lupta democratică pentru un om nou, mai știutor, deci mai puțin patimaș; mai lucid, deci mai puțin egoist (pag. 269—270).

Cartea d-lui Beneș se ridică și ea astfel — patetică totuși în sobrietatea ei științifică — dela încercarea de explicare a războiului prin democrație la eternul efort al omului de a se lămuri și a se reînnoi prin sine însuși, prin confruntarea lui cu viața, la cumpăna grozavă dintre ea și moarte.

EDUARD RĂDEANU

HOMER BRETT: BLUEPRINT FOR VICTORY

Ultima carte a binecunoscutului scriitor de poziție american, ale cărui scrieri de politică externă ca și internă au dat loc la atâtea discuții și ale cărui opinii au născut ecoul îndreptățit în țara libertaților permanente, ne desfașoară o latură a problemelor de ordin politic și militar ale Națiunilor Unite, și în special ale Americii, problema diferendului militar nipono-american, Pentru cei cărora Homer Brett nu le este cunoscut, vom spune că acesta și-a risipit copilăria și tinerețea în Meridian (Mississippi) ca funcționar poștal. Voluntar în Mississippi Volunteer Infantry, în 1898, se retrage ca Lt.-Colonel în 1907. Dela această dată, până la 1912, este utilizat în Departamentul of Civil Government of the Panama Canal Zone, când, în cadrul Ministerului de Externe, este trimis, rând pe rând, în Arabia, în toate capitalele vest-europene, insulele Canare, Panama și întrecăga Americă de Sud, cu excepția republicii Paraguay. Taina succesului lui sunt studiile de istorie militară și economie, cât și o vastă cultură literară.

Blueprint for Victory, ultima carte a tacticianului, este un apel la concentrarea tuturor forțelor pentru distrugerea completă a Japoniei. După ce fixează diagnosticul, Homer Brett găsește remediile necesare pentru adoptarea celei mai adecuate strategii, pentru ca războiul să se rezolve în cel mai scurt timp posibil. În capitolul *Total war* găsim o originală paralelă între țelurile imperialiste-naziste și cele nipone, autorul fixând identitățile necesare. Homer Brett ne desvăluie premeditarea războiului de către aceste doua curente imperialiste, prin toate metodele posibile executate de coloana a V-a. Astfel, naștii creează curând lichidatele *cămăși negre* ale lui Sir Oswald Moseley în Anglia, *garda celor 100.000* în Olanda, *quislingismul* în Norvegia, *Crucile de foc* în Franța, *Rexismul* în Belgia, *Săgețile de foc* în Ungaria și *Garda de Fier* în România.

Este cert, spune autorul, cu privire la alegerea acestor țări pentru a provoca desagregarea, că naștii au ales țările-cheie ale Europei, sau țările focar, cazul Ungariei și Belgiei. Alianța germano-japoneză, dacă are pentru perioada războiului o însemnătate militară, din toate celelalte puncte de vedere este catastrofală Germaniei. În timp de pace, comerțul produselor japoneze este marele rival al produselor germane. Iată de ce Germanii nu pot privi decât cu o bucurie strict militară orice victorie japoneză (nu e cazul). Și din punct de vedere al teoriei rasiale, alianța lui Hitler cu acești periculoși asiatici este o absurda contradicție. Să ne gândim la Wilhelm al II-lea, care găsea în pericolul galben adevăratul coșmar al Europei.

Capitole întregi relatează adevărul dela Pearl Harbor și realitățile de după Pearl Harbor, faptele de arme dela Corregidor, simbolul vitejiei americane (proporția de luptă 60 contra 1), însemnătatea marinci în câștigarea acestei lupte care se întinde pe zeci de mii de mile și toate faptele din teatrul de luptă al Pacificului, peste care un vâl de propagandă perfidă și minci-noasă s'a așternut până mai ieri pentru demoralizarea lumii dornice de libertate.

Capitolul ultim, *Incontro de-acum?* ne precizează linia Statelor-Unite de conduită internă, realizată atât de magistral de Roosevelt, adevăratul *war President*, ca și cea de conduită externă, permanentele scopuri ale Națiunilor-Unite, peconizate și indiscutabil înfăptuite de cele 4 națiuni-titan U.S.A., Marea Britanie, U.R.S.S. și China.

RADU TECULESCU

ANDRÉ MAUROIS MEMORIALIST

De natură să legitimeze o anumită curiozitate biografică și literară, firească la autorul unor portrete de personalități ilustre, amestecată mai ales cu întrebări de ordin actual, cele două recente volume de *Mémoires* (New-York, Editions de la Maison Francaise, 1942), ale lui André Maurois, vin să ne invite cu toată amabilitatea la reluarea multor legături spirituale întrerupte, alături de celelalte manifestări franceze de recentă amintire... Publicate în America, de o circulație extrem de redusă pe continent, împinse până la sfârșitul anului 1941, venind din partea unui scriitor cu numeroase relații în mediile politice și diplomatice anglo-saxone, contemporan cu ultimele evenimente din Franța, ele constituiesc adesea — sub acest unghi de vedere — o lectură informativă, plină de inedit în detalii, suficient de relevantă în capitolele finale. Făcând turnee de conferințe și ținând cursuri de literatură franceză la diferite colegii americane, André Maurois a desfășurat, începând din 1940, o întinsă activitate propagandistică pentru Franța, din care numai palide aspecte par să pătrundă în paginile acestor *Memorii*, legate atât de prezent, dar și de epoca anterioară, autobiografia de față aspirând la prezentarea organică și la portretul integral.

O copilărie calmă, cenușie, într'un orașel normand, Elbeuf, unde familia sa, refugiată din Alsacia în 1871, evacuasă o curând prosperă industrie de filaturi. Cu totul asimilat, sentimental, romanesc și studios, André Maurois până la venirea la liceul din Rouen, a dus doar o existență ștearsă, fericită și destul de banală, în umbra uzinei, lângă o colecție de unchi avari și industriași, etern ascunși în ateliere și birouri, colorată doar de succesele școlare, la care va rămâne atât de sensibil... La Rouen, în 1901, lecțiile unui tânăr profesor, Émile Chartier, cunoscutul «Alain» de mai târziu, se vor dovedi pline de fertilitate, prin profesarea socratică a unei estetice și etice relativ stendhaliene și oarecum cinice. André Maurois recoltează acum alte premii, distincții și medalii, după trecerea unei licențe în filosofie și satisfacerea serviciului militar, revenind însă tot la uzina familiară, unde face multă vreme excelentă figură de specialist improvizat în... țesături de fantezie. Vocația literară se cristalizează cu greutate, într'un mediu atât de plat, o primă căsătorie romantică, precedată de vaporose și secrete escapade elvețiene și londoneze, dându-i un oportun prilej de fericită evaziune, relevându-i totodată și evidente aptitudini familiare, de altfel perfect burgheze.

Primul război mondial îl surprinde ca element de legătură pe lângă diferite formațiuni militare engleze, această experiență a temperamentului britanic ducându-l treptat la redactarea unui volum de mare succes, *Les Silences du Colonel Bramble*, care-i asigură o comodă celebritate și prețioase relațiuni pe insulă. O a doua căsătorie cu Simone de Caillavet, în urma decesului primei soții, pune pe André Maurois în atingere frecventă cu înalta societate franceză (academicieni, duci, generali, miniștri...), scriitorul făcând tot mai mult figură diplomatică și cosmopolită. Sociabil, monden, conferențiar ajustat, scriitor tot mai reputat, întrezărindu-și surzător silueta într'un frac verde, prin biografiile și subiectele tratate tot mai legate de intelectualitatea și aristocrația engleză, făcând o corectură în Alpi, cursuri la Princeton și conferințe la Liceul Francez din Alexandria, existența lui André Maurois apare ca o eternă croisieră, similară cu aceea a lui Paul Morand, plină de ecouri propagandistice și abilități diplomatice. De aici și abundența de detalii savuroase, anecdotice, citate « istorice » și scene de culise consemnate în aceste *Memorii*...

Devenit prețios colaborării anglo-franceze, autorul ia parte la recepții, adunări solemne, conferințe și turnee, îndeplinind tot felul de misiuni culturale semi-oficiale, izbucnirea războiului actual, odată cu îmbrăcarea hainei militare, dându-i atribuția unor conferințe informative pe lângă marile unități ale corpului expediționar englez, comandat de Lordul Gort. Evacuat în Anglia, cu puțină vreme înaintea dezastrului militar, André Maurois activează un timp în serviciul lui B. B. C., după care, răspunzând unei invitații, pleacă în America. *Mills College*, în California, îi oferise o catedră de literatură franceză, dela care a început să vorbească despre Rabelais, Racine, Voltaire, Hugo și celelalte glorii absolute ale patriei sale. Franța continuă să fie tot atât de bine servită...

ADRIAN MARINO

Și acum câteva exemplificări și observații semnificative ale lui André Maurois:

Ideile politice ale lui Alain

Despre profesoratul normand al lui Alain, de o pedagogie cu parfum antic și deloc convențională, André Maurois are în *Memoriile* sale pagini pline de efuziune evocativă, nu mai puțin documentate cu fapte, mărturii și citate, de care un viitor biograf al eseistului va trebui să țină seama... Savuroasă între toate este scena în care se povestește o inspecție întâmplată tocmai în timpul unei lecții despre obligațiile etice față de femeile ușoare. Alain și-a continuat calm prelegerea, inspectorul respectiv dând dovadă de inteligență, o catedră pariziană la Liceul Condorcet fiindu-i ulterior obținută. Dar acest original profesor își întreține elevii, mai ales pe André Maurois, și asupra diferitelor sale opinii politice, de un radicalism sui-generis, cu utilitate acum transcrise:

« Chartier avea pasiuni politice, strâmte, viguroase, pe care și le mărturisea. Era un radical, dar cu ceva din Julien Sorel. Însă radicalismul sau era mai puțin o dorință de reforme, cât o permanentă atitudine de gardă, a cetățeanului răzvrătit împotriva autorității. Ținea la libertate mai mult decât la egalitate și credea că dacă libertatea spiritului rămâne integrală, ea este suficientă să mențină egalitatea în fața legii, singura autoritate de care se simțea legat. Deși nu era un socialist, faptul nu-l împiedeca să ne expuna doctrina acestui partid cu atâta abilitate, încât devenisem, pentru un număr de ani, eu însumi socialist. Chartier fu destul de mulțumit de aceasta. « Cine nu este revoluționar la șaisprezece ani », spunea el, « nu va avea la treizeci de ani atâta energie nici măcar ca să devină căpitan de pompieri ». Însă gândirea sa politică avea și un alt aspect. Mare cititor al lui Auguste Comte și al lui Balzac, el credea împreună cu acești maestri în necesitatea ceremoniilor și respectul tradițiilor. Alain era probabil un anticlerical, dar nu și un anti-religios. Puțini oameni au știut să vorbească mai bine despre creștinism » (vol. I, p. 77-78).

Primele regimente engleze

Numeroase sunt în opera lui André Maurois mărturiile de simpatie față de armata engleză, de spiritul său sportiv, de originalele sale figuri de comandanți. *Memoriile* de față conțin similar un mare număr de astfel de pagini semnificative, reproducând impresii fragmentare, culese dela conferințele inter-aliat, sau de pe linia frontului, din cantonamente sau din frecvente conversații particulare. Defilarea primelor regimente engleze, prin Rouen, în August 1914, prilejuește autorului una din aceste schițe pline de lumină, cetite azi cu emoție de orice Francez:

« În timpul debarcării, noi le admirăm disciplina, bogăția, precum și prezența, în mijlocul lor, trădată prin mii de semne, a unei vechi tradiții, demna de o mare națiune. Pentru noi, infanteriștii celei de a Treia Republici, cazarma evoca tot felul de neplăceri și lipsuri materiale. Aceste regimente engleze păstrau însă grația și luxul armatelor noastre din vechiul regim. Frumoasele tobe pictate cu armele regale, caii cu albele lor harnașamente, tartancele viu colorate ale *Highlanders*-ilor, ne umpleau de admirație, de surpriză, dar și de neîncredere.

Oare cum ne vor privi acești străluciți cavaleri, plecați în cruciadă, pe noi sârmanii soldați ai infanteriei franceze, bolborosind o engleză im posibilă » (vol. I, p. 221).

Savanții englezi și efortul de război

Este interesantă și exemplificativă aceasta mărturisire a profesorului Langevin, făcută scriitorului, în timpul unei călătorii dela Southampton la Le Havre, despre contribuția oamenilor de știință englezi la efortul militar al patriei:

« Ceca ce au făcut fizicienii englezi, dela începutul acestei campanii, este admirabil. Au pus la punct un procedeu de detecție al avioanelor dela

distanța și o sută de alte metode ingenioase de apărare... În chestiunea minelor magnetice, au fost de o rapiditate de necrezut. În cinsprezece zile, au determinat fabricația acestor mine, au găsit punctul vulnerabil și au sugerat mijloace simple și puțin costisitoare de protecție a vapoarelor. Iată o activitate cu adevărat eficace... (vol. II, p. 217) ».

A. M

TOAMNĂ ÎN IAȘI

Zilele trecute am avut viziunea mai pustie ca altădată al Iașului. Așteptam cu nerăbdare revederea după lunile care s'au scurs atât de greu departe de orașul infiltrant de melancolie și romantică prețiozitate. Din șirul lung al tipicilor birji moldovenești nu m'a întâmpinat decât una, mai aplecătă și mai tristă ca oricând, cu un cal plin de misterioasă reverie. În legănarea de gondolă a trăsurei am revăzut cu ochi flămânzi Iașul. Orașul, mai umil, mai ascuns ca niciodată în intimitatea lui, e pătat de soarele putred de toamnă și de frunzele arse de luna târzie.

Orașul parcă e o cetate goală; după ce te obișnuiești cu atmosfera ciudată care-l domina, parcă te miră manifestările puternice, efuziunile sunt comprimate, și calci cu religiozitate pe caldarâm ca pe lespeda rece și mățasoasă a uncia din nenumăratele lui biserici.

Oameni slabi și trași de suferință trec cu coșuri, pachete și bidoane. Aceeași goană cotidiană de pretutindeni pentru aprovizionare. Curentul era întrerupt dela uzină, așa că am urcat pe jos dealul spre grădina Copou. Pretutindeni urmele înfipite adânc ca niște ghiare ale războiului. Mirosea uscat și veșted, mirosea cu un aer de beci a toamnă. Ce bine pot să plângă toamna poezii în Iași, unde se nasc melancoliile, de când înfloresc liliacii și trăiesc până ce măturătorul zgribulit de frigul dimineții adună ultimul covor de frunze...

Porțile grădinii erau deschise larg, și grădina pustie și încremenita. Am vrut, o clipă, înșelat de amortirea celor patru mari lei de piatră, să caut « prințesa adormită », dar bătrânul paznic al grădinii care-și târaie un picior mai greu și împodobit cu fireturi albe m'a adus la realitate. Cine știe unde este îngropat sufletul acestei grădini, căci trebuie să-l aibă. Poate undeva la rădăcinile teiului legat în bare de fier și cu crengi despletite pe care atâția tineri l-au folosit ca stimulent și simbol? Oare umbra poetului mai rătăcește pe aici sau a fugit speriată de sgomotele necunoscute? Poate am s'o găsec dincolo, în bojdeuca din mahalaua Țicăului, unde țigani din cartier, în timpul unei alarme, au furat toate amintirile rămase dela hulpavul povestitor.

Am vrut să privesc Iașul după ce am trecut pe la Trei Ierarhi, pe la vechile biserici, și am admirat cu orgoliul nostru de totdeauna Palatul Administrativ, Iașul dela înălțime.

L-am privit din bătrânul turn al Golici, care domină, prin vârstă și înălțime, întreg orașul. Casele micuțe pătau divers câmpul, iar coastele

dealurilor parcă mai aplecate, poate de bătrânețe, reflectau soarele captat cu sgârzenie înapoi.

De undeva, de departe, o fabrică suna chemarea lucrătorilor cu o sireună, al cărei ton mi se păru plin de optimism, din altă parte câteva ciocane sunară ca un preludiu, oamenii se mișcau (mi se părea poate de sus) mai iute, iar dogitele clopote ale turului ar fi sunat poate cu bucurie o deșteptare de care este atâtă nevoie. Noi Ieșenii credem în ea și în orașul nostru. Altfel, activitatea intensă care a început să răscolească tot orașul nu ne face decât cu o speranță, aproape de certitudine, să-l vedem din nou înălțat, înfrun-tându-și propriile ruine, prielnice atmosferei de capitală a poeziei. Sunt bă-nuieli de renaștere în toate privințele.

AL. POPOVICI

OEDIPOS ÎNTR'O NOUĂ INTERPRETARE

Tragedia *Oedipos* de Sofocle, în versiunea d-lui Eftimiu, montată la *Aro*, e un spectacol care a stârnit curiozitatea publicului și a lumii noastre artistice, încă de pe când era în pregătire. Spectacolul merită să fie văzut, întâi de toate pentru că e una din cele mai îndrăznețe experiențe pe care le-a încercat teatrul românesc. Ca să se monteze o tragedie — într'un stil cât mai apropiat de cel antic — nu s'a cruțat niciun efort. S'au încredințat rolurile principale d-nei Marioara Voiculescu, d-lui Manolescu și d-lui Vraca — în rolurile secundare au fost utilizate artiste de valoare ca d-na Aura Buzescu, d-na Agepsina Macri, singura noastră artistă care stăpânește cu știință dicțiunea versului clasic, d-na Marietta Anca și d-na Cleo Pan Cernățeanu. S'a montat un balet (în stil modern ?!) și s'a creat o muzică (inspirată, vai, din « Pavana pentru o infantă moartă » de Ravel), s'a construit un decor grandios și s'au executat costume bogate.

În fine, versiunea d-lui Eftimiu a păstrat cadența largă a versului și ritmul voci din replicile scurte, căutând să rămână cât mai aproape de amploarea suflului antic, dovedind o mare înțelegere a tragediei. Atât pentru această traducere, în care a pus muncă și pasiune, cât și pentru generozitatea de a fi montat spectacolul în scopul de a strânge fondurile necesare reclădirii Teatrului Național, d-l Eftimiu merită recunoștință.

Din păcate, spectacolul mai trebuie să fie văzut și pentru altceva: versiune, montare, interpretare — totul a fost redus la scară mică și deformat din nepriceperea regisorului. Actorii noștri, viitorii regisori, studenții Conservatorului de Artă Dramatică sunt datori să vadă spectacolul pentru că să învețe *cum nu trebuie să fie o regie*, ca să nu mai permită în viitor, fără-mișarea unui lucru mare și frumos.

Decorul. Macheta d-lui Traian Cornescu era una din cele mai bune care s'au creat pentru « Oedipos ». Am dinaintea ochilor macheta executată la Paris pentru reprezentarea acestei tragedii. Viziunea d-lui Cornescu este incontestabil superioară. D-sa a înțeles că în decorul unui teatru clasic,

trebuie să predomină «arhitecturalul». Nu a căutat să fie original, nu s'a jucat cu masele ci le-a dispus expresiv, *în spiritul piesei*. Nu am destule cuvinte de laudă pentru atâta înțelegere și bună credință artistică. Porțiile scenei *Aro* nu au permis ca macheta să fie realizată întocmai. D-I Cornescu «văzuse» scara din fund — arcuită — astfel ca printr'un trucaj de planuri absolut necesar scenei — să se creeze spațiu, adâncind perspectiva. Scara a fost construită însă pe un singur plan și rezultatul e că spectacol, decor și piesă au pierdut din grandoare și semnificație. Nu e vina nimănui — ne pare rău — atât.

La aceasta s'a adăugat însă și impresia neplăcută a «decorului de costum».

S'a plecat dela o premiză falsă, anume, s'a spus: spectacolul e mare, costumele trebuie să fie fastuoase și... am avut pe scenă o garderobă de draperii multicolore. Inevitabil scena a căpătat aspectul unei piețe orientale — ca în «*Lakme*», a fost pestriță, bălțată chiar. Arhitecturalul, jocul impresionant al maselor din decor, nu s'a prelungit prin linie și culoare — dimpotrivă, i s'a suprapus un pictural de calitate mediocră, ce a destrămat impresia de unitate și armonie a ansamblului. Și era atât de simplu să fie frumos!

O cât de sumară documentare ar fi avizat pe decorator, că *în teatrul antic costumele nu erau variate în decor, ci variau după gen*. Comedia da liber curs fanteziei, permițând decoruri și costume feerice, în timp ce tragedia impunea o gamă redusă de culori, o simplitate nobilă și gravă, — ori asta e cu totul altceva decât eleganța și fastul realizat aci. Adeseori detaliile au fost supărătoare, de pildă coturnele — autentice sandale ortopedice, în lame de aur sau argint, tăiate după ultimul model. Și detaliile se leagă de ansamblu: Coturnele pe care le utizau actorii greci nu înălțau numai talia, ci îngreuiuau pasul, obligau actorul să se miște greu și larg, realizând un sculptural necesar plasticei tragice. Dacă intenția a fost să se respecte stilul — apoi trebuia păstrată până la capăt.

Figurația. În teatrul antic, corul era dispus într'un spațiu circular deosebit de scenă. Construcția teatrelor moderne a impus o circulație a corului (compus din cântăreți și dansatori) pe scenă și a adus tot aci — în același timp, figurații. Într'un spațiu cu mult mai larg, anticii reduceau corul la 16 — maximum 14 persoane. La noi corul plus figurații întreceau cu mult acest număr, într'un spațiu cu mult mai restrâns, dând o impresie de îngrămădire. În afară de aceasta, figurații noștri s'au mulțumit să stea inerți, în poze mai mult sau mai puțin plastice după cum li s'a arătat.

Prin definiție, figurantul e nemișcat, dar nemișcat nu e totuna cu «inert». Un artist poate prin nemișcare să dea impresia de viață, participând la acțiune fără niciun gest, fără niciun cuvânt — numai prin concentrare interioară. Altfel devine «obiect». Figurații noștri s'au remarcat — atunoi când nu erau inerți — prin discuții între ei, pe șoptite — discuții în cari bănuiau ușor că nu poate fi vorba de Oedip — cel mult erau convorbiri referitoare la scumpete, epurație, etc., cari aveau darul să-i desmorțească din pozițiile lor incomode.

Plastica unui spectacol nu se realizează numai prin decor, costum și interpretare, ci mai cu seamă prin *gest*. Maska pe care o purtau actorii greci, înlatura orice posibilitate de mimică, cîștînd compensația gestului larg și expresiv. Actorul modern nu trebuie să uite că gestul e un element prea important în euritmia spectacolului, nu trebuie să-l reducă ori să-l lase pe seama dansatorilor, complăcându-se în convențional.

Astfel se poate spune că «cortegiul bătrînilor» și mai cu seamă Marele Preot, au creat impresia unui sfat domnesc. Silueta masivă a Marelui Preot, vocea lui groasă, bărbile pătrate, gesturile patriarhale ne-au înfățișat un «hatman Arbore», un «spătar Milescu», un biv vel vornic sau mare pivnicior, bine cunoscuți cu toții din piesele noastre istorice și camuflați de ocazie în preoți și mari inițiați.

E de mare importanță, pentru plastica piesei, ca actorul să aibă înfățișarea rolului. Artiștii noștri uită prea ușor că, în afară de antrenamentul scenic propriu zis, există o disciplină de viață a artistului, compusă din regim alimentar și alte casne plicticoase de felul acesta. Bietul spectator nu trebuie ispitit într'atît încît să se întrebe dacă e mai bine să închidă ochii — pentru a se bucura nestingherit de interpretare — ori să facă un efort, ca în ciuda aparențelor să păstreze o impresie tragică peste care se suprapun contururile moi și pline ale interpretului.

Baletul. Așa după cum costumele tragice erau deosebite de cele comice, dansurile variau și ele dela gen la gen: în comzii se dansa «kordaxul» și «sikinisul» — în tragedie un singur dans era permis: «emmelia». Tragedia, ale cărei origini sunt religioase, păstrase acest dans de sanctuar, nu numai ca o rămășiță a tradiției, dar și pentru corespondențele lui cu stilul tragic. Dansatoarele, acoperite din creștet pînă în călcăie în văluri grele, întunecate, înconjurau altarul, cu atitudini reculese, în cari se repeta gestul «plîngerii», al «adorăției» și al «contemplației», căci exista o știință a gesturilor mîinii — chironomia — adusă probabil din Orient, dela care niciun didascalor ori chorege nu s'ar fi abătut.

Dacă înainte de a monta acest spectacol, d-na Penescu Liciu s'ar fi ostenit să cunoască spiritul dansului grec, e sigur că nu ar fi expus una din cele mai bune dansatoare ale Teatrului Național (Indira Mulgund) să se rostogolească, îmbrăcată într'o sumară tunică roșie, în atitudini de bacantă desperat voluptoasă, la picioarele altarului. E probabil că nu am fi admirat nici chiar «nimfale-protose» — atît de grațioase în tunicile lor străvezii — dar atît de nepotrivite și nepoftite într'o tragedie.

Impresionant a fost doar șirul de «eumenide» (zeițe ale răzbnării, purtînd mască cu șerpi pe cap), dar cari aci purtau costumul «emmeliilor». Să se fi îmbrăcat în grabă, schimbînd din greșală costumele?

Interpretarea. De sigur, d-l Vraza e un actor mare. A vrut să ne dea însă un «Oedip» modern. Personal, mă îndoiesc că lucrurile desăvârșite mai pot fi interpretate, modernizate. Un poem desăvârșit nu admite nicio schimbare de cuvînt, o melodie desăvârșită, nicio schimbare de notă ș. a. m. d. Ori «Oedip» e unul din puținele lucruri desăvârșite.

D-l Vraca a mai vrut să fie original. Originalitatea voită nu dă bune rezultate în artă — nicăiri de altfel. În arta teatrală, cred eu, există o singură posibilitate de a fi original și anume: Dincolo de text, adâncindu-l, actorul trebuie să pătrundă în intimitatea personajului, «să-l demaște» pentru a-i surprinde chipul adevărat, așa cum l-a văzut autorul. Numai așa poate să fie creator la rândul lui, repetând seară de seară actul creației autorului, plasticizând o figură care se suprapune punct cu punct viziunii inițiale. Din cele trei-patru interpretări cari se pot da unui rol, una singură e valabilă — aceea corespunzătoare cu a autorului. Restul e *fales*.

Încerc să deslușesc «cine era Oedip», mai bine zis «ce era el» atunci când îl vedem în prima scenă. Un tiran, un aventurier, un încrezut, pare să ne spună d-l Vraca. Așa să fie?

Oedip și-a părăsit părinții pe cari îi iubea, a renunțat la moștenirea unui regat, s'a exilat de bună voie, pentru că oracolele i-au spus că într-o zi își va omori tatăl și va deveni soțul mamei sale. Va avea copii care îi vor fi și frați în același timp. E deci o «conștiință trează», un om cu probleme.

Un bătrân îi șoptește că Meropa și Polibos nu sunt părinții lui adevărați, dar nici aceasta nu-i domolește scrupulele. Și Oedip ia drumul pribegiei; nu împins de dorul aventurii, ci gonit de destin. Acesta e omul care ajunge la Teba și devine tiran — nu prin luptă, nu prin efort — ci prin jocul vicelan al întâmplărilor, care-i netezesc drumul. Să fie oare un ambițios cum ni-l prezintă d-l Vraca.

E drept, cuvintele spun: «Eu, Oedipos, Tiran al Tebei», dar dincolo de cuvinte, dincolo de gestul grandilocvent — cine e omul?

Psibologia deosebește «indivizii număr» de «personalități». Există însă ceva cu mult mai important. Există *oameni cu soartă* și *oameni fără soartă*. Oameni pentru cari nașterea și moartea, dragostea și crima sunt accidentale, lipsite de semnificație. Ceilalți — oamenii cu soartă «cu semn în frunte» cum spune poporul — au un destin tragic. Toată deosebirea dintre teatrul modern și antic stă aci. Teatrul modern aduce în scenă «oamenii fără soartă» — descoperă dramaticul și grotescul. Oedip nu numai că are soartă — e conștient de ea.

Neastâmpărul lui nu ascunde numai teama de a fi răsturnat din domnie; e neastâmpărul unui om care se simte condus de forțe nevăzute — asemenea unui orb prin viață. Își scoate ochii, spune Sofocle, pentru că nu mai vrea să vadă crimele lui, monștrii născuți din el. Nu și-i scoate oare și pentru că «spiritualicește» era orb din naștere — așa cum suntem toți față de ceea ce ne depășește?

Sforțările lui — atât timp cât are «priviri», sunt băjbăielile unui orb prin întunec. La fiecare pas îl pândește o primejdie și simte cum îl încolțește destinul, cum se strânge lațul în jurul lui. În cetate a izbucnit ciurma și crima: «nici pântecul femeii nu mai închiagă prunc». Natura îngrozită și-a suspendat o clipă creația. Așteaptă ceva. E o tăcere în care se aud doar bătăile inimii.

Pentru atâta sbucium nicio mângâiere nu e prea mare. De aceea natura i-a dublat lui Oedipos legăturile de dragoste și rudenie. Copilele lui îi sunt și

face și surori, în același timp — soția îi este și mamă. Ce bine a înțeles d-na *Marioara Voiculescu* acest lucru. Și ce alt cuvânt de laudă i-aș putea aduce acestei artiste autentice?

Dar pentru *Oedipos* nu există decât o singură mângâiere: *lumina*. Asta cere el zeului soare, Phoibos Apollon, — asta cere prezicătorului său Tiresias, Marelui Preot, Păstorului și Solului Korintian. Lumina, adevărul cu orice preț. Și o primește. E o clipă de străfulgerare « în care a înțeles ». Orbește oare pentrucă și-a străpuns ochii, — sau pentru că a văzut mai mult decât îi este permis unui om?

Pentru prima oară, *orb Oedipos vede*. Vede forțele care ne conduc. Luptă acoum dela egal la egal cu ele. Vede clar drumul calvarului pe care va merge în strălabe cotituri, sprijinit de umărul fraged al Antigonei — mereu înainte. Vede până și lucrurile mărunte care scăpau privirilor lui nepricepute până acuma: desinteresarea lui Kreon — în care deosebește totuși minciuna, — prietenia Marelui Preot, blândețea poporului. Și, pentru fiecare din ei are un cuvânt bun, o mângâiere. Sărmanii orbi, de ce i-ar asupra, El care vede? Nu « *Oedipos* » (cel cu picioarele umflute) trebuia să se numească, ci *orbul*, care a primit lumina.

Aceasta e evoluția personajului. Nu dela nervozitate la sfâșiere, ci dela sbucium spre împăcare. Nu e înfrânt ci puternic, limpede, calm, ca unul ce și-a descoperit calea și merge în ea, încadrat în destin. *Acesta e catarisul tragediei antice*. Calvarul lui e ascensiune și d-l Cornescu a înțeles sensul, mai bine decât d-l Vraca, atunci când a creat o scară ce urcă la nesfârșit.

Ce a făcut însă d-l Vraca? *D-sa a dramatizat personajul*. Adică l-a redus. A căutat să mărească prin contrast efectul și a obținut mai puțin decât dacă ar fi lucrat prin mijloacele proprii tragicului. Căci un personaj dramatic — hărțuit între dragoste și datorie (cum e de pildă « *Cidul* » lui Corneille — rătăcit din nebagare de seamă într'o tragedie), e de sigur mai nelnsenat decât ael ce « are o soartă » și e conștient de ea. Lupta cu dragostea, gloria și alte probleme mărunte — pe măsura vieții — sunt cu mult depășite de lupta cu forțele mari ale destinului.

Forțele astea i-au modelat lui Oedip un chip — corespunzător chipului său interior — o mască tragică. Trebuie amintit că întrebuițarea măștii în teatrul antic e de sigur o amintire a ritualurilor magice, dar și o « semnificație ». Personajul e stigmatizat. Mimica nu are ce să caute aci. Ea aparține oamenilor de rând, expresivi, pitorești, aparține personajului dramatic.

Iată de ce mobilitatea figurii, contorsiunile buzelor și jocul de maxilare au deservit pe artist. Filigranul rafinat al gesturilor d-lui Vraca au scrijilat statura uriașă, sculpturală a lui Oedip, — în timp ce împietrirea feții la d-l *Mamolescu* — au întregit personajul Tiresias. E tot atât de adevărat însă, că d-sa e unul din puținii artiști cari dispun de *viață interioară și forță spirituală*.

Regia. Poate că nu ar mai fi nevoie s'o amintim, dar nu mă pot opri să spun încă odată că propriu tragediei antice nu era numai « unitatea de loc », « timp » și « acțiune », dar mai cu seamă *euritmia* — ael echilibru prin care decor, muzică și dans și interpretare își corespundeau până la întrepătrundere.

Regisorul, acest personaj de covârșitoare importanță în teatru, nu trebuie să apară în scenă printr'o «interpretare originală». Odată pentru totdeauna să renunțăm de a adapta sau moderniza lucrurile desăvârșite. Ele se cer realizate într'un singur sens — numai în acela care le e propriu.

Funcția regisorului e din cele mai grele. El trebuie să descopere *numitorul comun al artelor* — corespondențele lor intime și, acest «numitor comun», nu poate fi justificat, argumentat. El are un caracter axiomatic. Cine nu înțelege aceasta, cine nu dispune de intuiții revelatoare, trebuie să depue stăruință, informație, exactitate, răbdare și alte calități mijlocii, absolut necesare ca să ajungă la bun rezultat.

Sunt obiecții grele, pretenții exagerate și mi s'ar putea replica ușor că «cer prea mult». Se poate. Nu eu le cer însă, ci piesa. Cu lucrurile mari nu te poți juca. Nu se sfarmă, dar te strivesc și trebuie să recunoaștem, *spectacolul nu s'a impus prin montare, l-a salvat frumusețea textului și versiunea d-lui Eftimiu*.

Mai este ceva de spus: Acest spectacol s'a dat în scopul de a strânge fondurile necesare reclădirii *Teatrului Național*. Să nu uităm. Nu șezători, nu teatre improvizate, pe cartiere, ne trebuiesc nouă dacă vrem să facem «artă pentru popor». Ne trebuie un teatru în adevăr mare, unde fiecă cetățean să-și aibă locul său de drept, — căci teatrul e cea mai bună școală de educație morală și cetățenească, singurul curs seral deschis adulților, copiilor și tineretului. Fiecare din ei are dreptul să se bucure de un spectacol realizat în cele mai bune condițiuni și asta nu o pot îndeplini nici șezătorile, nici teatrele de cartier.

«Artă pentru popor» nu se face vulgarizând, scoborînd nivelul operelor, ci ridicând nivelul general al culturii. Ori pentru aceasta e absolut necesar să nu dăm surogate, — să respectăm frumosul.

RUXANDRA OTETELEȘEANU

ILUSTRAȚII DIN OPERA LUI C. BRÂNCUȘI

În numărul de Iunie al acestei reviste, am publicat un dezvoltat studiu despre «Valoarea românească și universală a sculpturii lui C. Brâncuși», în care, printre altele, am căutat să grupăm temele mai însemnate ale operei, să urmărim continua sforțare întru stilizare naturistă și desăvârșire tehnică, arătând totodată opiniile critice din străinătate, ce recunoșteau sculptorului român o directă înrăurire asupra unor mari personalități și curente artistice.

Pe atunci, revista nu publica reproduceri, astfel că referințele la anumite opere semnificative rămăneau pe seama cetitorului, care avea sau nu avea putința de a le controla. În urma inițiativei comitetului de direcție al revistei și, în special, aceleia a d-lui Octavian Neamțu, directorul Fundației Regele Mihai I, editoarea revistei, fiecare număr al «Revistei Fundațiilor Regale» va avea de acum încolo reproduceri, menite a ilustra studiile, cronicile și însemnările despre artă, precum și de a aminti tablourile și sculpturile mai

de seama din expozițiile lunii anterioare. E inutil să insistăm asupra ajutorului pe care reproducerile după operele de artă îl aduc cunoașterii, îmbogățind totodată paginile revistei și stimulând creația artiștilor noștri.

. Cele opt reproduceri alăturate au fost alese pentru a ilustra evoluția artei lui Brâncuși, prin câteva teme și procedee caracteristice. Dela *Rugăciunea* din cimitirul dela Buzău, ce trebuie comparată cu măcar una din numeroasele *Femei în genunchi* ale lui Wilhelm Lehmbruck, pe care Brâncuși l-a înrăurit vădit, la *Cumințenia Pământului*, încă concretă, ca și *Torso*, dar trădând amândouă naturismul acestui artist care repetă procedeele milenarelor șlefuiți ale naturii, și până la una din cele mai stilizate și abstractizate *Păsări Măiestre* (cca în bronz, din 1919), se pot urmări fețele desăvârșirii unei geniale activități. *Peștele* în metal lucitor și făcut să se rotească, uluind privirea ce reține numai sensul minunatei perfecții geometrice, sau *Vrăjitoarea*, cioplire abstractă în lemnul stamoașilor, sau unul din *Săruturile* ce umanizează geometria și geometrizează omul, constituie momente tipice din marcașa carieră a autorului *Muzei adormite*, în care se pot regăsi cubismul, dar și străvechica viziune a țărânului român. Nu mai repetăm cele scrise în studiul nostru, care se completează cu aceste reproduceri.

Dar ca un omagiu pentru Brâncuși și, totodată, pentru a dovedi încă odată legătura dintre geniala operă și generațiile scriitorilor noștri, reproducem cinci poeme pe care d-l Virgil Treboniu a avut gentilețea de a ni le trimite. Brâncuși este din ce în ce mai aproape de artiștii și scriitorii noștri, iar opera lui excreită inspirație și prilej de sinceră admirație.

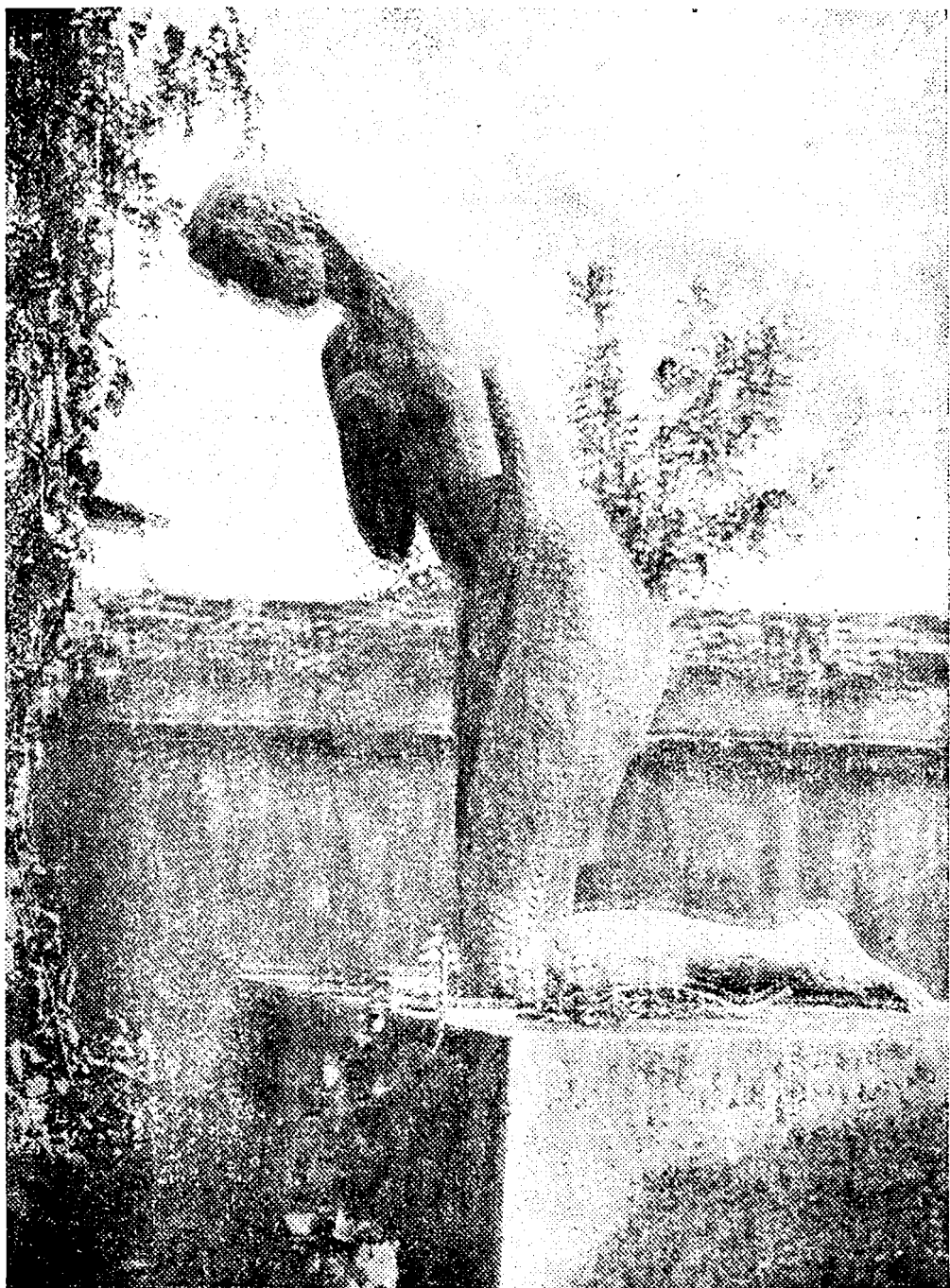
PETRU COMARNESCU

BRÂNCUȘI

Prea multă piatră mi-a curs în inimă ?
 Stăpână de cer, din copilăria unui gorjean
 Sta făgăduită de miracol
 Ciorchine secerat din vechime.
Da-mi fruntea nu prea obosită
 Ca din cenușe aproape
 Să coboare după rănille pământului
 Și să-și aducă aminte.

Pleoașele tot una cu gândul
 Dându-i rugăciunea și bunătațea ;
 Ruga deșteaptă, ca viața
 Lângă ușa cea grea și împărătească.

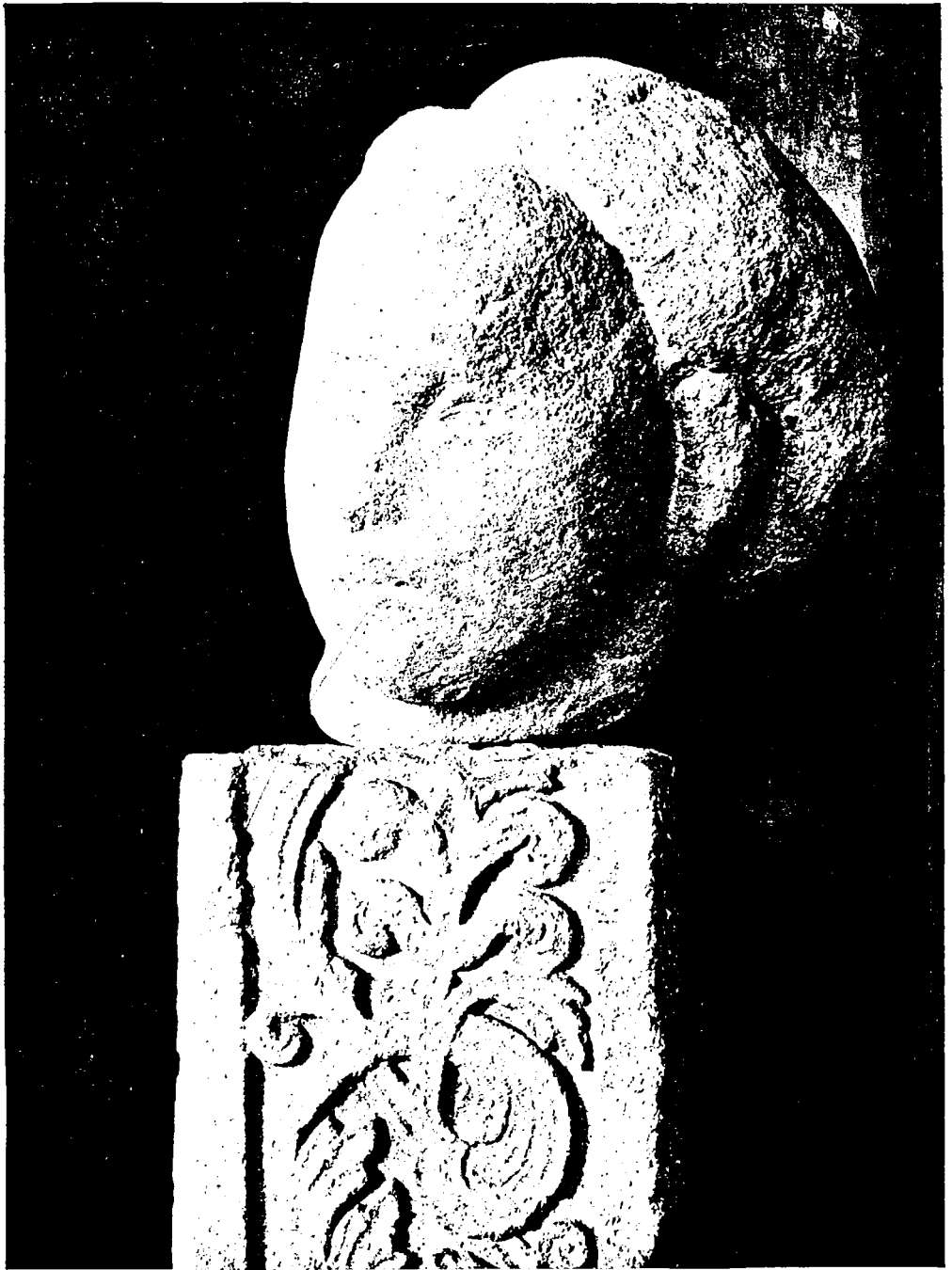
Toate se coboară în suflet alcs,
 Ca o bucuie care vrea sa-ți spună
 Că obrajii sunt în furtună

C. BRÂNCUȘI — RUGĂCIUNEA

WILHELM LEHMBRUCK — FEMEIE INGENUNCHIND — 1911

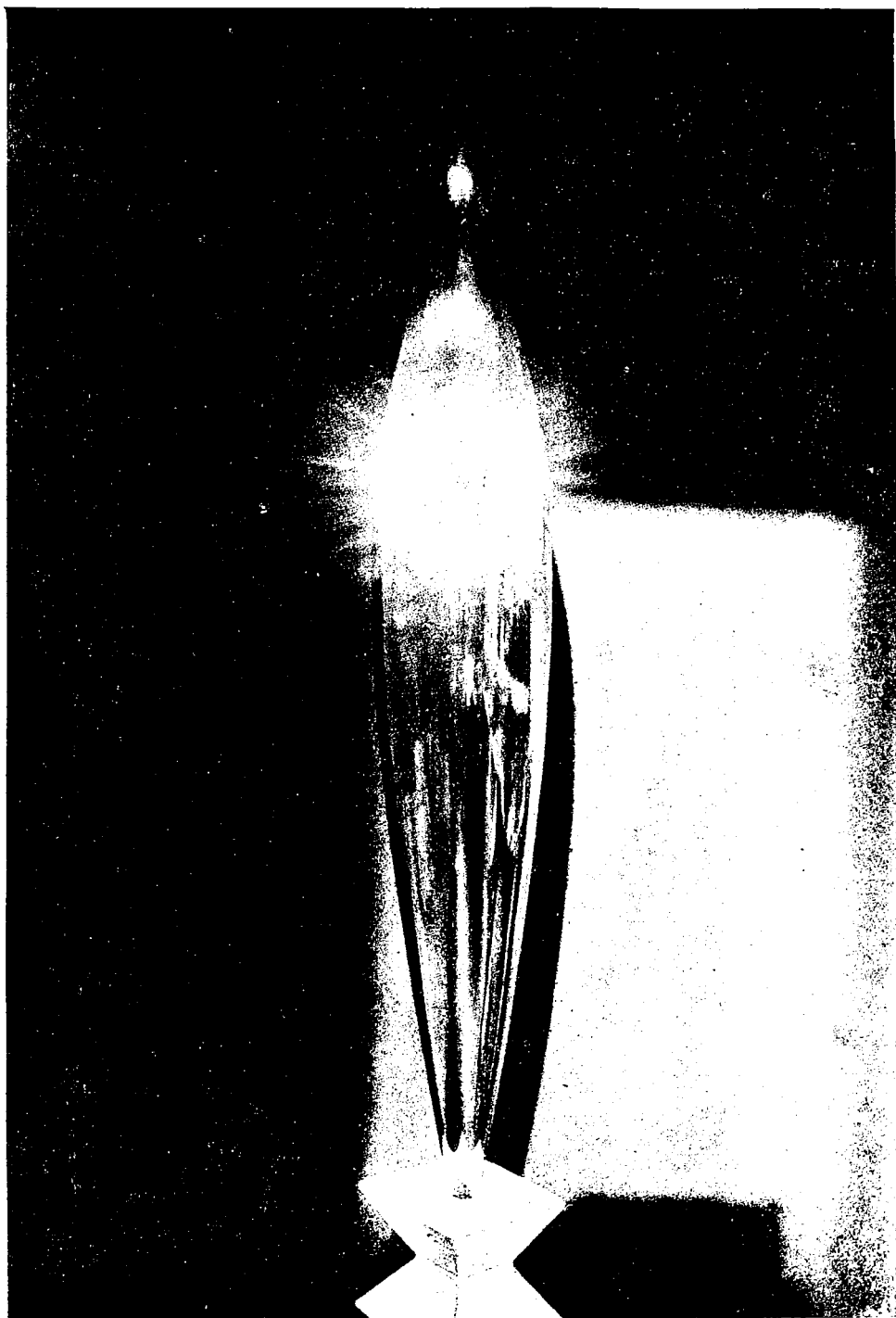
C. BRÂNCUȘI — CUMINȚENIA PĂMÂNTULUI

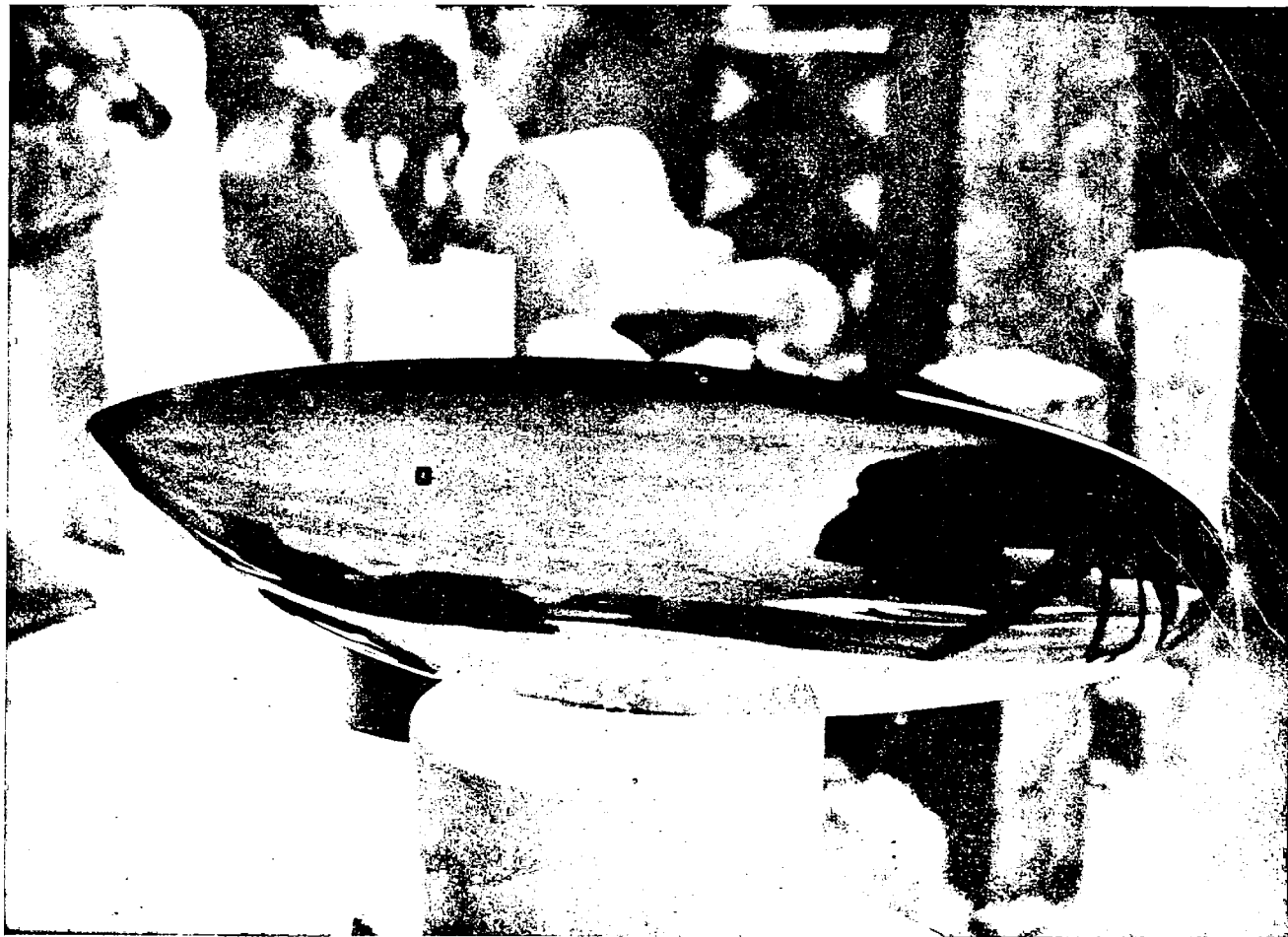
C. BRÂNCUȘI — MUZA ADORMITĂ

C. BRÂNCUȘI — TORSO — Onyx — 1918

C. BRÂNCUȘI — PASĂREA MĂIASTRĂ — Bronz — 1919

C. BRÂNCUȘI — PEȘTELE — Eronz — 1926

COLȚ DIN ATELIERUL SCULPTORULUI C. BRĂNCUȘI
Se văd: *Sărutarea* (piatră) și *Vrăjitoarea* (lemn)

Și se ridică pururi spre cer,
Dându-i omenești brațe.

Dar numai lutul a stat și a fost culcs.

Coloanle fără sfârșit

Nu-i aripă să le atingă mișcarea
Prea căutată de zilele facerii,
Inceput înțeles și aprins de flacari
Tremură reci, neostenite în vcaul stelcilor,
Ci, oglinda rătăcită și care ciăpase
Sta în frumusețea după drepte pustii.

Aci o lacrimă s'a făcut apus,
Alta a risipit marcele răsărit:
In pulbere a stat de veghe pântecul
Când va hrăni vatra zilei.

Numai inima dreaptă, coloană,
S'a nins cea dintâi lângă piept.
Și din izvorul fagăduit înțelesuri
S'au întors pe ruină și boltă.

Neîncepută, mărturia s'a fericit
Așa impietrită de veghe,
Văzută din uriașa stalactită
Cu vorbă de trup în flacără.

Pui de pasăre

Știu că ai aprins cerul îndepărtat
Stânca de pe care n'ai sburat,
Să ridice clopot primit de ceață.
Dacă s'a risipit grindina
Viața cea nouă nu s'a mai măsurat
Ci numai când ești pasărea lui Dumnezeu
Vânătorul biblic s'a îndepărtat.

Iată inima pe care ai stat
Singură și grea în metal fierbinte,
Și ai lăsat să crape glasul
Răscolit de câmpie și dealuri.

Acum când te oprești din fiecare stea
Dă-mi tainic sbor, din lumină,

Aprinde-mă, pui de pasăre
Culcat în cuib de lună.

Și așa îmi pare,
Că sătul de frică se ascut penele.

Fiul rățăcitor

Mâna pe grumaz, vânt aprins,
Dă tărie ca 'n fulger chemat,
După întinsa și nespintecata grije
Fără de glas pare istovit.

Roșcovele din mână nu s'au copt
Ca nisipul dispărut și smuls
Fără de rădăcină, viermele
La vorba dăruiță s'ar fi smuls.

În amare dorinți, după grăsimi,
Vițelul ca o lebădă adormit,
Era ca lanul copt și securea
Cu dragoste de părinte ar fi lovit.

Ca un prunc laptele din trecut
Să-i fie pus în cană de lemn,
Ca orișice păstor necunoscut
Va da suferinței miezul crud.

Dar inelul străluit, înviat
După piept, s'a întors să-l vadă.
Așa crescut lângă mine va sta
Ca snopul legat și ferecat de piatră.

Pasărea în marmoră

Steaua a risipit pana în marmoră
Aducându-i muntele sub aripă,
Unde nu-i asculți țărâna
Ci ruga fluidică e pe soclu.

Vântului uscat fără sfârșit sborul
Liniștea crescută în liniște,
Iară va fi amiaza culcată ca totdeauna
Caldă și ascuțită.

Dar din înălțimea lumii
Spintecată valea s'a ivit,
Și se va naște un zeu simplu
Adus din ape și granit.

Unde să te găsească speriată
Din mâna lustruită de veci,
Așa cântecul păsăresc risipit
Varsă cilindrica viață.

Arsă de întâiul foc
Lespedea luată după durere
Și cuprinsă între alți giganți
Sboară lacomă în marmoră de Gorj.

VIRGIL TREBONIU

REÎNFIINȚAREA PREMIILOR SCRITORILOR TINERI

Fundația Regele Mihai I aduce la cunoștință că a reînființat Premiile Scriitorilor Tineri, pentru poezie, eseu, studiu filosofic sau social, piese de teatru și nuvele sau schițe. Se vor premia maximum cinci lucrări din fiecare sau numai o parte din aceste specii literare, după calitatea manuscriselor primite.

Comitetul de premiere este alcătuit de membrii comitetului de direcție al Revistei Fundațiilor Regale, de redactorii revistei, precum și de d-nii Tudor Vianu, Perpessicius și Șerban Cioculescu. Manuscrisele se vor preda la sediul Fundației Regele Mihai I până la 10 Ianuarie 1945, iar rezultatul se va da în cursul lunii Februarie. Numele și adresa autorului vor fi menționate într'un plic sigilat. Pe fața plicului și pe manuscris se va scrie un « motto » ales de autor. Premiile constau în editarea imediată a manuscriselor alese de comitet și în acordarea anticipată a drepturilor de autor.

REVISTA REVISTELOR

PUBLICAȚII ROMÂNEȘTI

VIATA ROMÂNEASCĂ

A reapărut, după o suspendare de patru ani, *Viața Românească* acum sub conducerea d-lor M. R. Ilea și D. I. Suchianu. Cităm din introducerea d-lui Mihail Ralea următoarele:

« Treizeci și mai bine de ani, (revista) a luptat glorios și fără prihană, în nenumărate campanii pentru toate temele democrației sociale românești. Două generații de scriitori și gânditori de stânga și-au așternut în paginile ei talentul și credințele lor. Aici s'a dat lupta pentru pământul țărănesc și pentru votul universal; pentru afirmarea țărănismului ca doctrină și pentru afirmarea unei democrații integrale; pentru literatura militantă și socială, ca și pentru triumful raționalismului contra misticei reacționare și obscurantiste. Aici s'au consacrat rânduri numeroase pentru Rusia Sovietică, pentru desrobirea muncitorilor, contra odioaselor doctrine rasiste. Trei decenii, *Viața Românească* a fost școala și tribuna tuturor concepțiilor de viață, colorate de umanitarism și de naționalism generos ».

Numărul pe Noembrie 1944 cuprinde epică semnată de d-l Mihail Sădoveanu și d-na Cella Serghi; poezii de d-nii Al. Philippide, Demostene Botez, M. Beniuc, d-na Sanda Movilă și d-l Florian Nicolau; eseuri și studii de d-nii D. I. Suchianu (o interesantă « Introducere la studiul morții », în care se schițează teoria că « psihismul răsare atunci când au loc fenomene de moarte incipientă », închegându-se « un curios paralelism între spirit și moarte »), Stanciu Stoian (« Fazele dezvoltării țărănismului în România »), I. Bibici și Paul Zotta. Cronici semnează d-nii dr. I. Flavius, Petru Comarnescu, G. M. Cantacuzino, Al. Graur, M. Barash și dr. S. A. Sturdza. Miscellanea — vie ca odinioară și la fel recenziile.

NOILE SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN TRANSILVANIA

Revue de Transylvanie — Tome X — N-rile 1-2, Ianuarie — Iunie 1944

D. Ion Berciu, directorul muzeului regional din Alba Iulia, înfățișează progresul arheologic, din anii ultimi, menționând săpăturile și cercetările în domeniul preistoriei și protoistoriei; descoperirile făcute pentru cunoașterea culturii Dacilor, precum și acelea ale epocii romane și epocii de migrație. În special, s'au dobândit « dovezi vii » privind strălucitoarea viață spirituală a Dacilor.

DREPTUL

Sub conducerea d-lor Siliu Rădulescu și Mircea Manolescu, reapare în excepționale condiții tehnice și cu o impresionantă ținută științifică revista trimestrială *Dreptul*, întemeiată în 1871.

În numărul pe Octombrie 1944, d-l H. Aznavorian omagiază pe adevăratul magistrat, care trebuie să asigure libertatea altora, prin propria-i libertate de conștiință și de judecată și prin propria-i omenie. Autorul citează câteva cazuri semnificative, care arată cum, sub regimurile dictatoriale, prin care am trecut, unii magistrați s'au verificat ca adevărații magistrați, deosebindu-se de aceia cari au săvârșit crima de intoleranță, « întemeiată mai ales pe prejudecățile care au circulat în forme demente, sub fostul regim ».

Mai colaborează la acest număr d-nii H. H. Stahl, M. Vasiliu și eruditul conducător și animator al revistei, avocatul Mircea Manolescu, precum și d-ra Yolanda Eminescu, d-na Adriana Georgescu și d-nii Paul C. Vlahide, Anton Drăghici și Teodor Mandrea.

O AUDIENȚĂ LA PREȘEDINTELE ROOSEVELT

The Bucarest Herald — Anul I — Nr. 4 — 1944

D-l profesor Dimitrie Gusti semnează un articol în care descrie audiența pe care a avut-o la președintele Franklin Delano Roosevelt, în timp ce d-sa era comisarul general al României pentru expoziția mondială din New-York, în 1939.

Conducătorul școlii sociologice dela București, oferind președintelui Roosevelt cartea sa, recent publicată de Universitatea Columbia, *Considerations on the social service law in Rumania*, Președintele Statelor-Unite s'a interesat în deosebi de cuprinsul ei, explicându-i-se activitatea experimentală din România pentru organizarea și ajutorarea, prin ele înseși, a satelor, precum și planul de educare a țăranilor prin școli speciale, pentru a li se ridica nivelul de trai. După aceste explicații ale profesorului D. Gusti, președintele Roosevelt a remarcat cu privire la legea serviciului social: « Atunci înseamnă că lucrarea D-vs. formulează cea mai înaintată legislație în această privință ».

ANIVERSAREA REVOLUȚIEI RUSEȘTI

Democrația — Anul I — Nr. 6 — 12 Noembrie 1944

Acest număr al revistei săptămânale *Democrația*, ce apare sub direcția d-lui Anton Dimitriu, este închinat aniversării revoluției rusești, în legătură cu care semnează articole d-nii Anton Dimitriu, Al. Mironescu, C. Clonaru, Marcel Mihail Avramescu, N. K. Krupscăia, I. Biberi, V. Cristian, N. Argintescu-Amza și d-nele Cella Serghi și Sorana Gurian. Numeroase reportaje și articole informative din toate domeniile de activitate sovietică completează acest bogat număr, în care găsim și portretele-biografii ale Mareșalului Stalin, d-lui Molotov și Mareșalului Vorosilov.

Deosebit de interesantă, ancheta privitoare la relațiile dintre Rusia și România, la strângerea acestor relații și la dezvoltarea unei încrederi reciproce, anchetă la care au răspuns o seamă din personalitățile vieții noastre politice și culturale.

« Rusia sovietică de astăzi reprezintă icoana celei mai uriașe experiențe politice, sociale și morale, pe care a văzut-o istoria universală până în prezent », scrie d-l Ghiță Pop.

« Numai o Românie real democratică va putea stabili relații de sinceră prietenie cu marea republică din răsărit și va putea oferi garanții suficiente pentru o asemenea prietenie », atrage atenția d-l Lucrețiu Pătrășcanu.

« E necesar să ne cunoaștem bine prietenii și să fim la înălțimea idealurilor ce-i călăuzesc. Să ne pătrundem de ideea primatului muncii și a binelui colectiv, de asemeni de respectul demnității omenești și de disprețul parazitismului social », scrie, în răspunsul său la anchetă, d-l prof. dr. C. Parhon.

PICTORUL DANIEL ROSENTHAL

Scnteia Tineretului — Anul I — Nr. 3 — 20 Noembrie 1944

D-l Ștefan Sava scrie despre pictorul Daniel Rosenthal, născut în 1820 la Pesta și ajuns la noi în țară, unde întreține prietenii cu familiile ce vor da pe capii revoluției dela 1848. Pleacă împreună cu C. A. Rosetti la Paris și trece apoi în Anglia. În 1848, se află în țară « nu mult după închiderea salonului de pictură dela Paris, în cadrul căruia expusese, fiind primul artist român, admis să se manifeste laolaltă cu marii maeștri ai Apusului ». Scapă vigilentei acelor care arestează pe revoluționarii dela 1848, ajunge la Viena și în Elveția, dar revine în Ardeal, unde fusese rugat de C. A. Rosetti să facă propagandă printre Românii de acolo. Este arestat în 1851 la Pesta și « supus unor îngrozitoare torturi. Moare fără să mărturisească nimic, fără să-și trădeze un singur tovarăș de ideal, fiind singurul martir căzut pentru cauza revoluției dela 1848 ».

Alături de articolul d-lui Ștefan Sava, *Scnteia Tineretului* reproduce un tablou al pictorului Rosenthal, o femeie în profil, îmbrăcată în costum național, amintind tehnica lui Da Vinci și Corregio — acest profil nobil, cu privire dărză și buze energice, împodobit de un păr lung ce-i cade pe umăr, ca și mândra năframă, fiind intitulat « România ».

MISIUNEA TINERETULUI

Libertatea Tineretului — Anul I — Nr. 4 — 10 Octomvrie 1944

Profesorul Alexandru Claudian expune comandamentele tânărului socialist. Cităm: « Tânărul socialist nu poate fi, totuși, prizonierul moral al anilor grei de suferință. Tânărul socialist, înnobilit prin suferință prematură, știe că ideea socialistă luptă pentru stărpirea tuturor suferințelor mulțimii. Chiar ale acelei mulțimi neștiutoare, care, greșit îndrumată de dușmanii noștri de clasă, ne-a ponegriț ani de zile, fiindcă nu ne-a cunoscut

niciodată... Trebuie să găsim mijlocul de a împăca nevoile imperative ale acțiunii de fiecare zi cu acele câteva ceasuri zilnice de bibliotecă, ce ne vor da pe cărturarii de mâine ai mișcării socialiste ».

BORIS GORBATOV

Orizont — Anul I — Nr. 1 — 1 Noembrie 1944

În noua revistă la care scriu, printre alții, d-nii Sașa Pană, Ștefan Roll, Dinu Hervian, Ion Caraion, C. Nisipeanu, Sabin Străierul, L. Țintea, Ion Vitner și Sergiu Lezea, și se reproduc lucrări ale d-lui M. H. Maxy și d-nei Ligia Macovei, găsim o seamă de articole care informează asupra ideologiei și artei sovietice.

Cităm din articolul d-lui Emil Suter despre cartea sovietică următoarele privitoare la câțiva scriitorii ruși de seamă:

« La congresul internațional pentru apărarea culturii, care a avut loc la Paris în 1935, Ilya Ehrenburg a exprimat într'o singură și admirabilă frază, profesiunea de credință a scriitorului sovietic: « Literatura sovietică ajută oamenilor noi să se înțeleagă, să-și înțeleagă eroismul și inima lor plină de pasiune ». Caracterul principal al literaturii sovietice este tocmai acesta: înfățișează eroismul uman, efortul uriaș pe care oamenii îl pot depune în slujba unei cauze a tuturor, un eroism privit sub toate aspectele pe care le provoacă această caracteristică a omului sovietic de a se simți fericit numai în mijlocul unei mulțumiri colective. Literatura sovietică ne-a dăruit astfel *Cimentul* lui Gladkov (lupta oamenilor pentru construirea uzinei), *Obștea golanilor*, a lui Panferov (lupta pentru colectivizarea câmpurilor), *Pământuri desfăcinate* a lui Șolokhov (lupta pentru industrializarea agriculturii, pentru biruința colhozurilor), *Hidrocentrala Marietei Șaguinian* (lupta pentru electrificarea țării) și în fine *Iubesc* a lui Avdeenko (lupta pentru transformarea morală a omului pentru reeducarea și recăștigarea în societatea umană a indivizilor pe care lumea reacționară îi eticheta drept « decăzuți »).

« Cartea lui Boris Gorbatov: *Neînfrânții* cuprinde în paginile ei toată tragedia trăită de poporul sovietic sub ocupația germană și lupta dărză, necruțătoare, dusă de acest popor pentru nimicirea armatelor fasciste și eliberarea solului național ».

CENTENARUL MORȚII MARELUI FABULIST I. A. KRİLOV

Scântea — Anul I — Nr. 62 — 22 Noembrie 1944

D-nii Barbu Lăzăreanu și P. Giosan scriu despre marele fabulist rus I. A. Krilov, care odinioară a fost tradus și localizat de Alexandru Donici și utilizat, fără să menționeze, de Costachi Stamati.

Krilov s'a inspirat din arta populară, dovedind un deosebit talent, o remarcabilă pătrundere psihologică, un pitoresc al limbii, fapte ce explică imensa-i popularitate. Ținând cu poporul, luptând pentru dreptatea lui, combătând despotismul Ecaterinei a II-a și corupția regimului politic, fabulistul a fost persecutat și exilat din Petersburg. În amintirea poporului rus el a rămas « bunicuțul » iubit și neuitat.

« SEZON MORT »

Pământ Nou — Serie Nouă — Anul I — Nr. 7 — 19 Noembrie 1944

Revista condusă de d-l Iorgu Stoian, *Pământ Nou*, publică un articol al d-lui Mihail Șerban *Sezon Mort*, în care scriitorul arată lipsa de inițiativă actuală a editorilor și comentează faptul semnificativ că librăriile vând în loc de cărți, mai mult biciclete, bocanci de sport și veselă. Se cere ca și la noi, așa cum este în Rusia de azi, cartea să nu mai fie un obiect de lux, ci un articol popular, așa cum sunt pâinea, carnea și sarea.

CICLUL CITADIN AL LUI MAIAKOVSKY

Gândul Nostru — Anul I — Nr. 4 — 12 Noembrie 1944

Revista *Gândul Nostru* (prim-redactor d. Florin Papazu) închină un articol Majestății Sale Regelui Mihai I cu prilejul onomasticeii, omagiindu-L ca un rege al poporului.

D-l M. I. Cosma publică fragmente și comentarii privitoare la « ciclul citadin » al marelui poet Maiakovsky. D-l I. Brucăr semnează « revizuirii filosofice » în legătură cu logosul și timpul, iar d-l Radu Predescu traduce lămurirea lui Henri Barbusse cu privire la literatura proletară.

MIHAIL SADOVEANU, DOCTOR HONORIS CAUSA AL UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI

Libertatea — Anul I — Nr. 86 — 22 Noembrie 1944

Profesorul Iorgu Iordan închină un articol scriitorului Mihail Sadoveanu, arătând cum Universitatea din Iași, în grelele condiții ale apuselor vremuri cuziste, legionare și anti-semite, l-a proclamat doctor honoris causa, căutând astfel să răscumpere cât de puțin suferințele și jignirile la care a fost supus cel mai de seamă scriitor român în viață.

Profesorul Iorgu Iordan amintește câteva din rușinoasele, dar zădarnicile umiliri pe care le-a îndurat cu înțelepciune și dispreț marele scriitor. Cărțile sale au fost puse la index, aruncate din biblioteci, arse în piața publică, iar consiliul comunal cuzist al Fălticeniilor a schimbat numirea strazii ce purta numele scriitorului în care trăiește tot duhul de vrajă și glorie al vieții și istoriei românești.

PETRE COMARNESCU

ETHOSUL LUI NICOLAE IORGA

« Eu sunt un biet om complex » a spus odată N. Iorga despre sine. Cu bună dreptate, căci cine ar cunoaște numai opera sa, ar crede că este vorba de o muncă de secole și nu produsul unei singure vieți, ci al unei sume de personalități diferite, cu activități și gânduri și simțiri diferite.

N. Iorga a fost personalitatea cea mai reprezentativă și sintetică a neamului românesc, întrunind în sine, în acelaș mănunchi spiritual, însușirile celor mai însemnați oameni ai istoriei românești, erudiția lui Cantemir, zelul neobosit al lui Șincai, pătrunderea socială și politică a lui Kogălniceanu, entuziasmul lui Bălcescu și genialitatea universală a lui Hașdeu.

Multiplele și variatele manifestări ale sufletului și activității lui N. Iorga deșteaptă un sentiment infinit de adâncă admirație pentru o desfășurare de viață bogată și creatoare, care nu are pereche, nu numai la noi și nu numai astăzi.

N. Iorga a fost mai mult decât un istoric, un om politic, un poet, el a fost un cugetător etic și un sfătuitor al vremii sale.

Cercetător titanic al furtunosului nostru trecut, răscolitor de documente îngălbenite, scuturător de praf

de pe vremuri uitate, pătrunzător profund în tainele istoriei Românilor, pe baza acestui material brut și enorm, N. Iorga a descoperit esența etnică a nației, cu scăderile și adâncimile ei, a înțeles necesitățile imperioase ale prezentului, arătând locul pe care-l ocupăm în istoria neamurilor acestui pământ, predicând nădejdea neclintită în biruința definitivă a drepturilor noastre și aspirația legitimă la o viață națională demnă și originală.

Din studiile și dragostea neprihănită pentru trecutul nostru, din grija chinuitoare pentru prezent, din conștiința țării viitorului, și-a plămădit N. Iorga doctrina etică și idealul acțiunii sale.

Stăpân suveran pe trecut, N. Iorga a condus prezentul și a prezis viitorul, ca un adevărat artist, printr'o sinteză impresionantă, desfășurătoare de rosturi noi și de perspective uriașe.

Din pragul istoriei apar și șoptesc cu îndepărtate și profetice glasuri umbrele acelor figuri, care au făcut istoria Țării: ale marilor voievozi, ale mitropoliților și păstorilor de suflete, ale cărturarilor generoși, ale domnițelor triste și cuernice, ale ostașilor viteji și eroi, ale boierilor cuminți și patrioți, ale țăranilor smeriți și martiri ai ogorului. În acest fel, geniul glorios și tainic al

neamului, N. Iorga îl înfiripează și actualizează în idealul vieții prezente, făurind norma unei acțiuni de fiecare zi.

Dacă în desfășurarea evenimentelor un observator superficial n'ar vedea decât conflictul repetat și monoton al aceluiași forțe, o lungă agitație sterilă, o tragicomedie vulgară și crudă a hazardului, în realitate, afirmă N. Iorga, adevăratul istoric, din șgomotul faptelor, în aparență desordonat, știe a desface armonia și biruința moralității.

Ceea ce susține societățile și complicațiile așezămintelor pe care ele se reazămă, nu este numărul, nici forma ori organizarea lor, ci justificarea lor etică.

Totdeauna, păstorii puterii și conducătorii muncii omeneshi au simțit nevoia morală să îndreptățească ceea ce reprezintă. Iar această îndreptățire nu este decât o idee morală, care a devenit un principiu normativ, un ideal, ce sprijină și completează tradiția.

Faptele sunt conduse de idei, iar ideile izvorăsc din fapte. La un moment dat oamenii își dau seama, că trăiesc într'o formă îmbătrânită și uzată, într'un edificiu care se clatină. Atunci cineva apare și răspândește în atmosfera timpului o nouă formulă etică, ce ia forma politică, religioasă și socială, și prin care misterul se desleagă mai bine, societatea se cărmuește mai înțelept și munca se organizează și se răsplătește mai drept.

În lupta etică pentru înfăptuirea idealului două mari primejdii au amenințat în mod grav și dureros existența națiunii române, ca națiune: înstrăinarea clasei bogate și starea de mizerie a țăranilor, de or-

di n social intern, și imperialismul german, de natură externă.

Nimic nu poate ilustra mai bine lirismul social și patetismul politic al lui N. Iorga, ca aceste două laturi ale gândirii sale.

« Să nu creadă cineva, scria Iorga în 1906, că un popor poate să trăiască mai departe când are în frunte o aristocrație franțuzită, la mijlocul lui o negustorime străină, când la capăt stă o țăranime care numai o mulțumită înaltelor ei virtuți de răbdare mai suferă de veacuri întregi ».

Din această constatare decurge întreg programul vieții lui N. Iorga: « un zid, în veacuri de nepăsare s'a clădit despărțind sufletul unora de sufletul celorlalți ».

Noi nu suntem un popor, a afirmat odată cu durere N. Iorga, noi suntem două popoare.

De aceea, cea mai dărză și intrasigentă luptă a dus-o N. Iorga pentru a nivela marea prăpastie ce sapă din ce în ce mai adânc Satul și Orașul, clasa țăărănească și cea stăpânitoare.

Cea mai minunată caracterizare a personalității lui N. Iorga ne-o dă însuși autorul într'o pagină de antologie, în care se pun față în față două tipuri și stări sociale — boierul și țăranul. Lectura acestor rânduri ne face să înțelegem mai bine cuvintele din testamentul său științific găsit pe masa de lucru, după nemai-pomenit de cruda sa omorire: « aș fi voit... să am mai mult talent poetic pentru a fi mai aproape de adevăr ».

Iată dovada marelui său talent literar pus în serviciul cunoașterii istorice.

« Pe când boierul se înfunda în umbra răcoroasă a iatacelor, potri-

« vită pentru somnul lung de ziuă,
 « pe când, dus de subțiori de țigan
 « sau de ciocoi, era închis, pentru
 « plimbare, în butea cu ferestruici
 « rotunde, mărunte, — țăranul își du-
 « cea viața sub cerul liber al lui Dum-
 « nezeu, în fața munților înălțători
 « de suflet sau a câmpiilor mănoase,
 « de care se legau amintiri de muncă
 « și de luptă ».

« Spectacolele boierului erau alaiu-
 « rile de o pompă burlescă, obsce-
 « nele jocuri de păpuși, caraghioslă-
 « curile slugilor domnești; spectacolul
 « țăranului era marele, eternul spec-
 « tacol divin al trandafirilor răsă-
 « rituri, al apusurilor roșii, al lini-
 « știtelor amieze de vară, al serilor
 « și al clarelor nopți de iarnă, cu pă-
 « mântul de ghiață și cerurile de
 « diamant ».

« Boerul auzea muzica pestrafuri-
 « lor turcești cântate de mehteri cu
 « papuci și anteree; țăranul era mân-
 « găiat în aspra lui muncă fără răs-
 « plată de glasul ciocârlicii, salutând
 « ivirea soarelui, de freamătul frun-
 « zelor agitate de vântul de seară, de
 « țărâitul ritmat, de răsuflarea pre-
 « lungă și tristă a câmpiilor în nop-
 « țile limpezi ale verii, de puternica
 « orhestră a furtunii, dominată de
 « glasul tunetului ».

« Sub cerurile dumnezeiești se de-
 « șteptau în sufletul curat al celui fără
 « de păcate, al celui fără de răsplată,
 « al celui fără de speranță, simțiri pe
 « care ghiftuitorul locuitor al curților
 « de orașe nu putea măcar să le în-
 « țeleagă. Simțiri triste cum au fost
 « acelea care au stăpânit totdeauna
 « sufletul poporului nostru nenorocit,
 « simțiri de o tristeță duioasă, resem-
 « nată, rareori simțiri de răzbunare,
 « de ură răspicată. Și când valul sim-
 « țirii creștea, când nu-l mai putea

« cuprinde pieptul îndelung răbdător,
 « ochii se pierdeau în zarea de argint
 « a nopții, fluierul suna în tăcerea ei,
 « și în sufletul naiv se săvârșea, fără
 « voință și fără scop, misterioasa pre-
 « facere a gândului trecător în cuvânt
 « care rămâne... Se făcea astfel
 « poezia precum se făcuse înainte,
 « precum se va face câtă vreme ace-
 « iași oameni vor duce aceeași viață,
 « câtă vreme va fi o « sălbătăcie »
 « măreață și curată în această țară ».

Nu este un omagiu mai nimerit
 memoriei lui N. Iorga, ca reproducerea fidelă a esenței gândurilor sale, în propriile sale cuvinte. Ne lipsește o culegere în acest sens, care să redea imensa sa operă în pasagii caracteristice.

Când, în ultimii ani ai vieții sale, cu viziune clară și profetică, a recunoscut primejdia mare a imperialismului german pentru libertatea și ființa națiunilor, care având izvoarele și împrejurările lor particulare de viață, au o energie proprie, doci caracterul și misiunea lor specială de împlinit în lume, N. Iorga, cu un curaj unic, a spus adevărul. « În această luptă teribilă a unui popor, care vrea să dărâme State, să nimească națiuni, să schimbe soarta lumii, să strămute populații care sunt așezate de multe sute de ani... la sforțări de felul acesta: război la Sud, război la Est, război la Vest, război pe Mare, cât de tare să fie un popor fizicește, și moral, poate rezista? ».

Și N. Iorga încheie cu următoarea concluzie, care exprimată în 1940, a însemnat un act eroic.

« Istoria este un mare tribunal, în care se judecă popoarele și națiunile, triumfuri aparente se termină prin cumplite dezastre și încordări

«naționale, care cum este și încordarea
«din momentul de față a Germaniei,
«pot să aibă un efect dezastruos»

Iată idei exprimate în 1940 și tipărite mai târziu într'un volum, apărut în plină ocupație germană, pe care cenzura, din fericire adormită, le-a lăsat să apară și care însă din nenorocire au găsit pe cei vizați trezi pentru a săvârși prin instrumente nedemne una din cele mai rușinoase crime ale Istoriei.

Mai elocvent, ca cele mai frumoase discursuri și mai sugestiv, ca cele mai alese pagini, stă mai presus de orice sfârșitul sfâșiator de tragic al profesorului N. Iorga, — ultima și suprema lecție a profesorului pentru neamul său, o sguuitoare muștrare și trezire a conștiinței românești din rătăcire.

Dimitrie Gusti

MIHAIL SADOVEANU

În ședința Academiei Române din 17 Noembrie 1944, dl. Prof. D. Gusti, președintele Academiei, a rostit următoarele cuvinte de sărbătorire a d-lui Mihail Sadoveanu:

«Mihail Sadoveanu este o mare glorie a literelor românești.

«Academia Română, care-l revendică cu căldură, mândră că și asupra ei se revărsă binefacerile acestei glorii, urează, cu prilejul aniversării de 40 de ani dela apariția primului volum, colegului nostru iubit și mult stimat, Mihail Sadoveanu, mulți ani, pentru a adăuga cât mai multe creații noi la operele sale nepieritoare de până acum, ce formează un impresionant de bogat bun național.

La mulți ani, scumpe colega!».

Dimitrie Gusti

PROBLEMELE DE BAZĂ ALE ROMÂNIEI

Scrisă între Martie 1942 și Septembrie 1943, pentru un viitor indeterminabil în acea vreme, lucrarea d-lui Lucrețiu Pătrășcanu, irumpe brusc în cea mai deplină actualitate, punând în fața societății românești o oglindă necruțătoare. Redactată cu acea obiectivitate voită, științifică de către doctrinarii marxiști, cartea are totuși virulența unui pamflet, din pricină că răul diagnosticat era și din nefericire este, prea adânc, în temelile înseși ale acestei societăți. Îndeobște, un pamflet provoacă prin însăși violența lui un soi de rezistență, e acceptat doar cu titlul talentului, fără credit al fondului, dar starea de azi a statului românesc, dus până în marginea prăpastiei istorice, face ca orice virulență pamfletară să pară dezolant de îndreptățită. Firește, cartea e merită să stărnească discuții și va fi de sigur pe larg desbătută. Noi aci am vrea să facem doar vreo două observații marginale. O rezervă doctrinară în primul rând: Folosirea statisticii pentru concluzii științifice ni se pare oricum puțin îndreptățită, e destul de altfel să subliniem exageratele divergențe între cifrele date numai cu privire la numărul meseriașilor din țară (187.000 după d-l Paul Horia Suceiu, 400.000 după d-l ing. Arapu) ca să înțelegem cât de aleatorie poate fi o știință întemeiată pe ele. De altfel noi nu credem într'o știință care s'ar putea numi «conomie politică» din motive epistemologice. Marxismul rămâne mereu valabil, mai ales prin intuițiile geniale asupra dialectic-

dialecticeii istorice, care nu au nevoie să fie confirmate prin cifre aleatorii, căci sunt confirmate prin fapte, ele însele date în intuiții. Lupta de clasă, spiritul de clasă în societățile de azi, le-am subliniat și noi cu dărzenie și patetism în revista scoasă pentru promovarea muncii intelectuale, pe vremuri.

UNDE CIFRELE SE IMPUN

Dar dacă în ceea ce au statistic, cifrele sunt aleatorii, există o regiune în care ele își păstrează toată puterea de convingere. Un mic subcapitol la pag. 47—48 iluminează o adevărată dramă națională, căci aci aceste cifre, care nu mai au un caracter propriu zis statistic, sunt confirmate de o experiență unanimă. Se constată că «pe când costul vieții în 1939 era de 40 de ori mai mare decât în 1916, salariile cresc numai de 18,5 în acest interval». Autorul dă asemenea indice și mai grave pentru 1942. Acest simplu raport de cifre are o semnificație copleșitoare fiindcă el indică o declasare a structurilor sociale.

DESPRE INTELECTUALI

Ceea ce autorul și-a propus este: «stabilirea problemelor de bază ale României, fixarea elementelor constitutive ale organismului ei economic și social, adică cercetarea amănunțită a ceea ce va constitui cadrul și va da conținut crizei de după război». Cartea întregă are acea maturitate polemică, siguranța replicii, care caracterizează pe toți comuniștii ortodocși și care vine dintr'o îndelungă exegeză marxistă, dintr'o

disciplină doctrinară, păzită cu o extremă rigoare. Personal, după cum se știe, găsim profund întemeiată critica partidelor care intră în structura descrisă a vieții sociale în România. D-l L. Pătrășcanu are însă vederi și despre intelectualii români cari ni se par mai puțin îndreptățite. Patru pagini, în două subcapitole: «Clasele guvernante rămânești și intelectualitatea», unul, și «Includerea intelectualilor români în statul burghezo-moșieresc și celălalt. El poate prea puțin, dar de ce să ne mirăm, muncitorii noștri intelectuali au făcut greșeli atât de grosolane (noi le-am denunțat chiar aci și chiar sub regimul Antonescu în câteva «puncte de reper»), încât să nu ne surprindă lipsa de considerație care li se arată. Iar cei mai mulți dintre cei cari totuși la un moment dat s'au alipit mișcării muncitorești, au dovedit, afirmă d. Lucrețiu Pătrășcanu «o lipsă de consecvență, un oportunism, o rapidă oboseală și uzare, o fragilă rezistență față de corupere ideologică — de prea multe ori chiar de natură mai puțin ideologică—încât au făcut mai mult rău mișcării, decât trecătorul bine cu prezența lor, în rândurile ei». Totuși este și aceasta una dintre problemele României, după noi chiar cea mai importantă, care ar cere mai mult decât o vedere fugitivă. Noi am socotit că e aci nevoie de o doctrină întregă și de aceea am născocit un fel de Noocrație care își pune foarte complicate probleme. Iată de pildă un fapt de ordin inițial: Toți reprezentanții oricărui regim și oricărui partid care discută în scris sunt ei înșiși intelectuali, în cazul d-lui Pătrășcanu și al gazetarilor comuniști, sunt chiar muncitorii intellectu

ali calificați. E un fapt de care trebuie să se ție seama când se discută problema intelectualilor în luptele politice. Va trebui apoi să se deosebească între muncitorii intelectuali două categorii: creatorii și propagandiștii de orice ordin (colportorii imitativi). Cei dintâi trebuie să aibă un statut al lor. Artistul și omul de știință ca atare, în ceea ce constituie esența lor nu slujesc pe nimeni, ci sunt, trebuie să fie ei sluiți în interesul primordial al colectivității. Nu este locul să revin aici asupra sensului creației în artă, care exclude hotărît orice joc, orice artificiu de nuanța Oscar Wilde, actul gratuit al lui A. Gilde, orice preocupări de « frumos » și estetic, așa cum am arătat de pildă și în « Teze și Antiteze ». Arta este creație de structuri substanțiale. În acest fel ea slujește toate cauzele mari ale istoriei. Artistul are numai obligația substanțialității. Astfel el își poate lua ca deviză sfatul lui Shakespeare: « Și mai presus de orice caută să-ți fii ție însuși credincios. Atunci va urma așa cum noaptea urmează zilei, că tu nu vei fi neloyal cu nimeni. . . ». Am făcut această precizare, deoarece marxistii, principal, contestă o artă și o literatură în sine, ca să zicem așa, căci ei le socot epifenomene sociale. Credem că au dreptate în sensul că o societate nu promovează decât o artă și chiar o mișcare științifică deplin conformistă. Dar adevărații artiști și oameni de știință sunt în genere în conflict cu contemporanii lor sau mai exact cu arta și știința oficializate. Acum când, în sfârșit, putem fi informați despre cele ce se întâmplă în U. R. S. S., aflăm că nici acolo nu se mai pune accentul pe arta propagandi-

stică, iar o personalitate culturală, care a întovărășit la Moscova, delegația română de armistițiu, fiind întrebată de către o trupă particulară dela noi, ce ar putea să joace din repertoriul « revoluționar » de acolo, a răspuns spre uimirea celui care întreba, că la Moscova se joacă azi în primul rând marele repertoriu: Shakespeare, Molière etc și în condiții revoluționare ca artă, dar universale.

Dacă se admite teza noastră care implică primatul creației, atunci așprimea cu care e judecată toată intelectualitatea noastră creatoare, trebuie puțin revizuită. S'ar putea ca și pentru scriitori și artiști de pildă să fie valabilă tactica pe care o recomandă la încheierea cărții sale d-l Lucrețiu Pătrășcanu pentru proletariet:

« . . . Pentrucă proletariatul și la noi, nu-și va putea realiza menirea lui istorică izolându-se ca clasă, preferând cultivarea unei « splendide singurătăți », « impurelor » atingeri cu mica burghezie sau unui posibil « vătămător » contact cu anumite categorii din țărănime, din intelectualitate, din mica burghezie și din burghezia propriu zisă etc. O asemenea atitudine, argumentată cu necesitatea menținerii fie a independenței de clasă, fie a intransigenței principiale, ar însemna pentru muncitorimea noastră un act de sinucidere politică și o sigură izbândă a forțelor antiproletare ».

La fel se poate spune și despre muncitorii intelectuali, adaogăm noi.

De altfel părerea aceasta e poate sprijinită și pe argumentul adus de Stalin, când cerea să se acorde prin constituție drept de vot și celor din burghezime: « Cui îi e frică de lup să nu se ducă în pădure ». Un crea-

tor nu poate trăi absolut izolat, nu poate realiza nimic într'o luptă absolută cu mediul. Shakespeare și Molière de pildă, pomeniți mai sus, jucăți în toate timpurile și locurile, au fost puternic sprijiniți. Cel dintâi a scris ciclul Henricilor ca să placă Elisabetei și Comediile «la comandă», iar Molière a fost cu hotărâre protejat de regele Ludovic al XIV-lea împotriva societății contemporane. Tartuffe a putut fi jucat numai după mari greutate și prin ordinea impusă de prezența regelui în sală, venit anume ca să apere piesa. Aci s'ar putea obiecta că adevărații creatori sunt extrem de rari și că numărul cel mare al scriitorilor și artiștilor în genere este format dintr'o masă «culturală», total conformistă, de imitatori mai mult sau mai puțin abili, căreia i se potrivește deplin teoria marxistă a suprastructurii. Ceea ce e foarte adevărat. Dar firește aci ar fi multe de spus.

TFZELE SUBSTANȚIALISTE

În primul rând ar fi de expus pe larg, dar asta ar cere volume, cum substanțialismul implică materialismul istoric. așa cum substanța implică materia ca infrastructură și cum materialismul dialectic este implicat în evoluția dialectică. Condițiile materiale sunt decisive, căci ele constituie anume «condiția» artei așa cum temelgia este indispensabilă edificiului. Un scriitor nu poate exista abstract, nu poate exista anulat de mediu, deși trebuie să aibă o existență dialectică, adică să se opue mediului. Opera lui trebuie să aibă rădăcini adânci în acest mediu,

să fie hrănită din frământările și dramatismul lui, trebuie să-și aliceze într'un aparent compromis ceea ce este mai bun din acest mediu. Păstrând însă neapărat criteriul substanțialității și fidelitatea către el însuși.

MECENATUL STATULUI

D-l L. Pătrășcanu are cuvinte destul de aspre pentru: «Statul mecenă», «Statul filantrop», «Statul patron» și pentru cei ajutați de Stat. D-sa crede că numai «ridicând nivelul cultural și material al maselor largi, făcându-le accesibile literatura și arta, transformându-le astfel în consumatoare de producții culturale» se poate asigura artistului și scriitorului o existență demnă. Suntem de acord, dar chestiunea nu poate fi discutată așa sumar. Ea implică dela început o abstracție: că «masele largi» sunt apte pentru orice cultură. Adevărul este că educabilitatea are o limită și că vor exista mereu unii mai buni (ca stahanovicii) iar alții mai puțin buni, (ca acei cari se opun stahanovicienilor). Al doilea, se introduce factorul timp. Să aștepte un popor să aibă artă și cultură până când masele largi vor fi cultivate? E greu să se răspundă afirmativ. Ar mai rămâne să fie luate în considerație masele actuale. Ei bine, câte popoare sunt în lume care să asigure prin mase existența oamenilor de știință, artiștilor și scriitorilor? În afară de Rusia Sovietică în care sunt realizate, se pare după cele ce ajung la noi, acum când a căzut acel vinovat zid despărțitor, și condiția numărului și a culturalizării, mai sunt Anglo-sa-

xonii, Francezii, Germanii, poate Spaniolii cu America latină și atât... Trecem peste faptul că la popoarele citate, în afară de Rusia Sovietică, amestecul maselor duce uneori la scăderea calității. Dar celelalte popoare mici, ce să facă? Să renunțe la artă și știință? Nu ar fi o prea gravă condamnare? Când e vorba de creatori în artă și în știință, nu s'ar putea oare aplica acea recunoaștere a „particularității” regionale, pe care marxismul o admite din punct de vedere practic? Orice s'ar spune, mecenatul Renașterii, al lui Ludovic al XIV-lea, al câtorva prinți germani în frunte cu Ludovic II, pe lângă compromisul pe care l-au implicat, au dus totuși la câteva momente de artă mare.

ROLUL SCRIITORULUI ROLUL COMUNITĂȚII

Nu putem lungi prea mult aceste note care trebuie să rămâie sumare.

Recapitulăm arătând că omul de știință, artistul și scriitorul au îndatorirea substanțialității în actul de creație și a fidelității către ei înșiși. Ca atare ei nu sunt în slujba politicii, ci politicul e în slujba lor.

Dar în afară de munca de creație ei sunt membrii ai unei comunități. Ei trebuie să fie solidari cu această comunitate din care își hrănesc opera și anume cu ceea ce e mai bun în această comunitate. Pot face asta în două moduri. Luptând cu prețul existenței și libertății lor, adică fiind militanți politici și având în caz de izbândă a cauzei drepte, drepturile eroismului politic, dreptul de a conduce alături de eroii politicii.

Sau, mai modeste în această pri-

vință, ei mai pot să-și plătească datoria către comunitate printr'o afirmație ideologică, prin combaterea, măcar, a aberațiilor ideologice născându-se, care duc comunitatea până în marginea prăpastiei. În acest sens responsabilitatea omului de știință, a artistului și a scriitorului stă întregă în picioare.

Am fi dorit ca un atât de matur teoretician al societății de mâine, să considere problema muncii intelectuale ca o problemă fundamentală a României, să impună înțelegerea adecvată a condițiilor de creație și recunoscând așa cum face, cu multă îndreptățire că, « până acum un oarecare număr de intelectuali au obținut dela regimurile trecute posibilitatea unei existențe mai mult decât modeste, de cele mai multe ori direct precară » și încă impunându-l se servituți, să preconizeze, pentru viitoarea societate mai bună, soluții adecvate situației dela noi, de vreme ce este sigur că niciodată noi nu vom putea realiza acele magnifice situații pe care le oferă marile mase din U.R.S.S. oamenilor de știință, artiștilor și scriitorilor ei.

E cum s'ar spune, aci, o problemă specifică popoarelor mici.

Camil Petrescu

PANAIT MUȘOIU

A fost să 'nchidă ochii și acest om ciudat, pe care moartea se părea că-l uitase. El făcea parte încă de multă vreme din regnul materialelor inuzabile ale naturii, păstrându-și o tinerete metalică și pietrificată. Higienisții și amatorii de longevități științifice vor putea să studieze în omul

care a dormit toată viața fără foc și care se scâldea în apele aproape înghețate, o nouă a mia și a suta formulă de împăcare a rezistenței cu timpul.

Vizitat de agenții Siguranței de câteva ori pe lună, acest cărturar al școlii celei mai bune și care învățase singur să citească și să scrie, tâlmăcind din limbile străine cărțile repute primejdioase pentru tihna socială, trăia cu ușile deschise, ca să-și poată primi la orice oră din noapte vizitatorii în pat. Își trăgea pătura peste cap și-i lăsa să caute și să ia din percheziții tot ce le plăcea, cu condiția să nu i se stingherească, așezate în zeci de rafturi până 'n tavan, colecțiile lui, « Revista Ideii » și edițiile numeroaselor lui cărți și broșuri, imprimate continuu timp de 50 de ani cel puțin.

Originalul pustnic, totdeauna cu barba, cu părul curat pieptănat, cu cămașa proaspătă (spălată și călcată de el), cu lavaliera de mătase înodată peste haina de catifea cu dungi în relief, tăiată drept, uneori cu o garoață roșie în colțul buzunarului batistei albe, locuia în ulițe cu nume pitorești asortate, strada Iepurilor, strada Turturelelor, fundătura Pipăilă . . . Când pleca de-acasă, el își lăsa cheia în broască: Poate că venea, în lipsa lui, vreun camarad, urmărit sau nu, care putea să tragă un pui de somn; ori îi venea o inspirație nouă Siguranței și mai avea nevoie de o percheziție. Mușoiu nu a fost niciodată un clandestin și un conspirativ. Onoarea îl obliga să lucreze la lumina zilei, scriind și publicând cu o conștiință sigură de sine și liniștită

Problema, pe care nu o putea înțelege Poliția, e o problemă, greu înțeleasă și azi, nu numai de organele

repressive, dar de către confracții de presă: cum poate un om să aibă o concepție riscată, a lui, personală, neplătită, și cum i s'ar putea consacra ei fără să i se cunoască un venit de slujbă, când e așa de leane cu o fărâmă de cotor de condei să te și propocsești? Panait Mușoiu trăia ca păsările cerului, răbdând când n'avea ce duce la gură, vânzând câteva din cărțile lui, autor și colportor în același timp, economisind polul și leul pentru păstrarea unei independențe integrale și pure. Pe când plicurile se vindeau 50 de bani mia, el era singurul scriitor din Europa care utiliza pe cele primite, și benzile vechi întoarse pe dos.

Un perfect echilibru și o neînteruptă egalitate cu sine caracteriza pe acest înțelept calm, nesupărat de nimic și recilin. O parte din existență și-a dus-o alături de cel mai bun camarad al lui, Doctorul Panait Zosin, într'o colaborare strânsă de vreo zece ani laborioși supranumiți pe vremuri « doi Panaiți ». Amândoi s'au străduit să dea cu mijloace reduse la minimum publicului cititor maximum de confort tehnic al lecturii, o literă clară, o cerneală sinceră, o paginație agreabilă, cu textul împins, bine înțeles până la marginile hârtiei, extrem de economisită. Mușoiu avea printre prietenii lui câte un tipograf, mic patron al unui tighel cu un regal, în câte o periferie neștiută, unde-și transporta manuscrisul, făcea corectura, lega pachetele cu broșuri și le depozita în odaia lui tăiată de rafturi pline paralele. Sârguința, onestitatea, rezerva, noblețea și sărăcia lui de bună voie, monahală, alături de o fire cu entuziasmul candid, îngeresc, îi creaseră un prestigiu chiar în lumea

sceptică a poliștilor, deprinși cu fățărnicile ideologice care serseseră costume și măști atâtor impostori și demagogi ai hârtiei tipărite.

Panaî Mușoiu a fost un revoluționar, însă în genul lui Elisée Reclus. Nu era un colectivist, un socialist: era un individualist, un anarhist; o stare socială lepădată de atotputernicia Statului asupra insului, utopică poate dar condiționată de o dezvoltare înaltă, de o aristocratizare a spiritului, corespunzătoare într'un fel Supraomului, încercat de lirism filosofic al lui Nietzsche.

Cineva ar putea să creadă că originile omului de mare caracter care s'a isprăvit frumos, vin dintr'o burghezie infumurată. Ele au fost mai mult decât modeste. Mușoiu a fost fiul unui sergent de stradă, mi se pare că de pe la Bârlad. Superioritatea lui incontestabilă asupra multor muritori iluștri, este că și-a trăit viața cum a voit el.

T. Argezi

SIR WILLIAM BEVERIDGE ȘI STĂLPII SECURITĂȚII

Menționăm încă una din puținele cărți străine, pe care le avem, și tot cu scop informativ, dată fiind raritatea ei. Comentarii ample și comparații relevante nu vor fi posibile decât după ce vom primi cărțile și periodicele din marile State aliate, unde, în anii din urmă, s'au formulat atâtea idei și planuri pentru reconstrucția lumii și s'a pășit la atâtea realizări temeinice.

Profesorul dela University College, Oxford, Sir William Beveridge, autorul faimosului Plan de Asigurări Sociale, a publicat la sfârșitul anului 1942 (la George Allen, London) o

culegere de eseuri și conferințe sub titlul *Pillars of Security* (Stâlpii Securității). Cartea este deosebit de însemnată, pentru că exprimă noi argumentări pentru susținerea planului său, cât și o sănătoasă și curajoasă preocupare de întărire a democrației, prin cuprinzătoare măsuri și idei sociale.

Ideile de bază ale cărții pornesc dela credința că o democrație nu poate separa problemele războiului de acelea ale păcii, chiar dacă războiul impune metode de guvernare diferite de acelea din timp de pace. Dar tot războiul cere să se pregătească din vreme măsurile și planurile pentru o pace solidă și binefăcătoare.

Prin planul său celebru, Sir Beveridge combate doar unul din cele cinci rele gigantice, de care trebuie ferită lumea viitorului: Lipsa, Boala, Ignoranța, Necurătenia și Trândăvia, și anume lipsa.

« Opera de plănuire națională nu înscamnă asediarea niciuneia din esențialele libertăți cetățenești... Pentru Anglia, oricare ar fi vederile altor țări, trebuiesc păstrate libertatea opiniei și expresia ei, în public și în particular, în vorbă sau scris; libertatea de asociere pentru scopuri politice sau pentru alte scopuri; libertatea de mișcare și de alegere a ocupațiilor folositoare; proprietatea personală și un venit propriu, cu libertatea de a-l economisi sau cheltui. Acestea sunt libertățile esențiale. Ele trebuiesc păstrate... (Dimpotrivă) controlul particular al mijloacelor de producție, cu dreptul de a întrebuița pe alții prin salarizare și folosind aceste mijloace... nu poate fi descris ca o libertate esențială a poporului britanic ».

Ținând seama de Charta Atlanticului, care prevede obligația de a dobândi pentru toți « îmbunătățirea muncii, propășire economică și securitate socială », autorul a elaborat acel Plan de Securitate Socială, în care propune o asigurare generală pentru beneficiile bănești, indemnizație pentru copii, atât când părinții câștigă cât și când nu câștigă, și asigurarea unui tratament medical de orice fel și pentru oricine. Asigurarea se face printr'o unică contribuție săptămânală, plătită printr'un timbru de asigurare.

Realizarea acestui plan cere 700 milioane lire, în 1945, și 850 milioane lire, douăzeci de ani mai târziu. Sumă impunătoare față de bugetul Statului, dar care și până acum era cheltuită, în parte sub alte forme, cerându-se, de fapt, un spor de 86 milioane lire față de cheltuelile de până acum.

Planul nu e decât urmarea și completarea a ceea ce Lloyd George începuse acum treizeci de ani, când a introdus asigurarea sănătății naționale, și a ceea ce Winston Churchill a introdus, ca președinte al Camerei de comerț: asigurarea împotriva șomajului.

Asigurarea plănuită de Sir William Beveridge oferă cetățenilor în orice moment un venit pentru a trăi și mijloacele bănești de a preîntâmpina cheltuelile excepționale pentru naștere, căsătorie și moarte. Boala și bătrânețea sunt firește prevăzute. Planul urmărește, de fapt, o nouă distribuire a venitului națiunii, ținând seama de necesitatea susținerii fiecăruia la un trai demn, înainte de aceea a unui trai ușor numai pentru unii.

Planul ține seama de faptul că Națiunile Unite s'au unit « nu pen-

tru gloria conducătorilor sau a raseilor, ci pentru fericirea omului obișnuit ». Pe baza acestui principiu, s'a elaborat planul, care a fost amplu discutat de către guvernământul englez, date fiind importanța lui, dar și costisitoarea-i aplicare. Planul prevede, într'o anumită proporție, eventualitatea șomajului în masă, dar nu este un mijloc pentru rezolvarea problemei șomajului, ci doar pentru combaterea lipsei în condiții de viață relativ normală, garantând un minimum de existență tuturor cetățenilor.

Planul reprezintă, după cum vedem, un efort de socializare a democrației individualiste engleze, răspunzând nevoilor practice și păstrând libertățile individuale esențiale.

Petru Comarnescu

PRINCIPII CREȘTINE PENTRU NOUA PACE

Tot în *The Pillars of Security*, Sir William Beveridge discută cele cinci puncte pentru pace stabilite de Papa Pius al XII-lea și pe care le-au acceptat căpeteniile bisericii britanice.

Aceste puncte sunt: extrema inegalitate în bogăție și posesiuni trebuie să fie abolită; fiecare copil, indiferent de rasă sau clasă, trebuie să aibă oportunități egale de educație, prielnice dezvoltării însușirilor sale proprii; familia, ca unitate socială, trebuie menținută; sensul Vocației divine trebuie restaurat în munca zilnică a omului; resursele pământului trebuie folosite ca darul făcut de Dumnezeu întregii rase omenesti și întrebuințat, ținându-se seama de nevoile generațiilor prezente și viitoare.

Sir Beveridge, după ce le comentează, arată că ele trebuiesc susținute, caci « numai dacă oamenii ajung să se vadă ca o parte dintr'un întreg mai mare și ca fii ai unui tată, numai atunci egoismul și lupta ce-i duce la propria lor nimicire pot fi alungate din lume ».

P. C.

D-L IORGU IORDAN ȘI NEOLOGISMUL

Numeroasele campanii organizate până în ultimul timp de tot felul de cercuri obscurantiste, în vederea eliminării absolute și cât mai grabnice a neologismelor din limba noastră, nu și-au pierdut încă nimic din amintirea lor plină de savoare... S'a vorbit insistenț, adesea cu zâmbete ironice, de un anumit « caz ». Timoleon Pisani și câțiva filologi au și intervenit în discuție, unii aducând o serie de contribuții binevenite, mai ales prin desbaterea problemei din unicul punct de vedere posibil: cel strict științific. Se legitima, în mod tot mai hotărât, dreptul de existență al neologismelor, atât ca mijloc și metodă de îmbogățire lexicală, cât și din perspectiva unei continui rafinări intelectuale și materiale.

Dacă au mai putut exista la un individ cult urme de indoială, parcurgerea atentă a respectivului capitol din recenta și masiva lucrare a d-lui Iorgu Iordan: *Limba română actuală, o gramatică a « așezelilor »* (Iași 1943, p. 464—487) este, în credința noastră perfect edificatoare. Această ultimă și savantă punere la punct este de natură a interesa într'un grad înalt pe orice intelectual preocupat într'un mod oarecare de

limba pe care, sub forme variate, o cultivă, prin aspectul sintetic al precizărilor aduse îndeplinind simultan și o funcție mai puțin nouă de o evidentă utilitate.

Practicând despre limbă o concepție organicistă, d-l Iorgu Iordan reduce problema la două aspecte fundamentale, desbătute sistematic, cel dintâi referindu-se la posibilitatea împiedecării introducerii neologismelor în limbă, la care se răspunde cu un categoric « nu ». Observându-se că « toate împrumuturile străine ale unui idiom oarecare au fost, în momentul adoptării lor, « neologisme », scurgerea vremii aducând asimilarea sau fireasca lor eliminare, se va conchide că cel ce decide în ultimă instanță este doar spiritul respectiv al limbii. În același timp, neologismele actuale exprimă și o serie de noțiuni « savante » sau « culte », intrate progresiv chiar în limba din care se fac mai des astfel de împrumuturi, cea franceză, numărul lor fiind « direct proporțional cu cunoștințele celor care le utilizează, o situație similară observându-se și în privința cuvintelor pur tehnice »:

« Așa dar, cuvinte străine menite să numească noțiuni necunoscute de ei prin mijloace proprii României au avut și, pot adăuga liniștit, vor avea totdeauna. Nu-i nimic umilitor în asta. Oricât de avansat ar fi un popor sub raportul culturii și al civilizației, el nu poate descoperi și inventa tot ce mintea omenescă este aptă de a imagina. Și atunci, lucrurile create de alte popoare le va împrumuta dela acestea (cel puțin ca « idee »), iar odată cu ele, va împrumuta și numirile corespunzătoare » (p. 467).

Cel de-al doilea aspect constitutiv al discuției de față se referă la examinarea necesității absolute și de ordin pur practic a împrumuturilor de cuvinte, întrebarea căpătând un răspuns tot atât de întemeiat și de citabil. După ce observă că «este imposibil să ne izolăm de restul lumii, chiar dacă am avea această năstrușnică idee», d-l Iorgu Iordan atrage atenția asupra cazurilor când un termen vechi este voit întrebuințat pentru un obiect nou, arătându-se toate neplăcerile legate de un asemenea procedeu reacționar. «Care ar fi câștigul? Un singur cuvânt ar numi mai multe noțiuni, adesea deosebite. Așa dar, primejdie de a le confunda sau, cel puțin, lipsă de proprietate și de claritate a vorbirii. Afară de asta, o mare sărăcie a vocabularului, deci monotonie, care, orice am spune, nu însemnează un câștig» (p. 469).

Din punctul de vedere al evoluției spirituale, necesitatea neologismelor este cel puțin tot atât de evidentă, limbajul uman nefiind numai un «mijloc de expresie, ci și unul de formare a ideilor». Propoziția, crociană sau nu, este notabilă, semnificând — după noi — esențialul aspect al problemei. «Bogăția de cuvinte implică o bogăție corespunzătoare de idei și, în plus, ajută la înmulțirea acestora, la nuanțarea și discriminarea lor. Posibilitatea de a utiliza termeni numeroși face apel la nevoia de a alege, la spiritul critic, la discernământul subiectului vorbitor. Ea provoacă în mintea acestuia un exercițiu permanent, care o desvoltă, o ține mereu trează» (p. 469). Desbateră citată capătă în felul acesta o încheiere firească, organică, de o mare stringență științifică, poziția

oricărui creator de limbă, a scriitorului în primul rând, ieșind întărită.

În fond, nu puristul neinformați și plin de prejudecăți este autoritatea supremă în materie de inovații lingvistice, nici măcar filologul oricât de savant. Adevăratul arbitru este reprezentat — după cum observă și d-l Iorgu Iordan — doar de «întreaga masă vorbitoare, obiectivare a însuși spiritului limbii, singurul criteriu valorificator posibil, de o eficiență înceată, proiectată în timp, nu mai puțin însă dovedită a fi foarte reală. Că se întrebuințează și o serie de franțuzisme, total disgrațioase și de-a-dreptul inutile, iată un fapt din cele mai adevărate! Scriitorul de talent, poetul cu simțul acut al limbajului le va elimina în mod tacit, singur exemplul său fiind cu adevărat normativ, în accepția istorică a cuvântului. Să cultivăm deci înțelegerea obiectivă și adecvată, cu privirea spre textele viabile... Purismul reprezintă numai o superstiție obscurantistă și ca atare trebuie combătut cu energie. Este ceea ce d-l Iorgu Iordan întreprinde și glasul său de specialist nu va rămâne fără urmări.

Adrian Marino

PENTRU O BIOGRAFIE A LUI IBRĂILEANU

Reapariția *Vieții Românești* ne-adus aminte în primul rând de acela care timp de douăzeci și șapte de ani a fost sufletul ei: G. Ibrăileanu. S'au împlinit în Martie, anul acesta, opt ani dela moartea animatorului unui curent ce s'a numit poporanist. Asistăm astăzi — dar nu dintr'o inițiativă particulară, ci dintr'un

imbold social, la o reeditare a poporanismului care nu înseamnă altceva decât *simpatie pentru țărănime*, așa cum de multe, de nenumărate ori, a precizat criticul dela Iași. Câți au gasit de cuviință, în aceste momente, să improspăteze memoria marelui înaintaș? Aproape nimeni. Opera lui G. Ibrăileanu nu e citită, viața autorului *Adelei* este de domeniul unei false legende. Cei mai mulți știu despre existența criticului câteva anecdote nesemnificative și în parte incredibile, popularizate mai ales de către d-l Ionel Teodoreanu în *La Medeleni*. Din punct de vedere al pitoroscului, sunt și în acest roman lucruri interesante despre profesorul nocturn. Se confirmă încă odată că talentul poate să țină locul intuiției juste. Am citit din nou paginile 202 și urm. din *La Medeleni*, vol. II (*Drumuri*), unde Dănuț mărturisește Monicăi cum a cunoscut în sfârșit « un om » (e vorba de Ibrăileanu). E un portret într'adevăr admirabil, o adevărată evocare. Mitul însă e mit. Undeva, d-l Ionel Teodoreanu vorbește despre pasiunea lui Ibrăileanu pentru opera lui Proust, ce mergea până acolo încât ajunsese să noteze cu meticulozitate pe cutii de țigări observații mărunte subliniate apoi cu roșu, în legătură cu *A la recherche du temps perdu*, de pildă: « Majoritatea scriitorilor privesc sufletul omenesc cu luneta astronomică. Rezultatul: aproximative hărți cu linii groase. Proust îl privește cu microscopul, fiindcă-i altfel situat față de suflet ». O asemenea interpretare a opticei lui Proust ar putea să mire la un cunoscător profund al lui. Dimpotrivă, Proust priyește sufletul omenesc cu luneta astronomică și ar fi cu neputință ca Ibrăi-

leanu să nu fi remarcat celebrul pasaj în care romancierul destăinuiește însuși procedeu: « Même ceux qui furent favorables à ma perception de vérités, me félicitèrent de les avoir découvertes au « microscope », quand je m'étais au contraire servi d'un télescope pour apercevoir des choses très petites en effet mais parce qu'elles étaient situées à une grande distance et qui étaient chacune un monde ».

Cui să atribuim greșeala? Ibrăileanu (*Ultimele două tomuri ale lui Proust, Viața Românească*, 1926, nr. 1, pp. 125—126) îl caracterizează exact pe Proust, denumindu-l « astronom al sufletului omenesc ». Nu credem prin urmare că notița cu pricina a fost citită bine — în caz că Ibrăileanu o redactase într'adevăr, fie și pe o cutie de țigări — de către d-l Ionel Teodoreanu. Dar d-l Ionel Teodoreanu a anunțat de mult (sunt aproape doi ani) o nouă evocare — n'am fi în măsură să știm dacă tot în cadrul unui roman — a criticului *Vieții Românești*. Ni se pare că lucrarea se intitula în proiect *Masa umbrelor*. Când vom putea avea prilejul să citim această carte cu amintiri?

Al. Piru

REFLECȚIUNILE FILOSOFIE ȘI PSIUDO-PROBLEMELE

În studiul intitulat *Réflexions Philosophiques*, cu subtitlul « les problèmes de l'espace et du temps » (Cartea Românească 1943) d-l Constantin V. Predeanu, întreprinde o interesantă definire a noțiunilor fundamentale de spațiu, timp, determinism, hazard,

evoluție și creație, pe baza unei meditații metafizice asupra noțiunii de infinit.

În ce privește problema spațiului și-a timpului, d-l Predeanu stabilește, în cursul unei sumare exegeze a tezei Kantiene, că *aprioritatea spațiului și a timpului în conștiință, pe care o admite d-sa, nu include și idealitatea lor*. Este o temă de altfel clasică pentru interpretarea filosofiei Kantiene. Faptul că I. Kant n'a argumentat idealitatea spațiului separat de teza apriorității, face ca o critică a idealității spațiului și timpului să fie lucrul cel mai ușor posibil, deoarece n'avem decât să separăm ideea de aprioritate, de aceea de idealitate, pentru a obține o asemenea critică.

D-l Predeanu reușește acest lucru datorită unui raționament foarte simplu, prin care d-sa ajunge la afirmarea unei realități a ideii de infinit. Să presupunem, spune d-sa, că lumea este finită în timp. Urmează atunci că ea a fost creată de Divinitate. Dar Divinitatea trebuie să fie infinită în timp, deoarece altfel ar trebui să fie și ea creată la rândul său.

În consecință, afirmarea realității infinite a timpului apare necesară, fie decurgând din ipoteza unei divinități infinite, sau din aceea a unei lumi infinite.

Odată stabilită realitatea unui timp infinit, d-lui C. Predeanu îi este foarte ușor să întreprindă argumentarea realității unui spațiu infinit și să treacă apoi la o critică metafizică a noțiunii de determinism, evoluție, hazard și creație.

Argumentarea pe care o prezintă d-l Predeanu suferă, însă, de un viciu fundamental, căruia cad de

multe ori victimă metafizicienii, și pe care Kant, pentru întâia oară, l-a dat în vileag cu o extraordinară forță de analiză în «Dialectica Transcendentală».

D-l Predeanu constată consecințele logice ce decurg din analiza ideii de infinit, și ajunge la concluzia afirmării realității obiective sau realității în sine, a infinitului.

Este un procedeu pe care Kant în «Dialectica Transcendentală» îl denumește drept «*Aparență transcendentă*»: ori de câte ori atribuim ideilor rațiunii noastre (între care ideea de infinit, Dumnezeu, lume, etc.), o existență reală, aplicându-le domeniului «*lucrului în sine*», săvârșim o eroare fundamentală în însăși formularea problemei, care devine astfel o problemă iluzorie, o pseudo-problemă.

Și argumentația d-lui Predeanu intră, fără nicio rezervă, în categoria pseudo-problemelor, deoarece d-sa admite premisele Kantiene, adică admite aprioritatea.

Este cazul multora din criticii lui Kant, care ignorând semnificația profundă a dialecticii transcendente în ce privește teoria pseudo-problemelor, cad victime viciului fundamental al gândirii și problematicei metafizice, pe care Kant îl denumește «*Aparență transcendentă*», iar continuatorii lui Kant în acest domeniu, logicienii școlii dela Viena, l-au actualizat sub termenul de Pseudo-Probleme.

Florin Nicolau

EXPOZIȚIILE LUNII NOIEMBRIE

Sezonul plastic a înregistrat, la Căminul Artei, expozițiile a trei

artiști încă tineri, dar cu caracteristici bine definite: *d-na Magdalena Rădulescu*, prețuită pentru viziunile-i fantaziste, ridicate pe plan de visare și basm, cu un colorit subtil și luminos, încercând acum și portretul mai precis și mai viguros; *d-l W. Siegfried*, pictor de atmosferă poetizată și decorativă, cântând o gală de înserare tristă, care îmbină paloarea amurgului cu strălucirile reveriei, și având grija de a fi, el, binecunoscutul pictor scenograf, aici, în primul rând pictor preocupat de substanțialitatea picturală, iar nu de varietatea decorativă, cum și se cade să fie, când lucrează tablouri și nu decoruri; în fine, spiritualul caricaturist cu sublinieri clownești,

George Voinescu, obținând adesea efectul comic din exploatarea paradoxului și a absurdului, înșelând logica obișnuită, așa cum procedează Frații Marx sau Ritz pe ecran.

Reproducerea alese dela acești valoroși expozanți exemplifică fanatezia compoziției d-nei Magdalena Rădulescu, dar aici fără de coloritul acela viu și diafan totodată; atmosfera tristă și măreață a unui aspect parizian din viziunile d-lui Siegfried și portretul pictorului Th. Pallady, pe care d-l George Voinescu îl înfățișează ca un Don Quichotte modern, duh al eternei iluzii estetice desprinzându-se de pe un fond de sobre tonalități și de vii umbre, tăios și nobil, straniu și galant.

W. SIEGFRIED : Place Contrescarpe — Paris.

MAGDALENA RĂDULESCU : Luptă fantastică.

GEORGE VOINESCU: Portretul d-lui Theodor Pallady

INCUNOȘTIINȚARE

PENTRU COLABORATORII NOȘTRI

DIN CAUZA LIPSEI GENERALE DE HÂRTIE, REVISTA SE VEDE CU REGRET ÎN IMPOSIBILITATE DE A MAI TIPĂRI EXTRASE DIN STUDIILE APĂRUTE ÎN SUMARUL SĂU.

COLABORATORII REVISTEI SUNT RUGAȚI CA, ODATĂ CU MANUSCRISELE TRIMISE, SĂ MENȚIONEZE ADRESA EXACTĂ, UNDE SĂ LI SE EXPEDIEZE ONORARIUL ȘI, DACĂ ÎMPREJURĂRILE PERMIT ACEASTA, PRIMA CORECTURĂ.

ÎN CEL MULT TREI LUNI DELA DEPUNEREA FIECĂRUI MANUSCRIS, AUTORUL VA PRIMI RĂSPUNS DACĂ MANUSCRISUL A FOST ACCEPTAT SPRE PUBLICARE. DIN MOTIVÉ FINANCIARE, REDACȚIA NU ÎȘI POATE LUA OBLIGAȚIA DE A RĂSPUNDE ȘI CELOR ALE CĂROR MANUSCRISE NU AU FOST ACCEPTATE.

MANUSCRISELE ACCEPTATE VOR FI PUBLICATE DUPĂ NECESITĂȚILE DE ORDIN REDACȚIONAL.

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOTIAZĂ, AUTORUL CONSIDERÂNDU-SE OBLIGAT SĂ-ȘI PĂSTREZE COPIILE NECESARE.

EDITURA FUNDAȚIEI REGELE MIHAI I

Anunță apariția următoarelor volume care se găsesc în librăriile din Capitală și din întreaga țară:

ARGHEZI TUDOR	<i>Versuri</i> , ed. III adăugită
BACOVIA G.	<i>Opera</i>
BĂRBULESCU N.	<i>Din tainele derivatelor</i>
BENIUC M.	<i>Poezii</i>
BLAGA LUCIAN	<i>Trilogia culturii</i>
BLAGA LUCIAN	<i>Trilogia cunoașterii</i>
BRÖNTE E.	<i>La răscrucă de vânturi</i> , ed. II
BYRD R. AMIRAL	<i>Singur</i> , traducere din limba engleză de B. Brezeanu
CARAGEALE I. L.	<i>Opere</i> , vol. VII — <i>Correspondența</i> — ediție îngrijită de Ș. Cioculescu
CARTOJAN N.	<i>Istoria literaturii române vechi</i> , vol. II
CAZIMIR OTILIA	<i>A murit Luchi</i>
CONSTANTINESCU N. P. Ing.	<i>Enciclopedia invențiilor tehnice</i> , vol. II
DAN PAVEL	<i>Urcan bătrânul</i> , ed. II
EMINESCU M.	<i>Opere</i> , vol. II, ediție critică îngrijită de Perpessicius
EMINESCU M.	<i>Opere</i> , vol. III, ediție critică îngrijită de Perpessicius
FRANKLIN B.	<i>Autobiografie</i> , trad. din limba engleză de Pr. Găldău
GALACTION GALA	<i>Rișa Crăița</i>
HELIADÉ RĂDULESCU I.	<i>Opere</i> , vol. II, ediție îngrijită de Prof. D. Popovici
HOGAȘ C.	<i>Pe drumuri de munte</i>
INSTITUTUL CANTACUZINO	<i>Manual de boli infecțioase</i> , ed. II
IOSIF ST. O.	<i>Poezii</i> , ed. II
LOPE DE VEGA	<i>Fata cu urciorul și Țărăncușa din Getafé</i>
MACEDONSKI AL.	<i>Opere</i> , vol. III, ediție îngrijită de Prof. T. Vianu
MINULESCU I.	<i>Versuri</i> , ediția II-a
MUNTEANU B.	<i>Dela metodă la cunoașterea literară</i>
OPRESCU GH.	<i>Grafica românească în secolul al XIX-lea</i>
OPRESCU GH.	<i>Pictura românească în secolul al XIX-lea</i> , ediția II-a
PETRESCU CAMIL	<i>Transcendentalia</i>
PILLAT ION	<i>Poezii</i> — 3 volume
POPESCU-VOITEȘTI I. Dr. Prof.	<i>Noțiuni de geologie</i>
POPESCU-VOITEȘTI I. Dr. Prof.	<i>Petrolul românesc</i>
POPESCU-VOITEȘTI I. Dr. Prof.	<i>Sarea regiunilor carpatice</i>
ROSETTI AL.	<i>Istoria limbii române</i> , vol. II, ed. II-a
SADOVEANU M.	<i>Neanul Șoimăreștilor</i>
SADOVEANU M.	<i>Opere</i> , vol. III
SADOVEANU M.	<i>Șoimii</i>
SADOVEANU PAUL MIHU	<i>Ca floarea câmpului</i>
VOICULESCU V.	<i>Poezii</i> , ed. definitivă